

ΧΡΟΝΙΚΑ זכרונות

ΟΡΓΑΝΟ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΙΚΟΥ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΤΟΜΟΣ ΙΘ' • ΑΡ. ΦΥΛΛΟΥ 143 • ΜΑΤΟΣ - ΙΟΥΝΙΟΣ 1996 • ΣΙΒΑΝ - ΤΑΜΟΥΖ 5756

ΤΟ ΟΛΟΚΑΥΤΩΜΑ ΩΣ ΑΠΟΚΑΛΥΨΙΣ

Του κ. ΝΙΚΟΥ ΔΗΜΟΥ

ΟΛΟΙ ΘΑ ΣΥΜΦΩΝΟΥΣΑΝ πως το Ολοκαύτωμα ήταν ένα αποκαλυπτικό γεγονός. Με την έννοια μίας κοσμογονικής καταστροφής, σαν αυτές που περιγράφει η «Αποκάλυψη» του Ιωάννου.

ΟΜΩΣ ΘΕΩΡΩ πως το Ολοκαύτωμα ήταν αποκαλυπτικό και με την καθημερινή σημασία της λέξης. Μας αποκάλυψε - και μας αποκαλύπτει ακόμα - αλήθειες.

ΔΕΝ ΑΡΚΕΙ να ολοφυρόμαστε για το Ολοκαύτωμα. Δεν αρκεί να πενθούμε και να μνημονεύουμε τα θύματά του. Πάνω από όλα πρέπει να διαβάζουμε το Ολοκαύτωμα σαν ιστορικό γεγονός.

ΓΙ ΜΑΣ αποκαλύπτει το Ολοκαύτωμα;

ΑΣ ΠΩ ΠΡΩΤΑ πως λανθασμένα το Ολοκαύτωμα αναφέρεται σαν ένα γεγονός της εβραϊκής ιστορίας - σαν κάτι που αφορά μόνο τους Εβραίους, σαν η κατάληξη και η κορύφωση μίας προαιωνίας παράδοσης διωγμών. Μία τέτοια θεώρηση μπορεί να βολέψει εμάς τους Μη - εβραίους, που καταδικάζοντας γενικά τον αντισημιτισμό και τον ρατσισμό, νιώθουμε πως κάναμε το καθήκον μας και κλείνουμε το θέμα.

ΤΟ ΟΛΟΚΑΥΤΩΜΑ αφορά όλους. Είναι ένα κορυφαίο γεγονός στην ιστορία της ανθρωπότητας. Στην «μαύρη» ιστορία, την εξίστρωση των αρνητικών συμβάντων, των απανθρωπιστικών εξελίξεων - είναι το σημαντικότερο γεγονός που δημιουργήσε ο άνθρωπος. Χειρότερο κι από την Ιερά Εξέταση, τη Νύχτα του Αγίου Βαρθολομαίου, τη γενοκτονία των Αρμενίων, την εξολόθρευση δεκάδων εκατομμυρίων από τον Στάλιν. Θα

μπορούσαμε να πούμε πως είναι ο Παρθενώνας της απανθρωπιάς.

ΚΑΙ ΟΠΩΣ ο Παρθενώνας ανήκει σε όλη την ανθρωπότητα - έτσι και το Ολοκαύτωμα. Μας αφορά όλους.

ΤΟ ΠΡΩΤΟ ΠΡΑΓΜΑ που αποκαλύπτει το Ολοκαύτωμα είναι πως δεν υπάρχουν όρια στην ανθρώπινη θηριωδία. Προσοχή: είπα την ανθρώπινη, όχι τη γερμανική. Εξίσου λάθος είναι να θεωρούμε το ολοκαύτωμα σαν γεγονός της γερμανικής ιστορίας. Πάλι βγάζουμε τον εαυτό μας απέξω, δηλώνοντας πως δεν μας αφορά, αφού δεν ανήκουμε σε αυτό το λαό.

ΤΟ ΟΛΟΚΑΥΤΩΜΑ δεν έγινε από τους Γερμανούς επειδή είναι - ειδικά αυτοί - λαός επιρρεπής σε εγκληματικές πράξεις. Αν το ισχυρισθούμε αυτό, γινόμαστε κι εμείς Ναζί - δηλαδή ρατσιστές. Έγινε επειδή οι συγχωρίες βοήθησαν την θηριωδία των λίγων και την αδιαφορία των πολλών να συνεργήσουν. Αυτό δεν απαλλάσσει τους Γερμανούς από την τεράστια ηθική τους ευθύνη. Αλλά δεν απαλλάσσει κι εμάς από την ανθρώπινη συνυπευθυνότητα.

ΙΣΑ - ΙΣΑ ΤΟ ΓΕΓΟΝΟΣ ότι το Ολοκαύτωμα έγινε από ένα λαό πολιτισμένο με υψηλό μορφωτικό επίπεδο, σημαντική καλλιέργεια - ένα λαό που θα τον κατατάσσαμε ανάμεσα στους πιο προοδευμένους - πρέπει να μας βάλει σε σκέψεις. Μπορεί λοιπόν να συμβεί σε όλους; Δεν προφυλάσσει η παρουσία ενός Beethoven, ενός Goethe, ενός Kant - από ένα παρόμοιο εκτροχιασμό;

ΦΑΙΝΕΤΑΙ πως ο πολιτισμός δεν αζυρώνει την βαρβαρότητα - καμιά φορά την επιτείνει.

Συνέχεια στη σελ. 33

ΕΙΚΟΝΑ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ: Θεσσαλονίκη - Βίλλα Μορδόχ (Βασ. Όλγας 162): Έργο του αρχιτέκτονα Ξενοφώντα Παιονίδη. Χτίστηκε το 1905. Το 1923 αγοράστηκε από την εβραϊκή οικογένεια Σιαλώμ και το 1930 από την επίσης εβραϊκή οικογένεια Μορδόχ. Μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο στέγασε διαδοχικά υπηρεσίες του Γ' Σώματος Στρατού, του ΝΑΤΟ, του ΙΚΑ, ενώ σήμερα αποτελεί το κτίριο υποδοχής και συνσκέφων του Δήμου Θεσσαλονίκης. (Από το βιβλίο «Θεσσαλονίκη - 2300 χρόνια», σελ. 142-143)

ΑΝΑΓΚΗ ΔΙΟΡΘΩΣΕΩΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΩΝ ΚΕΙΜΕΝΩΝ

(Εξ αφορμής ανανεώσεως ναζιστικών διωγμών
των Εβραίων εν Γερμανία και αλλαχού)

Του Καθηγητού ΑΜΙΑΚΑ Σ. ΑΛΙΒΙΖΑΤΟΥ, Ακαδημαϊκού

ΠΛΕΙΣΤΑ ΟΣΑ ΣΗΜΕΙΑ των πολυπλοκών λειτουργικών μας βιβλίων έχουν ανάγκην αναθεώρησης και διορθώσεως. Τούτο απαιτεί προηγουμένην με τους σχετικούς κώδικας κ.λπ. Είναι δε έργον επιτροπής λειτουργιολόγων, οι οποίοι θα ημπορούσαν να εκλέξουν και άλλους ωραίους ύμνους αδημοσιεύτους προς καταρτισμόν, εν συνδυασμώ με την ανάγκην επιβραχύνσεως των ιερών τελετών (μόνον διά τας ενοριακάς Εκκλησίας και επ' ουδενί λόγω διά τας μοναστηριακάς), νέας σειράς ευχρηστών διά το κοινόν, εκδόσεως των λειτουργικών βιβλίων, τα οποία θα ηδύναντο να δημιουργήσουν νέαν ζωήν εις την Εκκλησίαν μας.

Δυστυχώς, ως γνωρίζω, η τοιαύτη επιτακτική ανάγκη ουδένα απασχολεί προς το παρόν εκ των αρμοδίων και υπευθύνων της εκκλησιαστικής διοικήσεως, ούτε δε και ικανός αριθμός λειτουργιολόγων υπάρχει, οι οποίοι να αναλάβουν το αληθώς μέγα τούτο έργον· και μόνον διορθόδοξος επιτροπή θα ήτο δυνατόν να ασχοληθῇ με το δυσκολώτατον τούτο και μακράς χρονικής πνοής ζήτημα.

Η σημερινή υπόδειξις δεν αναφέρεται εις το ζήτημα τούτο, αλλά εις την ανάγκην όλως περιωρισμένης φύσεως αμέσου δε και ευχερούς σχετικής διορθώσεως και αναθεώρησης ωρισμένων ιερών ακολουθιών, (ιδία της Μεγάλης Εβδομάδος), με χαρακτηριστά συγχρονιστικού πνεύματος, επίδειξιν καλής και τούτ' αυτό χριστιανικής διαθέσεως, και χαρακτηριστός διεθνούς αλληλεγγύης. Η υποδεικνυμένη διόρθωσις έχει σχέσιν με την επί των ημερών μας εξέλιξιν των διεθνών πολιτικών ζητημάτων και την αναγνώρισιν της εθνικής και κρατικής ανεξαρτησίας του ισραηλιτικού λαού και την πολιτικήν αυτού αποκατάστασιν.

Αυτή επιβάλλει αναθεώρησιν και διόρθωσιν ωρισμένων λειτουργικών μας κειμένων, ιδία της Μ. Εβδομάδος, θιγόντων την υπόληψιν και την αξιοπρέπειαν του ισραηλιτικού λαού και έθνους, χωρίς διά της διορθώσεως αυτής να θίγεται κατά τι η ιερότης των κειμένων και η διά τούτων εκφαινόμενη μεταγενεστέρα λειτουργική παράδοσις. Ε' υπ' ολοκλήρου του πολιτισμένου κόσμου μετά αιώνας

αναγνώρισις της σκληράς και αντιχριστιανικής διαγωγής του χριστιανικού κόσμου έναντι των Ιουδαίων, ης το κορύφωμα αποτελεί η απάνθρωπος εξοντωτική πολιτική του αντιχρίστου γερμανικού ναζισμού, εναντίον του εβραϊκού έθνους και η οποία προσηύην αιώνιον και ανεξάληπτον στίγμα επαισχυντίας εις τον χριστιανισμόν της εποχής μας, επιβάλλει αναθεώρησιν κειμένων τινών επηρεασμένων από την αποχρονισμένην πλέον κακουργον συμπεριφοράν εναντίον των Εβραίων. Δυστυχώς και όλως απροσώπως, κατά τας τελευταίας ταύτας ημέρας αποτολμάται από τους αμετανοήτους ναζιστάς η απειλή νέων διωγμών του εβραϊκού στοιχείου επί περαιτέρω καταστροφήν του συγχρόνου πολιτισμού, ακριβώς όμως δια τούτο επιβάλλεται σθεναρά αντιδράσις ολοκλήρου του χριστιανικού κόσμου, προς απόπλυνσιν του αίσχους της επιδειχθείσης επί αιώνας σκληρότητος προς το έθνος, από το οποίον επί τέλους κατ' άνθρωπον προέρχεται ο Αρχηγός της θρησκείας μας και αι μεγάλοι αυτής προσωπικότητες ως η του μεγάλου Παύλου.

Βεβαίως, η απιστία του ιουδαϊκού λαού, ο οποίος ουχί άπαξ ηπίστησεν εις τον ένα Θεόν του και ο οποίος εγένετο ένοχος της σταυρώσεως του Κυρίου της Δόξης και η κατά καιρως επιμεμπτος διαφωγή αναξίων εκπροσώπων του ιδίου ισραηλιτικού λαού προηγάλεσαν την μήνιν και το μίσος των χριστιανών. Ακόμη δε και εις σύγχρονον εποχήν δεν έλειψαν Ιουδαίοι, δίδοντες αφορμήν αδικαιολογητών βέβαια δικαιολογιών των εις βάρος των Ιουδαίων διαπραττομένων σκληροτήτων. Ταύτα όμως ουδέποτε εδικαιολόγησαν εις τας αληθινάς χριστιανικάς συνειδήσεις την έναντι των Ιουδαίων επιδεικνυομένην σκληρότητα, η οποία και κατά φυσικόν εξ αντιδράσεως λόγον επέτεινε το σκληροτραχίλον αυτών. Τούτο εδημιούργησεν, ως μη ήθελε, παράδοσιν απολύτως κατεδικασμένου μίσους εναντίον των Εβραίων, το οποίον εις παλαιότεραν εποχήν και εν τινι μέτρω και μέχρις ημών, συντελούσης και της μεσαιωνικής καταστάσεως των λαών, απετέλει και τον κύριον παράγοντα των σκληρών διωγμών, των γκέτο, των πογκρόμ, των συσκοφαντικών κακουργιών και τέλος των επισήμων και εγκλημα-

τιζών ενεργειών εξοντώσεως υπό των Γερμανών ναζιστών.

Καθ' ὅλην την μακράν περίοδον της χριστιανικῆς ιστορίας ἐπὶ δύο χιλιάδας περίπου ἔτη ἐπεβλήθη ἀδίκως και ἀνοήτως ἡ ἀδιάκοπος αὐτὴ δοκιμασία εἰς το ἰουδαϊκόν ἔθνος, το οποίον μικρόν και ἀπομεμονωμένον ἐν μέσῳ των χριστιανικῶν λαῶν, ἐγένετο στόχος ἐκδικήσεως, ἤθθεν διὰ την ἀπιστίαν του εἰς τον Χριστόν.

Και ναι μὲν πολλοὶ πολλὰκις χριστιανοὶ ἐξηγήθησαν ἐναντίον των τοιούτων δοκιμασιῶν και διώξεων και οὐχὶ σπανίως χριστιανικά ἔθνη ἐδέχθησαν διακριθείσας ἰουδαϊκὰς προσωπικότητας εἰς την υπηρεσίαν των (d' Israeli κ.λπ.), εἰς δὲ την μετὰ τους δύο παγκοσμίους πολέμους ἐπιβολὴν της φωνῆς του δικαίου και της ἐλευθερίας των λαῶν, οφείλεται ἡ ἐπὶ των ἡμερῶν μας ἀναγνώρισις του νέου ἰουδαϊκοῦ κράτους· και εἶναι ἐπὶ πλέον γνωστόν ὅτι οἱ Ἑβραῖοι εὗρον ἀσύλῳν και καταφύγιον και τόπους ἐμπορικῆς, οἰκονομικῆς, ἐπιστημονικῆς και κοινωνικῆς των ἐξελίξεως εἰς διαφόρους φιλελευθερωτέρας χώρας και κατ' ἐξοχὴν εἰς την Ελλάδα, ὅπου διὰ το ἀπολύτως ἀνεξίτητον του ἐλληνικοῦ λαοῦ ἔτυχον τοῦτ' αὐτὸ ἀδελφικῆς μεταχειρίσεως κατὰ την σκοτεινὴν ἰδίαν και κακούργον περίοδον της χιτλερικῆς ὕβρεως ἐναντίον της Ελλάδος και ὁλοκλήρου της ἀνθρωπότητος, ἀλλ' ἡ ἐν γενικαῖς γραμμαῖς δημιουργηθεῖσα παράδοσις οὐσιαστικῶς παραμένει, και οἱ χριστιανικότεροι των χριστιανικῶν και οἱ ἐλευθεριώτεροι των πολιτισμένων ἀνθρώπων αισθάνονται κατὰ βάθος εἰσέτι υφιστάμενα κάποια υπολείμματα ἀποστραφῆς και ἀντιπαθείας πρὸς ὅ,τι ἰουδαϊκόν, και ὑπάρχει το ἀόριστον και ἀκαθόριστον συναισθημα ἀνοχῆς των Ἰουδαίων, ὡς ἀν τα ἀνθρώπινα δικαιώματα δι' αὐτοὺς ἦσαν δευτερευούσης ποιότητος. Ἡ ἐλευνὴ αὐτὴ στάσις των χριστιανῶν ἐφαίνεται δικαιολογημένη και μάλιστα ἐπιβαλλομένη πρὸς ἐπίδειξιν οἰονεῖ της ἐκπληρώσεως της αυτοκατάρας των απαιτησάντων την σταύρωσιν του Χριστοῦ διὰ του «το αἷμα αὐτοῦ ἐφ' ἡμᾶς και ἐπὶ τα τέκνα ἡμῶν»· εἶχεν ὁμῶς παρὰ την ευρυτέρας μορφῆς ἐθνικὴν αὐτὴν ἐνοχλήν, τον λόγον της εἰς το κράτουν μεσαιωνικόν και στενόκαρδον φανατικόν πείσμα των χριστιανῶν της Δύσεως, το οποίον οὐδεμίαν ἔχει σχέσιν με τον φιλελευθερον χριστιανισμόν και τον οποίον, σιμῶντον πρὸς το ὑπανάπτυκτον των λαῶν της Δύσεως μέχρι και πέραν των ὁρίων της Ἀναγεννήσεως, ἐλάβομεν και ἡμεῖς πείραν παρὰ των περιφρήμων πειρωτῶν της Δύσεως των γνωστῶν εἰς την ιστορίαν με το ὄνομα των σταυροφορῶν. Δυστυχῶς την τάσιν αὐτὴν του φανατισμοῦ αὐτοῦ υιοθέτησε ἐπηρεασθεῖσα ἐκ του τότε κρατοῦντος πνεύματος και ἡ Ἐκκλησία αὐτή, και οὐ μόνον ἠνέχθη ἀδιαμαρτυρητῶς ἀδίκους νόμους ἐναντίον των Ἰουδαίων και τα ἀπάνθρωπα

και βάρβαρα μέτρα κατ' αὐτῶν, ἰδίαν κατὰ την Μεγάλην Ἑβδομάδα, ἀλλὰ και ἐξέδωκε διαφόρους κανόνες ἐναντίον των Ἰουδαίων, περιέλαβε δὲ εἰς την ὑμνογραφίαν της, ἰδίαν της Μ. Ἑβδομάδος, και ἐκφράσεις βαρείας και ἥκιστα ἐκδηλωτικὰς των καθαρῶν χριστιανικῶν διαθέσεων και αισθημάτων ἐναντι των σταυρωτῶν του Χριστοῦ, τους οποίους ἐπὶ τέλους ὁ ἴδιος συνεχώρησεν ἐπὶ του σταυροῦ διὰ του περιφρήμου λόγον «πάτερ ἄφες αὐτοῖς, οὐ γὰρ οἶδας τι ποιούσι!». Ἀλλ' ἐνὶ ἐπὶ τέλους ἡ μεσαιωνικὴ ἐποχὴ και το πνεῦμα της ἐδικαιολογουν πως την οἰκτρὰν διαγωγὴν των χριστιανῶν ἐναντίον του ἐπωμισθέντος την ευθύνην της ἐνοχῆς των κακῶν Γραμματέων και Φαρισαίων της ἐποχῆς ἐκείνης ἰουδαϊκοῦ λαοῦ, σήμερον, μετὰ την ἐπίσημον μάλιστα ἀναγνώρισιν της ἀδικίας αὐτῆς και την ἀνακηρύξιν του ἰσραηλιτικοῦ ἔθνους, εἰς ἀνεξάρτητον κράτος, οὐδαμῶς δικαιολογούνται παρόμοιαι διαθέσεις ἐναντίον των σημερινῶν Ἰσραηλιτῶν. Ἀκόμη και αἱ υφιστάμεναι πολιτικαὶ ἀντιρροήσεις διὰ την τοιαύτην κρατικὴν ἀποκατάστασιν των Ἰουδαίων και αὐτὸ το διὰ ταύτης δημιουργηθέν τραγικόν προσφυγικόν των Ἀράβων ζήτημα, (το οποίον ἐδημιουργήθη διὰ τῆς ἐπιπολαίας ἀγγλοαμερικανικῆς πολιτικῆς κατὰ την διευθέτησιν του νέου κράτους ἐνὶ ὅλῳ ἀσυνεπῶς ἐτηρήθη ἀντίθετος ταύτης πολιτικῆς, διὰ ταπεινὰ συμφύροντα, κατὰ την διευθέτησιν του Κυπριακοῦ) δὲν δικαιολογούν την διατήρησιν ἀντιχριστιανικῶν διαθέσεων και ἐκδηλώσεων ἐπὶ των ἡμερῶν μας.

Εὐτυχῶς ἐναντίον των ἀτίμων ναζιστικῶν τάσεων των τελευταίων ἡμερῶν (ἀποτελουσῶν ἴσως και προειδοποίησιν νέας μελλοντικῆς ὕβρεως κατὰ του συγχρόνου πολιτισμοῦ) ἐξηγήθη ὁλόκληρος ὁ πεπολιτισμένος κόσμος, και, κατὰ τας εἰδήσεις του τύπου ἀπ' αὐτῆς της οπωσδήποτε πνευθύνου Γερμανίας, λαμβάνονται δρακόντεια μέτρα ἀντιδράσεως κατὰ των δολοφόνων, ὅχι τόσο των Ἑβραίων, ἀλλὰ της χριστιανικῆς τιμῆς των χριστιανῶν και πεπολιτισμένων λαῶν. Εἰς την στάσιν αὐτὴν ἐναντίον του ναζισμοῦ - ὅπου χωρεῖ ἡ ἀρμοδιότης της - πρέπει να λάβῃ την πρέπουσαν θέσιν της και ἡ Ἐκκλησία και ὁλως ἰδιαιτέρως ἡ μεγάλη Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία, και να μὴ υστερήσῃ εἰς την δικαίαν και αὐτὴ ἀποκατάστασιν, της τιμῆς του ἰσραηλιτικοῦ λαοῦ, ἡ οποία διὰ πολλῶν λειτουργικῶν ἐκφράσεων θίγεται εἰς τα καίρια, παρὰ το γεγονός ὅτι οὐχὶ σπανίως ἐκκλησιαστικαὶ προσωπικότητες εὐρίσκονται εἰς φιλικὰς μετὰ Ἑβραϊκῶν προσωπικοτήτων σχέσεις. Αἱ ἐπίσημοι εἰς την ὑμνογραφίαν ὕμνους ἐναντίον των Ἰουδαίων πρέπει να ἐκλείψουν και ὡς εἰς τοῦτο ἀξίειπαινον πρωτοβουλίαν ἐδείξεν ἡδὴ ἡ Ρωμαιοκαθολικὴ Ἐκκλησία, ἡ οποία προεβίβη ἀπὸ του παρελθόντος ἔτους εἰς την διόρθωσιν ἐνίων ὕμνων αὐτῆς τοιούτου περιεχομένου ἐκ της μάλλον πτωχῆς αὐτῆς ὑμνογραφίας.

Δεν νομίζω ότι η ημετέρα Εκκλησία, συμφώνως προς το φιλελευθρον και απολύτως χριστιανικόν πνεύμα το οποίον την διακρίνει, θα εδυσκολεῖτο να ακολουθήσῃ το καλόν παράδειγμα και μετά κατάλληλον μελέτην υπό σχετικής επιτροπῆς να διορθώσῃ και τροποποιήσῃ μερικὰς φράσεις ὕμνων και τροπαρίων προσβλητικῶν κατὰ βαρύν μάλιστα τρόπον διὰ το ιουδαϊκόν ἔθνος.

Ὡς γνωστόν η ὑμνογραφία της ημετέρας Εκκλησίας εἶναι πλουσιωτάτη, ὅπως πλουσιωτάτη εἶναι και η προσβλητικὴ φρασεολογία ἐναντίον των Εβραίων, ἰδίᾳ κατὰ την Μ. Εβδομάδα και ἡτις φρασεολογία ἐξάπτει κατὰ πολὺν παρὰ τοὺς χριστιανοὺς την διάθεσιν του μίσους κατὰ των Ιουδαίων, και μάλιστα κατ' αὐτήν την εβδομάδα της ἐκδηλώσεως και ἐφαρμογῆς, διὰ της σταυρώσεως του Χριστοῦ, του υψίστου νόμου της ἀγάπης.

Δεν νομίζω δὲ ότι εἶναι ἀνάγκη να ἀντιζατασταθῶν οἱ ὕμνοι και τα τροπάρια τα περιέχοντα ὕβριστικὰς κατὰ των Ιουδαίων ἐκφράσεις δι' ἄλλων, ἀλλ' ἀπλῶς να διορθωθῶν αἱ κακαὶ ἐν αὐτοῖς ἐκφράσεις δι' ἄλλων ἠπιωτέρων, του χαρακτήρος και τύπου του ὡραίου τροπαρίου «ἀλὸς μου τι ἐποίησά σοι και τι μοι ἀνταπέδωκας», το οποίον ἔχει και ἀρίστον ἱεραποστολικὸν διὰ τοὺς Ιουδαίους χαρακτήρα, ἀνωτέρας μορφῆς.

Και ἐπειδὴ ὁ λόγος περὶ ἱεραποστολικῆς εἰδικῶς διὰ τοὺς Ιουδαίους ἐνεργείας, η οποία θα μας ἀπασχολήσῃ προσεχῶς, δεν παραλείπομεν ἀπὸ του να σημειώσωμεν ἀπὸ τοῦδε, ὅτι εἰς ἐκ των λόγων του σκληροτραχήλου των Ιουδαίων, εἰς το να ἀποδεχθῶν την θεϊαν διὰ του Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ ἀποκάλυψιν οφείλεται, πλην της κατὰ τα ἄλλα θανμαστής ἐμμοῆς εἰς την πάτριον θρησκείαν και εἰς την ἑμμεσον υπαιτιότητα αὐτῆς της χριστιανικῆς Εκκλησίας.

Αὕτη δηλ. προκατελημμένη διὰ τοὺς ὡς ἄνω λόγους ἐναντίον των Ιουδαίων και ὑπὸ στενοῦ πνεύματος κατεχομένη κατὰ την ἱεραποστολικήν της δράσιν προς τοὺς Εβραίους, ἐφήρμοξε και δυστυχῶς ἐφαρμόζει κατὰ γράμμα το ὑπὸ του Αποστόλου Παύλου λεγόμενον, ὅτι μετὰ την εἰς Χριστὸν πίστιν δεν ὑπάρχει πλέον Ιουδαίος ἢ Ἕλλην ἢ ὅτι δήποτε ἄλλο, διότι η χριστιανικὴ ιδιότης ἐξαλείφει την προτέραν ἐθνικὴν υἰόστασιν.

Ενῶ ὁμως τοῦτο, φυσικὴν προκαλοῦν την των Ιουδαίων ἀντίδρασιν και βασιζόμενον ἀποκλειστικῶς εἰς στενὴν ἐρμηνείαν των σχετικῶν χωρίων του Παύλου (αφού ὁ ἴδιος περὶ πολλοῦ ποιεῖτο της ιουδαϊκῆς του και δη της φαρισαϊκῆς του καταγωγῆς και ἐθνότητος) ἐζητεῖτο και ζητεῖται παρὰ των Ιουδαίων, δεν ἐζητεῖτο και δεν ζητεῖται παρ' ἄλλων λαῶν και ἐθνότητων προσερχομένων εἰς την χριστιανικὴν θρησκεία, διὰ την ἐθνικότητα των οποίων

τηρεῖται ἀπόλυτος σεβασμός. Ἐτσι ἐνῶ ἔχομεν Ἕλληνας, Γερμανοὺς, Γάλλους κ.λπ. χριστιανοὺς δεν ἔχομεν Ιουδαίους χριστιανοὺς, διότι ἀπλούστατα κατὰ την βάπτισιν, προσχωροῦμεν εἰς την ἀλλαγὴν και του οικογενειακοῦ ἀκόμη ονόματος, προς ἐξάλειψιν κάθε ιουδαϊκοῦ ἔθνους, πράγματος ἀνηκούστον.

Τοῦτο προκαλεσε και προκαλεῖ ἀντίδρασιν, η οποία ἐν περιπτώσει βίας και ἀνάγκης ἐξεδηλοῦτο ὡς ὑποκριτικὴ προσχώρησις εἰς τον χριστιανισμόν, τοῦθ' ὅπερ προκαλεσε και σχετικὸς νόμος των βυζαντινῶν αυτοκρατόρων και ἰδίᾳ του Ιουστινιανοῦ. Ἀν ὁ Ιουδαίος γενόμενος χριστιανὸς ἐμενεν Ιουδαίος την ἐθνότητα, πολλοὶ Ιουδαῖοι, ἰδίᾳ σήμερον, με ὅλον τον ἐθνικὸν των φανατισμόν, ὁ οποίος δεν θα ἦτο δυνατόν να εἶναι περισσότερος του Παύλου, θα ἐγίνοντο χριστιανοί, ἐκτιμῶντες την αἰτίαν της χριστιανικῆς ἀποκαλύψεως της ἐχούσης ὡς προπαρασκευαστικὸν τμήμα αὐτῆς την θεολογίαν της εβραϊκῆς Π.Δ. Και θα ἦτο μάλιστα πολὺ σπουδαῖον, ἀν μαζί με τοὺς Ἕλληνας, Γάλλους, Ἀγγλοὺς κ.λπ. χριστιανοὺς ὑπῆρχον και Ιουδαῖοι χριστιανοί, οἱ οποίοι και τότε θα ἐθεωροῦντο και πράγματι θα ἦσαν ἐναντι των ἄλλων προνομιούχοι, διότι ἐκ των ἔθνους των προήλθεν ὁ Χριστὸς και ὁ χριστιανισμός. Ιουδαῖος κατ' ἀνθρώπον ἦτο και ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς και εἰς το ἔθνος των ἀνήκει ὁ πρῶτος μετὰ τον Χριστὸν, ὁ Παῦλος.

Θα ἐπρότεινον λοιπόν, με πρωτοβουλίαν του Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου να καθιερώτο διορθοδότης ἐπιτροπὴ, η οποία μετὰ προσοχῆς να προβῇ εἰς την διόρθωσιν και ἀντιζατάστασιν ὁρισμένων φράσεων ἀντιχριστιανικῶν και ὕβριστικῶν διὰ το ἱστορικὸν ιουδαϊκόν ἔθνος. Καὶ ευχρῆς μάλιστα ἔργον θα ἦτο, ἀν η πρωτοβουλία του Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου ὡς προς τοῦτο ἐλαμβάνετο κατὰ ἐπείγοντως, διὰ την μετ' ὀλίγον ἐπερχομένην Μ. Εβδομάδα, ἡτις ἀπ' αὐτοῦ του ἔτους καλὸν θα ἦτο να εἶναι ἀπηλλαγμένη των ἀντιχριστιανικῶν αὐτίων ἐκδηλώσεων.

Το μέχρι τότε χρονικὸν διάστημα, ἐπαρκεῖ διὰ την μετὰ την διὰ ἀλληλογραφίας συνεννόησιν, ἀλλαγὴν και τροποποιήσιν ὁρισμένων μόνων φράσεων εἰς τοὺς σχετικὸς ὕμνους. Τοῦτο γινόμενον θα ἀντ' ἀφ' ἐφ' εἰς το ἐνεργητικὸν της Εκκλησίας μας, ὡς μόνον παρὰ των Ἰσραηλιτῶν, ἀλλὰ και ὁλοκληρῶν του πεπολιτισμένων και φιλελευθέρων κόσμων, ἀκόμη και ὡς ἐκδηλώσις ἀντιδράσεως κατὰ των ἐξαγγελλομένων νέων ναζιστικῶν διωγμῶν κατὰ των Ιουδαίων.

[Το παραπάνω ἀρθρον του ἀγίου ἡμετέρου ἀσκήτου κατήγητον - ἀσκητοῦ Αἰμῆλα Σ. Αἰμιλιάνου δημοσιεύθηκα στο δεκαπενθήμερο περιοδικὸν Ὁρθόδοξος Σάβας (ἔτος Γ', τευχ. 1, Ἀθῆναι 15 Ἰανουαρίου 1960)]

Η Εβραϊκή Κοινότητα της Θεσσαλονίκης μέσα από ελληνικές εκθέσεις 1913-1923*

Του κ. ΣΠΥΡΟΥ Δ. ΛΟΥΚΑΤΟΥ, Ιστορικού

ΕΝΑ ΑΠΟ ΤΑ ΘΕΜΕΛΙΑΚΑ ΓΝΩΡΙΣΜΑΤΑ των ιστορικών γεγονότων και των συνυφασμένων με αυτά διεθνών συνθηκών και συμβάσεων της δεκαετίας, η οποία έχει αφετηρία τη συνθήκη του Βουκουρεστίου, 28 Ιουλίου / 10

Αυγούστου 1913, με την οποία τερματίζονταν οι δύο βαλκανικοί πόλεμοι και τέρμα τη Συνθήκη της Λωζάννης, 24 Ιουλίου 1923, με την οποία ρυθμιζόνταν οι εκκρεμότητες, που δημιουργήθηκαν μετά το τέλος του πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου και ειδικότερα για τη χώρα μας με τη μικρασιατική καταστροφή, υπήρξε η πληθυσμιακή από εθνολογική

άποψη άμπωτις και παλινόρροια, η οποία σημειώθηκε στον ελλαδικό γενικά χώρο και, επί του προκειμένου, στον βορειοελλαδικό με επίκεντρο τη Θεσσαλονίκη, την πρωτεύουσα της ελληνικής Μακεδονίας. Οι πληθυσμιακές, τότε, στον χώρο αυτό δημογραφικές διαφοροποιήσεις εθνολογικού χαρακτήρα επέφεραν ιστορικές αλλαγές στη σύνθεση των εγκατεστημένων είτε μεταναστευόντων σ' αυτόν πληθυσμόν, που άρχισαν με το τέλος των δύο βαλκανικών πολέμων, ενδυναμώθηκαν κατά τη διάρκεια του πρώτου παγκόσμιου πολέμου και κορυφώθηκαν με την μικρασιατική εκστρατεία και καταστροφή.

ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ γενικά και ειδικά στην πρωτεύουσά της, τη Θεσσαλονίκη, κατά τη δεκαετία 1913 - 1923 ο πληθυσμός απαρτιζόταν από πλήθος διάφορων εθνικών στοιχείων, εγκατεστημένων σ' αυτήν από πολύ καιρό, το οποίο επανέληθη κατά τη διάρκεια του πρώτου παγκόσμιου πολέμου από τα ισχυρά στρατιωτικά τμήματα της Entente, τα οποία αποβιβάστηκαν εκεί, έτσι που η Θεσσαλονίκη είχε πάρει, τότε, κοσμοπολιτικό χαρακτήρα! 'Ολος αυτός ο πληθυσμός υπέστη έντονα τις επιδράσεις των γεγονότων, που συντελούνταν στην ελληνική Μακεδονία, με επίκεντρο πάντοτε τη Θεσσαλονίκη καθώς και όλα τα διάφορα εθνικά στοιχεία που τον απάρτιζαν και ανάμεσα σ' αυτά και το εβραϊκό, το οποίο μαζί με το ελληνικό και το μουσουλμανικό στοιχείο συνιστούσαν τα τρία κυρίαρχα εθνικά στοιχεία την εποχή εκείνη στη μακεδονική πρωτεύουσα.

Σταθμοί, κατά την χρήση μας, για την ιστορία, κατά το θέμα μας, της εβραϊκής κοινότητας της Θεσσαλονίκης μετά την απελευθέρωσή της από τον οθωμανικό ζυγό και κατά τη δεκαετία 1913 - 1923 συνιστούν: το μέσον του πρώτου παγκόσμιου πολέμου και συγκεκριμένα το έτος 1916² σε συνδυασμό με το έτος 1917³· έπειτα δε το έτος 1923, όταν μετά τη μικρασιατική καταστροφή και την ανταλλαγή πληθυσμών ελληνικών με βουλγαρικούς και μουσουλμανικούς, η εβραϊκή κοινότητα της Θεσσαλονίκης ξεπερνώντας τις οδύνηρές γι' αυτήν επιπτώσεις από τα προγενέστερα γεγονότα στη δομή, τη λειτουργικότητα και τις δραστηριότητές της, σημείωσε σταδιακά σημαντική σε όλους τους τομείς ανάκαμψη με συνεχή την ανά-

πτυξη και πρόοδό της μέχρι τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο όταν συντελέστηκε το εξολοθρευτικό της ολοκαύτωμα στα χιτλερικά κρεματόρια από τους Γερμανούς ναζί.

Προς τους σταθμούς αυτούς οι οποίοι χρονολογικά εντάσσονται στα 1916 - 1917 και στα 1923 στράφηκε η έρευνά μας με αποτέλεσμα την επισήμανση στο αρχείο του Υπουργείου των Εξωτερικών, στην Αθήνα, Α.Υ.Ε., σχετικών με το υπό εξέταση θέμα μας εκθέσεων ανώτερων Ελλήνων κρατικών λειτουργών προς τις προϊστάμενές τους αρχές. Από την επισταμένη μελέτη αυτών των εκθέσεων, ανέκδοτων μέχρι σήμερα, εκτός από άλλα πολλά ενδιαφέροντα στοιχεία ιστορικά, αντλούνται και σημαντικότερες μαρτυρίες για το εβραϊκό στοιχείο της Θεσσαλονίκης και μερικώς και άλλων μακεδονικών πόλεων και για τις επιδόσεις και δραστηριότητές του σε διάφορους τομείς. Αυτές, επίσης, οι εκθέσεις επιτεκμηρώνουν είτε συμπληρώνουν και ελέγχουν αντιτιθέμενες προς άλλες πηγές και βοηθήματα των οποίων τα στοιχεία συγκριτικά παρατίθενται κατά το διάγραμμα που ακολουθεί.

Πληθυσμιακά μεγέθη της Εβραϊκής Κοινότητας της Θεσσαλονίκης, 1913 - 1923

ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ 1913 - 1923 τα πληθυσμιακά μεγέθη της Εβραϊκής Κοινότητας της Θεσσαλονίκης υπέστησαν αυξομειώσεις οι οποίες οφείλονταν είτε στις πολεμικές συγκυρίες της περιόδου αυτής στην ελληνική Μακεδονία και την πρωτεύουσά της, είτε σε άλλα γεγονότα και δοκιμασίες της κοινότητας, όπως ξεχωριστά

Το Θεραπευτήριο «Πίνκας».

κατά την πυρκαγιά που ξέσπασε στη Θεσσαλονίκη κατά τον Αύγουστο 1917 και κατά τα γεγονότα που ακολούθησαν το τέλος του πρώτου παγκόσμιου πολέμου και για τη χώρα μας τη μιζρασιατική εκστρατεία και καταστροφή. Κατά κύριους χρονολογικούς σταθμούς τα πληθυσμιακά μεγέθη της Εβραϊκής Κοινότητας της Θεσσαλονίκης κατά την περίοδο 1913 - 1923 και οι αυξομειώσεις τους είναι τα ακόλουθα:

1. **Έτη 1913 - 1916.** Μετά τη συνθήκη του Βουκουρεστίου, 28 Ιουλίου / 10 Αυγούστου 1913, με την οποία τερματίζονται οι δύο βαλκανικοί πόλεμοι, 1912 - 1913, ο ελεύθερος ελληνικός μακεδονικός χώρος με πρωτεύουσα τη Θεσσαλονίκη διαχωρίστηκε σε πέντε νομούς, από τους οποίους ο νομός της Θεσσαλονίκης είχε τη μεγαλύτερη από τους άλλους 4 νομούς εδαφική έκταση¹. Αυτός ο νομός, της Θεσσαλονίκης, διαχωριζόταν σε οκτώ υποδιοικήσεις, από τις οποίες η σημαντικότερη ήταν η υποδιοίκηση της Θεσσαλονίκης². Κατά την εποχή αυτή, μετά την απελευθέρωση της Θεσσαλονίκης από τον οθωμανικό ζυγό, σύμφωνα με πληροφορίες της Ισραηλιτικής Κοινότητας στην πόλη ο εβραϊκός πληθυσμός σ' αυτήν ανερχόταν σε 76.000 άτομα κατά την ίδια δε πηγή ο αριθμός των Εβραίων που έφυγαν από τη Θεσσαλονίκη μετά το 1912 και πριν από το 1917 ανερχόταν σε 1.600 άτομα· εξάλλου κατά την ίδια πάντοτε πηγή, οι Ισραηλίτες που μετανάστευσαν από τη Θεσσαλονίκη κατά τα έτη 1913 - 1914 ανέρχονταν σε 2.000 άτομα περίπου³. Σύμφωνα με άλλη μαρτυρία οι Εβραίοι στη Θεσσαλονίκη μετά το 1912 - 1913 μαρτυρούνται 70.000 άτομα⁴, ενώ κατ' άλλες μαρτυρίες μαρτυρούνται 61.850 άτομα⁵, είτε 70.000 - 80.000 άτομα⁶. Κατά ταύτα το πληθυσμιακό μέγεθος του εβραϊκού στοιχείου της Θεσσαλονίκης αμέσως μετά την απελευθέρωση της ελληνικής Μακεδονίας και της πρωτεύουσάς της από τον οθωμανικό ζυγό, σύμφωνα με σχετικές μαρτυρίες ανερχόταν σε 70.000 - 75.000 ατόμων.

2. **Έτος 1916.** Κατά το έτος αυτό, μέσον του πρώτου παγκόσμιου πολέμου, και έως τα μέσα του 1917 το εβραϊκό στοιχείο στην πόλη της Θεσσαλονίκης ήταν ισχυρότατο και συμπαγέστατο παρά τη μαρτυρούμενη,

κατά τα αμέσως προηγούμενα έτη, σχετική πληθυσμιακή του μείωση. Με βάση τα στοιχεία που αντλούνται από τις στατιστικές πληροφορίες της Μακεδονίας¹⁰ κατά τον Μάρτη 1916 το εβραϊκό στοιχείο στην πόλη της Θεσσαλονίκης από την άποψη του αριθμητικού του μεγέθους κατείχε σε μικρή απόσταση τη δεύτερη θέση από το ελληνικό στοιχείο και σε πολύ μεγάλη απόσταση από το μουσουλμανικό στοιχείο της πόλης, το οποίο κατείχε την τρίτη θέση. Τότε κατά τις ίδιες στατιστικές το εθνικό εβραϊκό στοιχείο στην πόλη της Θεσσαλονίκης εκάλυπτε 37 εκατοστιαίες μονάδες επί

του συνόλου του πληθυσμού της¹¹.

Εκτός από την πόλη της Θεσσαλονίκης κατά τον Μάρτη 1916, κατά τις ίδιες στατιστικές πληροφορίες της ελληνικής Μακεδονίας μαρτυρούνται Εβραίοι και στη Βέροια, 630 άτομα, ποσοστό 4,62% επί του συνόλου του πληθυσμού της, που ανερχόταν σε 13.642 άτομα· στο νομό Δράμας 2.900 άτομα, ποσοστό 1,22% πληθυσμού επί 237.765 ατόμων· και στο νομό Σερρών, 1.500 άτομα, ποσοστό 1,02% σε πληθυσμό 147.240 άτομα¹². Σύμφωνα με άλλη μαρτυρία, κατά την ίδια εποχή, 1916 έως το μέσο του 1917 οι Εβραίοι, οι εγκατεστημένοι στην πόλη της Θεσσαλονίκης «απετέλουν συμπαγή μάζαν φανατισώς ηνωμένην με μόνην εξαίρεσιν την βιαίαν αποστασίαν των Ντολμέδων ή ντονιμέδων, δηλαδή των Εβραίων οι οποίοι βία ειχάν ασπαστεί τον ισλαμισμό¹³. Η ίδια μαρτυρία προσθέτει ότι τότε η κοινότης (α.σ. των Εβραίων) ήτο ισχυρώς οργανωμένη με τους ναούς και τα σχολεία της, με ειδικούς φόρους τους οποίους εισέπραττον οι ίδιοι, με ευρυτάτην δικαιοδοσίαν του Μεγάλου Ραβίνου, απηλλαγμένοι από κάθε στρατιωτικήν υπηρεσίαν. Την διατήρησιν της ευρυτάτης αυτής δικαιοδοσίας επιδίδωσκον οι Εβραίοι «αδιαφορώντας» αν ο κυρίαρχος ήτο ήτο Τούρκος, Έλλην ή Αυστριακός, φθάνει η κοινότης να διατηρούσε τα προνόμιά της¹⁴. Κατά τη μαρτυρία, επίσης, του Nehama Joseph, κατά την ίδια εποχή, 1916 έως το μέσο του 1917, οι Εβραίοι στην πόλη της Θεσσαλονίκης διατηρούσαν 32 συναγωγές, 35 προσευχητήρια, σεμινάρια και 12 σχολεία με 10.000 μαθητές από τα οποία 2 ήσαν της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, ένα για τα αγόρια και ένα για τα κορίτσια, 8 της πρωτοβάθμιας, 1 επαγγελματικό και 1 νηπιαγωγείο¹⁵.

3. **Έτος 1917. Η πυρκαγιά.** Η Εβραϊκή Κοινότητα της Θεσσαλονίκης, η οποία κατά το 1916 έως το μέσο του 1917, παρά τις εξαιρετικά πολύπλοκες πολεμικές συγκυρίες, στις οποίες η μακεδονική πρωτεύουσα είχε εμπλακεί, συνιστούσε και με τα πληθυσμιακά της μεγέθη που της προσπόριζαν κατά τα αριθμητικά ποσοστά τη δεύτερη μετά το ελληνικό στοιχείο θέση, ένα από τους βασικούς, αν μη τον βασικότερο παράγοντα και της εμπορο-

οικονομικής ζωής της, υπέστη κατά τον Αύγουστο 1917 μία από τις μεγαλύτερες, μέχρι τότε, δοκιμασίες στη διαχρονική της παρουσία στην πρωτεύουσα της ελληνικής Μακεδονίας και τη μεγαλύτερη κατά το πενταετές διάστημα από την απελευθέρωση της πόλης από τον οθωμανικό ζυγό. Αιτία της σκληρής, επίπονης και δραματικής στις λεπτομέρειές της δοκιμασίας γι' αυτή την κοινότητα υπήρξε η πυρκαγιά που ξέσπασε στην πόλη στις 5/17 Αυγούστου 1917, η οποία κατά σχετική μαρτυρία της εποχής, μετέβαλε «την τωώς ανστηράν και σφύζουσαν πρωτεύουσιν της Μακεδονίας κατά τα 2/3 εις σωφόν ερείλιων»¹⁶. Η πυρκαγιά αυτή πήρε ταχύτητα από την πρώτη αφετηρία της πολύ μεγάλης καταστροφής, κάλυψε με τέφρα και ερείπια το εμπορικό κέντρο της πόλης καταστρέφοντας ακριβώς τους εμπορικούς και άλλες επιχειρήσεις και μεταβάλλοντάς την σε νεκρόπολη επέφερε μεγάλες δημογραφικές, οικοδομικές - πολεοδομικές και οικονομικές δυσμενέστατες επιπτώσεις. Τις επιπτώσεις αυτές υπέστη όλος ο πληθυσμός της Θεσσαλονίκης, μάλιστα τα τρία κυρίαρχα σ' αυτή εθνικά στοιχεία, το ελληνικό, το εβραϊκό και το μουσουλμανικό, κατ' εξοχήν όμως και σε υπερέχοντα ποσοστά συγκριτικά με τα δύο άλλα στοιχεία τις δυσμενέστατες από την πυρκαγιά επιπτώσεις υπέστη το εβραϊκό στοιχείο της πόλης.

Σύμφωνα με σχετικές μαρτυρίες, ελληνικές και ισραηλιτικές, ο συνολικός αριθμός των αστέγων από την πυρκαγιά, με μικρές αποκλίσεις από μαρτυρία σε μαρτυρία, ανερχόταν σε 70.000 - 75.000 άτομα¹⁷.

Όλες, επίσης, οι μαρτυρίες ελληνικές και ισραηλιτικές, συμπιπτουν στη διαπίστωση ότι ο μεγαλύτερος αριθμός αστέγων πυροπαθών αφορούσε, κατά κύριο λόγο, στους Εβραίους της Θεσσαλονίκης, οι οποίοι κατά κοινή ομολογία, επλήγησαν περισσότερο και σοβαρότερα από κάθε άλλο εθνικό στοιχείο της πόλης. Έτσι, κατά τις ίδιες μαρτυρίες από τις 70.000 - 75.000 αστέγους συνολικά πυροπαθείς της Θεσσαλονίκης, οι Εβραίοι άστεγοι πυροπαθείς της μακεδονικής πρωτεύουσας ανέρχονταν σε πάνω από 50.000 - 54.000 άτομα, ενώ όλοι οι υπόλοιποι ανέρχονταν σε 20.000 - 25.000 άτομα¹⁸. Αποτεφρώνοντας η πυρκαγιά το μεγαλύτερο μέρος του εμπορικού κέντρου της Θεσσαλονίκης «την καρδιάν της πόλεως, εξ ης απέρρεον όλαι αι αρτηρίαί πάσης ζωής αυτής»¹⁹, προκάλεσε ανυπολόγιστες απώλειες, καταστροφές και ζημιές μάλιστα στο εβραϊκό στοιχείο της πόλης, το οποίο από την εμποροοικονομική άποψη ήταν το κυρίαρχο του εμπορίου και της αγοράς της Θεσσαλονίκης αφού η πόλη, κατά μαρτυρία της επο-

Το σχολείο «Καζές».

χής «ως εμπορικών κέντρον ήτο σχεδόν αποκλειστικώς εις εβραϊκάς χείρας, από την Θεσσαλονίκηνη εφοδιάζοντο τα δευτερεύοντα κέντρα και εκείνα ετροφοδότην την ύπαιθρον»²⁰. Σύμφωνα με σχετικές μαρτυρίες της εποχής, ελληνικές και ισραηλιτικές, καταστράφηκαν από την πυρκαγιά: το σπίτι που στεγαζόταν η ισραηλιτική κοινότητα· τα γραφεία και τα τυπογραφεία των ισραηλιτικών εφημερίδων της Θεσσαλονίκης **El Avenir** και **Esperanza**· οι εμπορικοί ισραηλιτικοί οίκοι Ερρέρα και Ορόσδη Βακ και κατά το ήμισυ οίκοι στις στοές Σαούλ Μοδιάνο και Μπενσονάν· η αρχιραβινεία ή το μεγάλο ραβινάτο με τα αρχεία του· 16 συναγωγές από τις 34 και 5 σχολεία²¹. Από τις ισραηλιτικές μαρτυρίες οι οποίες αναφέρονται στις εβραϊκές καταστροφές από την πυρκαγιά επισημαίνουμε ιδιαίτερα: τη μαρτυρία του Abastado Léon σύμφωνα με την οποία οι Ισραηλίτες απώλεσαν 36 δημόσια κτίρια λατρείας και εκπαίδευσης²²· τη μαρτυρία του Ναο Αλμπέρτου, σύμφωνα με την οποία χάθηκαν όλες σχεδόν οι συναγωγές, 80 προσευχητήρια, τα διοικητικά κτίρια της κοινότητας και της αρχιραβινείας, οι εγκαταστάσεις των φιλανθρωπικών ιδρυμάτων, τα διδακτήρια της Alliance Israélite Universelle des filles et des garçons και 10 σχολεία²³· και τη μαρτυρία του Nehama Joseph, σύμφωνα με την οποία καταστράφηκαν από την πυρκαγιά 34 από τις 37 συναγωγές, 80 προσευχητήρια, όλες οι βιβλιοθήκες, δημόσιες και ιδιωτικές, 10 από τα 13 σχολεία, η κοινοτική καγκελαρία με όλα τα αρχεία και όλες οι λέσχες²⁴.

4. **Έτη 1919 - 1920.** Μέσα στις νέες συνθήκες που δημιουργήθηκαν στη Θεσσαλονίκη κατά και μετά την πυρκαγιά του 1917 η εβραϊκή κοινότητα στην πόλη, με τη θετική ενίσχυση και συνδρομή τόσο της κυβέρνησης του Ελευθ. Βενιζέλου με πρωτεργάτη της ανοικοδόμησης του εμποροοικονομικού της κέντρου Αλέξ. Παπαναστασίου, όσο και με τις πλουσιοπάροχες ενισχύσεις και επιδοτήσεις της σε οικονομικό, αλλά και σε πολιτικό επίπεδο

των εβραϊκών κοινοτήτων και προσοπισιζομένων των άλλων χωρών, μπόρεσε σταδιακά μεν, αλλά σταθερά να σημειώσει ανάκαμψη των ποικίλων δραστηριοτήτων των μελών της, τα οποία κατά τη μεγίστη πλειοψηφία τους παρέμειναν πιστά στη γη της «μητέρας πατρίδας», όπως αποκαλούνταν οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης. Δύο επί του προκειμένου σημαντικά γεγονότα επιτεμνιζούν την ανάκαμψη αυτή σε σύντομο από την πυρκαγιά χρονικό διάστημα. Το πρώτο είναι η διοργάνωση και πραγματοποίηση στη Θεσσαλονίκη με πρωτοβουλία της εβραϊκής κοινότητας της πόλης του Α' Πανελληνίου Σιωνιστικού Συνεδρίου τον Μάρτη 1919. Σ' αυτό παραβρέθηκαν 80 αντιπρόσωποι των 15 από τις 24 συνολικά εβραϊκές κοινότητες της Ελλάδας, ανάμεσα στις οποίες οι εβραϊκές κοινότητες της Καβάλας, στην οποία μαρτυρείται η μεγάλη σιωνιστική οργάνωση Or Zion, της Δράμης, των Σερρών, της Φλώρινας, της Καστοριάς και του Λαγκαδά²⁵. Το δεύτερο γεγονός το οποίο τεκμηριώνει την ανάκαμψη της εβραϊκής κοινότητας της Θεσσαλονίκης μετά την πυρκαγιά του 1917, είναι η απογραφή που πραγματοποιήθηκε για τα μέλη της ισραηλιτικής κοινότητας της πόλης στα 1919 και με την οποία καταδείχτηκε ότι παρά τη μεταναστευση ικανών εβραϊκών οικογενειών μετά την πυρκαγιά, οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης αριθμήθηκαν 74.000 άτομα²⁶. Άλλη, εξάλλου, σχετική μαρτυρία υπολογίζει τους Εβραίους της Θεσσαλονίκης σε 70.000 κατά το 1920, από τους οποίους καταγράφονται 4.000 καπνεργάτες, 120 καθηγητές, 18 γιατροί, 30 δικηγόροι, 15 δημοσιογράφοι και μαρτυρεί επίσης, την ίδια εποχή 9 σχολεία της Alliance Israélite Universelle με 3.500 μαθητές, δραστηριότητες στο εισαγωγικό και εξαγωγικό εμπόριο, εμπορική και θαλάσσια αντιπροσώπηση, ασφαλίσεις, υπαλληλικές υπηρεσίες στη διοίκηση και επενδύσεις ξένων κεφαλαίων²⁷. Η ανάκαμψη αυτή της εβραϊκής κοινότητας της Θεσσαλονίκης συνεχίστηκε και κατά το 1920 παρά τα δραματικά γεγονότα που συντελέστηκαν στην Ελλάδα, απότοκα της μικρασιατικής εκστρατείας και καταστροφής και την προσφυγική πλημμυρίδα, που κατέκλυσε όλο τον βορειοελλαδικό και τον λοιπό ελληνικό χώρο και τη Θεσσαλονίκη.

5. Έτος 1923. Κατά το μέσο του 1923, σύμφωνα με επί-

Η σχολή «Τισοφ Νισίμ» για την εκπαίδευση δασκάλων και ραββίνων.

σημη ελληνική έκθεση της εποχής, οι Ισραηλίτες στην πόλη της Θεσσαλονίκης ανέρχονταν σε 70.000 άτομα επί του συνολικού πληθυσμού της πόλης που ανέρχονταν σε 201.000 άτομα, καλύπτοντας το 34,82% αυτού του συνόλου και διατηρώντας και κατά την εποχή αυτή τη δεύτερη θέση από αριθμητική άποψη μετά το εθνικό ελληνικό στοιχείο²⁸. Στην έκθεση αυτή, η οποία ανήκε στον Γενικό Διοικητή της Θεσσαλονίκης Α. Λάμπρου, ο συντάκτης της σημειώνει χαρακτηριστικά προς το Υπουργείο των Εσωτερικών ότι οι στατιστικές πληροφορίες για τον πληθυσμό που αναφέρονταν σ' αυτήν έγιναν «επί τη βάσει εξηρησμένης εθνολογικής στατιστικής γενομένης χάριν των την αφομοιωτικήν των ξενόφωνων εργασιών από τον 1920 και εντεύθεν παραζοιούμενος Υπουργείου των Εσωτερικών και εν συνεχεία δια την κεντρικήν Μακεδονίαν με την γενομένην κατά το 1920 απογραφήν και τας πληροφορίες των καθ' ημάς υποδιοικήσεων. Άλλη, εξάλλου μαρτυρία, κατά την ίδια εποχή, του νομαρχούντος Θεσσαλονίκης Ιω. Λαζαρόν προς το Υπουργείο των Εσωτερικών²⁹ μαρτυρεί ότι αντιθετα με τον Γενικό Διοικητή Α. Λάμπρου, ο συνολικός πληθυσμός της Θεσσαλονίκης ανέρχονταν τότε σε 266.670 άτομα και από αυτά καταγράφονταν μόνον 47.289 Εβραίοι που εκάλυπταν ποσοστό 17,73% του συνολικού πληθυσμού και πάντα από αριθμητική άποψη κατείχαν τη δεύτερη μετά το εθνικό ελληνικό στοιχείο θέση στην πόλη της Θεσσαλονίκης³⁰.

Εκτός όμως από την πόλη και τα περίχωρα της Νομαρχίας της Θεσσαλονίκης, κατά την ίδια εποχή, μαρτυρούνται, επίσης, Ισραηλίτες και σε άλλες πόλεις του βορειοελλαδικού χώρου: στην Καστοριά 1211 άτομα επί πληθυσμού 68.245, ποσοστό 1,74%, και Έλληνες και ελληνόφωνες 22.768 άτομα, ποσοστό 33,36%· στη Φλώρινα 433 άτομα επί πληθυσμού 82.408, ποσοστό 0,52%, και Έλληνες και ελληνόφωνες 5.212 γηγενείς και 3.839 πρόσφυγες, συνολικά ποσοστό επί του πληθυσμού 10,98%· στο Λαγκαδά 435 Εβραίοι επί πληθυσμού 55.896 άτομα, ποσοστό 0,79% και Έλληνες 18.664 και 13.342 πρόσφυγες, συνολικά ποσοστό 57,26%· στη Βέροια, τέλος, μαρτυρούνται 376 Εβραίοι επί πληθυσμού 54.255 ατόμων, ποσοστό 0,69% και Έλληνες γηγενείς 37.000 και πρόσφυ-

Το ορφανοτροφείο «Ματρώ Αμποάβ».

γες 5.761 άτομα, συνολικά ποσοστό 78,79%³¹. Έτσι συνολικά στη Γενική Διοίκηση της Θεσσαλονίκης³² κατά το μέσον του 1923 μαρτυρούνται συνολικά 72.455 Εβραίοι επί συνολικού πληθυσμού 987.724 ατόμων, ποσοστό 7,34% με προέχουσα την πόλη της Θεσσαλονίκης. Συμπερασματικά η εβραϊκή κοινότητα της Θεσσαλονίκης, η οποία κατά το μέσον του 1923 αριθμούσε κατά την έκθεση του Γενικού Διοικητή της Θεσσαλονίκης. Α. Λάμπρου 70.000 Εβραίους την οποία έκθεση θεωρούμε και ακριβέστερη αφού έγινε «επί τη βάσει εξηκριβωμένης εθνολογικής στατιστικής»³³, δεν παρουσιάζει σημαντικές αποκλίσεις αριθμητικού χαρακτήρα των μελών της από προηγούμενο αριθμό τους, κατά μεν το 1916 - 1917 όπου μαρτυρείται ότι αριθμούσε 61.400 άτομα επί συνολικού πληθυσμού 165.704 ατόμων και κατά το 1919 - 1920, όταν μαρτυρείται ότι αριθμούσε 74.000 άτομα³⁴ και κατ' άλλη μαρτυρία 70.000³⁵ κατέχοντας, πάντοτε, τη δεύτερη θέση στην πόλη από πληθυσμιακή άποψη μετά το ελληνικό στοιχείο.

Η ισραηλιτική εκπαίδευση - σχολεία - διδακτικό και μαθητικό δυναμικό στην πόλη της Θεσσαλονίκης 1913 - 1923

ΓΙΑ ΤΗΝ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ, βασικά και κατά κύριο λόγο στην πόλη της Θεσσαλονίκης τα στοιχεία που συγκεντρώσαμε κατά την επί του προκειμένου έρευνά μας είναι μεν περιορισμένα για τη δεκαετία του 1910 με εντοπισμό μόνον κατά την περίοδο 1916 - 1917, είναι όμως πλουσιοπάροχα και σημαντικότερα για το 1923. Έτσι με βάση ορισμένες καταγραφές, μάλιστα ελληνικές, αλλά και ισραηλιτικές, συνάγονται τα στοιχεία τα οποία ακολουθούν.

Κατά τον **Οκτώβρη 1916**, όταν γενικά σημειώθηκε μεγάλη ανάπτυξη της εκπαίδευσης στην πόλη της Θεσσαλονίκης, η οποία εκφραζόταν και από το μεγάλο αριθμό των ελληνικών και ξένων σχολείων, της στοιχειώδους

και μέσης εκπαίδευσης, δημόσιας και ιδιωτικής, στην ισραηλιτική εκπαίδευση, κατά σχετική μαρτυρία της εποχής³⁶, καταγράφεται: η σχολή Αλλιάνς Αλλατίνι αρρένων· η κοινοτική σχολή Alliance Allatini θηλέων· η κοινοτική σχολή θηλέων· η μεγάλη σχολή Ταλμουδ Τορά αρρένων· η μεικτή σχολή «Έσδρα»· η επαγγελματική σχολή· το νηπιαγωγείο· η σχολή αρρένων Βαθδαρίου· η σχολή αρρένων Καλαμαριάς· και η σχολή θηλέων Καλαμαριάς.

Η πυρκαγιά που ξέσπασε τον **Αύγουστο 1917**, κοντά στις άλλες μεγάλες καταστροφές, μάλιστα στο εβραϊκό στοιχείο της πόλης, προξένησε και μεγάλες καταστροφές στα ισραηλιτικά σχολεία της με δυσμενέστερες τις επιπτώσεις και στην ισραηλιτική γενι-

κά εκπαίδευση. Σύμφωνα με σχετικές μαρτυρίες της εποχής, καταστράφηκαν μεν κατά έκθεση Πάλλη 5 σχολεία, κατά μαρτυρία Nehama 10 από τα 13 συνολικά ισραηλιτικά σχολεία της πόλης· εξαφανίστηκε ολοκληρωτικά από την πυρκαγιά ο ναός Ταλμουδ Τορά με την ομώνυμη σχολή, πραγματικό πανεπιστήμιο εβραϊσμού· καταστράφηκαν τα διδακτήρια της Alliance και οι βιβλιοθήκες, δημόσιες και ιδιωτικές³⁷.

Παρά ταύτα σε σύντομο χρονικό διάστημα η ισραηλιτική εκπαίδευση στην πόλη της Θεσσαλονίκης παρουσίασε εκπληκτική πρόοδο και άνοδο σε μέγεθος και σε ποσοστά, σύμφωνα πάντοτε με ενδιαφέρουσες σχετικές ελληνικές εκθέσεις³⁸. Αυτή η πρόοδος σημειώθηκε τόσο στα σχολεία της νηπιαγωγικής, δημοτικής, αλλά και μέσης εκπαίδευσης, δημόσιας και ιδιωτικής, όσο και σε διδακτικό, αλλά προπαντός σε μαθητικό δυναμικό και των δύο φύλων, αρρένων και θηλέων. Με βάση τα πολλά στοιχεία τα οποία αντλούνται, επί του προκειμένου, από τις ελληνικές εκθέσεις της εποχής συνάγονται τα ακόλουθα:

Νηπιαγωγεία. Σύμφωνα με σχετικό στατιστικό πίνακα και πληροφορίες, που αφορούν στα ξενόφωνα σχολεία της υποδιοίκησης της Θεσσαλονίκης³⁹ στο σύνολο των 44 νηπιαγωγείων, που λειτουργούσαν τότε σ' αυτήν τα 33 ήταν ισραηλιτικά και από αυτά τα 29 λειτουργούσαν στην πόλη της Θεσσαλονίκης και τα 4 στην περιφέρεια της· εξάλλου από τα 33 ισραηλιτικά νηπιαγωγεία 2 ήταν της Alliance Israélite Universelle, 9 ήταν κοινοτικά και 22 ιδιωτικά· από τα 22 ιδιωτικά 10 λειτουργούσαν ως καθαρά νηπιαγωγεία και 12 ήταν μεικτά, νηπιαγωγεία και δημοτικά. Στην περιφέρεια της Θεσσαλονίκης από τα 4 ισραηλιτικά νηπιαγωγεία που λειτουργούσαν, 1 της Alliance Israélite λειτουργούσε στην Εξοχή και τα άλλα τρία ήταν κοινοτικά, ανά 1 στο Καραγάς, στην Καλαμαριά και στην Αγ. Παρασκευή. Στην πόλη της Θεσσαλονίκης από τα 29 ισραηλιτικά σχολεία που λει-

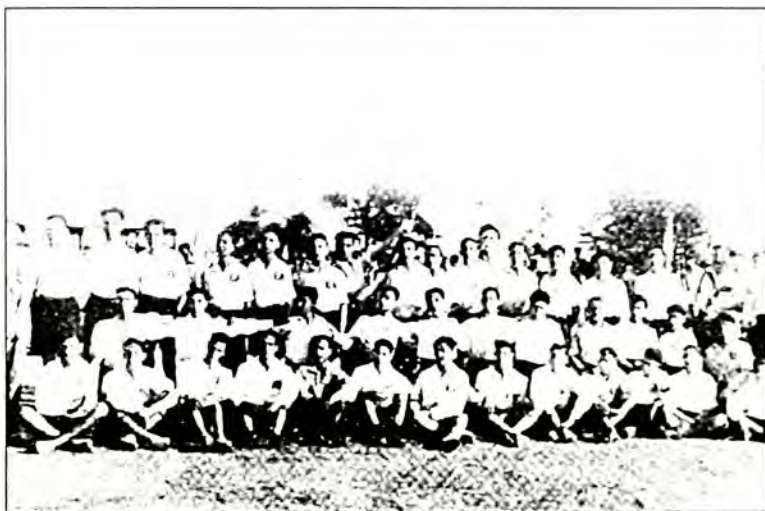
τουρούσαν το 1 ήταν της Alliance Israélite, τα 6 ήταν κοινοτικά⁴⁰ και τα 22 ήταν ιδιωτικά, από τα οποία τα 10 λειτουργούσαν ως καθαρά νηπιαγωγεία⁴¹ όπως ήδη αναφέρθηκε, και τα 12 ήταν ταυτόχρονα νηπιαγωγεία και δημοτικά⁴². Με βάση αυτά τα στοιχεία των ελληνικών εκθέσεων και στατιστικών πινάκων οι Ισραηλίτες στην πόλη της Θεσσαλονίκης, αλλά προφανώς και σ' όλη τη Μακεδονία, στις πόλεις που μαρτυρούνται υπερτερούσαν κάθε άλλου εθνικού στοιχείου σ' ό,τι αφορούσε στη νηπιαγωγική εκπαίδευση, ενώ η ελληνική νηπιαγωγική εκπαίδευση και ακόμη περισσότερο η τουρκική⁴³ υστερούσαν με πολύ μεγάλη απόσταση από την παρόμοια ισραηλιτική.

Δημοτικά σχολεία. Σύμφωνα με τις στατιστικές πληροφορίες και τα στοιχεία των στατιστικών εκθέσεων⁴⁴ αναφορών⁴⁵ τα ισραηλιτικά δημοτικά σχολεία τα οποία κατά τα μέσα του 1923, λειτουργούσαν στην περιφέρεια της Θεσσαλονίκης ήταν συνολικά 27. Το μέγιστο ποσοστό από αυτά, 24, λειτουργούσε στην πόλη και 3 μόνον στην περιφέρεια. Από τα 27 δημοτικά της περιφέρειας 5

ελληνικά. Σύμφωνα με σχετική μαρτυρία⁴⁷ ισραηλιτικά σχολεία Μέσης Εκπαίδευσης μαρτυρούνται 2 στην πόλη της Θεσσαλονίκης από τα οποία 1 διτάξιο αρρένων γυμνάσιο ήταν της Alliance Israélite και το Λύκειο Αλλάτιν⁴⁸.

Σε γενική επιλογική επισκόπηση των σχολείων της ισραηλιτικής εκπαίδευσης κατά τα μέσα του 1923 στην υποδιοίκηση της Θεσσαλονίκης με κύριο κέντρο της την πόλη, σε όλα τα σχολεία όλων των βαθμίδων, αυτή την εκπαίδευση κατείχε από αριθμητική άποψη τη δεύτερη θέση μετά την αντίστοιχη ελληνική· η ισραηλιτική εκπαίδευση υπερτερούσε κατά τον ιδιωτικό χαρακτήρα, ενώ η ελληνική αποκλειστικά κατά το δημόσιο· στην ισραηλιτική εκπαίδευση σημαντικό ποσοστό, εκτός από την ιδιωτική, κατείχε και η κοινοτική· τα ισραηλιτικά νηπιαγωγεία δεν καταγράφονται με ιδιαίτερο χαρακτηρισμό ως προς το φύλο αυτών που φοιτούσαν σ' αυτά, όμως φαίνεται ότι ήταν μεικτά, αρρένων - θηλέων από τα δημοτικά με τα οποία συνυπήρχαν· τα ισραηλιτικά ιδιωτικά σχολεία υπερτερούσαν των κοινοτικών, η δε μεικτή

εκπαίδευση σ' αυτά υπερτερούσε από την εκπαίδευση στα φύλο, αρρένων η θηλέων· τα ισραηλιτικά δημοτικά σχολεία θηλέων μαρτυρούνται σε ενδιαφέροντα αριθμό· γενικότερα η φοίτηση σ' αυτά είτε μεικτά είτε χωριστά θηλέων φανερώνει ότι από τους Ισραηλίτες είχαν ξεπεραστεί τα στεγανά της φοίτησης θηλέων σε σχολεία, αφού άλλωστε καταγράφεται αυτό από την ισοποση σχεδόν συμμετοχή στην εκπαίδευση αρρένων και θηλέων· τέλος η Μέση Ισραηλιτική Εκπαίδευση φαίνεται ότι ανήκε μόνον στα αγόρια αφού το μεν διτάξιο γυμνάσιο της Alliance Israélite καταγράφεται αρρένων ενώ δεν χαρακτηρίζεται από την άποψη φύλου αυτών, που φοιτούσαν στο Λύκειο Αλλάτιν.

Μαθητές του σχολείου «Αλτσέ».

ήσαν της Alliance Israélite Universelle, 8 ήταν κοινοτικά και 14 ιδιωτικά⁴⁵. Από τα 5 της Alliance Israélite 2 ήταν αρρένων και 1 στην εξοχή και 3 θηλέων· από τα 8 κοινοτικά 5 ήταν μεικτά· από τα 14 ιδιωτικά, 12 ήταν μεικτά, νηπιαγωγεία και δημοτικά. Τα ισραηλιτικά δημοτικά σχολεία μαρτυρούνται σε μεγάλη απόσταση από τα κατά πολύ περισσότερα ελληνικά και υπερτερούν σε ικανό αριθμό, διπλάσιο από τα τουρκικά δημοτικά σχολεία, ενώ μαρτυρούνται στην πόλη της Θεσσαλονίκης ακόμη 1 ρουμανικό, 3 γαλλικά, 2 ιταλικά και 1 αμερικανικό δημοτικό σχολείο⁴⁶.

Σχολεία Μέσης Εκπαίδευσης. Στα σχολεία της Μέσης Εκπαίδευσης οι Ισραηλίτες της Θεσσαλονίκης παρουσιάζουν περιορισμένο αριθμό συγκριτικά με τα αντίστοιχα

Διδακτικό προσωπικό των σχολείων της Ισραηλιτικής Εκπαίδευσης

Στις στατιστικές πληροφορίες και στα στοιχεία⁴⁹ δεν υπάρχει μαρτυρία για διδακτικό ισραηλιτικό προσωπικό στα ισραηλιτικά σχολεία της Θεσσαλονίκης τόσο σ' αυτά της Alliance Israélite Universelle, όσο και στα κοινοτικά και τα ιδιωτικά. Μαρτυρία υπάρχει για το ελληνικό διδακτικό προσωπικό σ' αυτά που αμειψιζόταν από δασκάλους και δασκάλες οι οποίοι προσηγάγως διδασκάν την ελληνική γλώσσα. Με βάση τους σχετικούς πίνακες οι οποίοι αναφέρονται στο ελληνικό διδακτικό προσωπικό των ισραηλιτικών σχολείων της Θεσσαλονίκης, των νηπιαγωγείων και των δημοτικών ως διδακτικό ελληνικό προσωπικό καταγράφονται συνολικά 49 Έλληνες και Ελληνίδες από τους οποίους 5 μαρτυρούνται δάσκαλοι

και 44 δασκάλες. Από τους Έλληνες δασκάλους και τις Ελληνίδες δασκάλες 18 υπηρετούσαν στα σχολεία της Alliance Israélite⁵⁰ και 31 στα κοινοτικά ισραηλιτικά σχολεία⁵¹, ενώ δεν μαρτυρούνται Έλληνες δάσκαλοι και Ελληνίδες δασκάλες στα ιδιωτικά ισραηλιτικά σχολεία. Τέλος ένας Έλληνας δάσκαλος μαρτυρείται στο διτάξιο γυμνάσιο αρρένων της Alliance Israélite.

Συμπερασματικά το ελληνικό διδακτικό προσωπικό στα ισραηλιτικά σχολεία της Θεσσαλονίκης πόλης και περιφέρειας για το οποίο και μόνον η έρευνά μας επέστη-
 μανε τα σχετικά στοιχεία απαρτιζόταν περισσότερο από δασκάλους και σε πολύ μικρή αναλογία από δασκαλίσσες, αφού επί 40 συνολικά δασκάλων και δασκαλίσσων οι 6 μόνον καταγράφονται δάσκαλοι και 44 δασκάλες, των οποίων σημειώνεται σημαντική συσσώρευση στην πόλη.

Μαθητικό δυναμικό των ισραηλιτικών σχολείων της Θεσσαλονίκης

Τα στοιχεία που αντλούνται από τους σχετικούς στατιστικούς πίνακες και άλλα σχετικά έγγραφα των ελληνικών κρατικών υπηρεσιών⁵², όπου κοντά στα άλλα καταγράφονται σε ειδικές στήλες ο αριθμός των μαθητών και μαθητριών των ισραηλιτικών σχολείων της Θεσσαλονίκης, μάλιστα της πόλης, αλλά και της περιφέρειας, χωριστά κατά φύλο, αλλά και ο ολικός αριθμός τους από κοινού μαθητών και μαθητριών, καταδεικνύουν από τη μελέτη τους: α) ο αριθμός των μαθητών και μαθητριών στα ισραηλιτικά νηπιαγωγεία της Θεσσαλονίκης, πόλης και περιφέρειας τόσο της Alliance Israélite όσο και των κοινοτικών και των ιδιωτικών ανερχόταν κατά τα μέσα του 1923 συνολικά σε 1986 άτομα⁵³, β) ο αριθμός των μαθητών και μαθητριών στα ισραηλιτικά δημοτικά σχολεία της Θεσσαλονίκης, πόλης και περιφέρειας, τόσο της Alliance Israélite όσο και των κοινοτικών και των ιδιωτικών ανερχόταν κατά τα μέσα του 1923, συνολικά σε 2.727 άτομα⁵⁴, γ) ο αριθμός των μαθητών των ισραηλιτικών νηπιαγωγείων της Θεσσαλονίκης, πόλης και περιφέρειας ανερχόταν συνολικά σε 1147 άτομα και ο αριθμός μαθητριών στα ίδια νηπιαγωγικά σχολεία ανερχόταν σε 839 άτομα⁵⁵, δ) ο αριθμός των μαθητών των ισραηλιτικών δημοτικών σχολείων της Θεσσαλονίκης, πόλης και περιφέρειας, κατά τα μέσα του 1923, ανερχόταν σε 1615 άτομα χωρίς σ' αυτό τον αριθμό να συνυπολογίζονται και όσοι φοιτούσαν σε νηπιαγωγεία μαζί με δημοτικά· ο αριθμός των μαθητριών στα ίδια ισραηλιτικά σχολεία ανερχόταν κατά την ίδια εποχή, σε 1112 άτομα⁵⁶ και ε) στο διτάξιο γυμνάσιο αρρένων της Alliance Israélite μαρτυρούνται 51 μαθητές⁵⁷.

Συμπερασματικά: στην πόλη της Θεσσαλονίκης, κατά

τα μέσα του 1923, μαρτυρείται πολύ ισχυρή και συμπαγής η παρουσία ισραηλιτών, μαθητών και μαθητριών, οι οποίοι καλύπτουν 33,5 ποσοστιαίες μονάδες επί του συνόλου των μαθητών και μαθητριών όλων των εκεί εθνότητων. Η πλειοψηφία των μαθητών και μαθητριών ανήκει στα ελληνόπαιδα· ικανή ήταν η παρουσία των Τούρκων μαθητών και μαθητριών· ασημαντή ήταν η παρουσία των στο ρουμανικό σχολείο· δεν υπάρχει μαρτυρία για τους μαθητές και μαθήτριες ξεχωριστά, Έλληνες ή ξενόφωνους, στο αμερικανικό σχολείο· κατά σχετικές μαρτυρίες στα γαλλικά και ιταλικά σχολεία της πόλης φοιτούσαν μαθητές Ελληνόπαιδες και προπαντός ισραηλιτόπαιδες, οι τελευταίοι μάλιστα στα ιταλικά σχολεία⁵⁸.

Κατά τους στατιστικούς πίνακες και κατά την έκθεση Α. Λάμπρου: στην πόλη της Θεσσαλονίκης, κατά τα μέσα

Οι μαθητές των σχολείων της Alliance.

του 1923, το σύνολο των μαθητών και μαθητριών όλων των βαθμίδων, ελληνικών και ξενόφωνων ανερχόταν σε 19.770 άτομα. α) Από αυτά 11.398 ήσαν Έλληνες και ειδικότερα 215 μαθητές και 152 μαθήτριες στα ελληνικά νηπιαγωγεία· 362 μαθητές και 188 μαθήτριες στα ιδιωτικά δημοτικά· 4656 μαθητές και 4043 μαθήτριες στα δημοτικά· και 1096 μαθητές και 686 μαθήτριες στα σχολεία Μέσης Εκπαίδευσης, β) από το σύνολο των 19.770 μαθητών και μαθητριών όλων των βαθμίδων ελληνικών και ξενόφωνων οι 6661 ήσαν Ισραηλίτες και από αυτούς οι 1147 μαθητές και οι 839 μαθήτριες φοιτούσαν στα ισραηλιτικά νηπιαγωγεία· οι 1615 μαθητές και οι 1112 μαθήτριες στα ισραηλιτικά δημοτικά· οι 1897 μαθητές - μαθήτριες στα μεικτά δημοτικά μαζί και νηπιαγωγεία· και οι 51 μαθητές στο διτάξιο γυμνάσιο αρρένων της Alliance, γ) από το σύνολο των 19.770 μαθητών και μαθητριών οι 1560 ήσαν Τούρκοι και από αυτούς 46 μαθητές και 69 μαθήτριες φοιτούσαν στα νηπιαγωγεία· 865 μαθητές και 560 μαθήτριες στα τουρκικά δημοτικά, δ) από το σύνολο των 19.770 μαθητών και μαθητριών οι

39 μαρτυρούνται ρουμανίζοντες και από αυτούς οι 21 ήσαν μαθητές και οι 18 μαθητρίες και ε) στο αμερικάνικο σχολείο μαρτυρούνται 112 μαθητές στο σύνολο των 19.770 μαθητών και μαθητριών των σχολείων όλων των βαθμίδων, ελληνικών και ξενόφωνων.

Με βάση αυτά τα ποσοτικά μεγέθη των μαθητών και μαθητριών όλων ανεξαιρέτα των σχολείων της Θεσσαλονίκης, πόλης και περιφέρειας, είναι δυνατή η προσέγγιση και στα ποσοτικά μεγέθη των κυρίαρχων εθνικών στοιχείων σ' αυτής, ελληνικού μάλιστα - ισραηλτικού - και τουρκικού, τα οποία και επιτεκμηριώνουν, κατά την κρίση μας, και τα πληθυσμιακά στοιχεία αυτών των κυρίαρχων εθνικών στοιχείων στη Θεσσαλονίκη, πόλη και περιφέρεια κατά τα μέσα του 1923, τα οποία μαρτυρούνται στην έκθεση του Α. Λάμπρου, γενικού, τότε, Διοικητή Θεσσαλονίκης.

Επαγγελματικές ασχολίες και επιδόσεις - Οικονομική κατάσταση των Εβραίων της Θεσσαλονίκης 1923

Αποτεφρώνοντας η πυρκαγιά του Αυγούστου 1917 το μεγαλύτερο μέρος του εμπορικού κέντρου της Θεσσαλονίκης ενόλογο ήταν να προκαλέσει ανυπολόγιστες ζημιές και καταστροφές στο εβραϊκό στοιχείο της πόλης, το οποίο από την εμπορο - οικονομική άποψη ήταν το κυρίαρχο στοιχείο του εμπορίου εκεί και της αγοράς⁵⁹. Οι δυσμενέστερες επιπτώσεις από την πυρκαγιά ξεχωριστά στο εβραϊκό στοιχείο υπήρξαν απροσμέτρητες, υλικές και ηθικές έτσι ώστε η εβραϊκή οικονομία στη Θεσσαλονίκη να αποδιορθωθεί και να αποδιοργανωθεί με ταυτόχρονη αποσύνθεση και του κοινωνικού εβραϊκού ιστού της πόλης. Έπειτα όμως από τη δοκιμασία του εβραϊκού στοιχείου από την πυρκαγιά και έπειτα από το τέλος του πρώτου παγκόσμιου πολέμου στην εμποροοικονομική εβραϊκή δραστηριότητα στην πόλη σημειώθηκε σοβαρή σταδιακά ανάκαμψη.

Κατά τα μέσα του 1923, σύμφωνα με σχετική ελληνική μαρτυρία της εποχής⁶⁰ το ισραηλτικό στοιχείο εξακολουθούσε να παραμένει συγκεντρωμένο και συμπαγμένο στην πόλη της Θεσσαλονίκης, να επιδίδεται ιδιαίτερα στο εμπόριο και να κατέχει κατά την εποχή αυτή τα σκήπτρα και την πρώτη θέση στις εμπορικές επιχειρήσεις και τα καταστήματα στη μακεδονική πρωτεύουσα των οποίων κατά τα 3/4 κατείχε την ιδιοκτησία και την εκμετάλλευση. Η αυτή μαρτυρία σημειώνει ότι το εβραϊκό στοιχείο της Θεσσαλονίκης κατά την ίδια εποχή, μέσα του 1923, ασχολιόταν ελάχιστα με την καλλιέργεια των επισημών ενώ το μέγα ενδιαφέρον του προσείλκυε αντίθετα κάθε κερδοφόρα επιχείρηση. Πάντοτε κατά την αυτή μαρτυρία, την έκθεση του νομαρχούντος Θεσσαλονίκης Ιω. Λαζάρου, οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης, τότε είχαν να επιδείξουν αρκετούς δασκάλους απαραίτητους για την απρόσκοπτη λειτουργία των σχολείων τους αλλά μικρό αριθμό γιατρών και δικολάβων. Στον τομέα, εξάλλου, των οικονομικών συναλλαγών οι Εβραίοι τραπέζιτες της Θεσσαλονίκης κατά τα μέσα του 1923, μαρτυρού-

νται ελάχιστοι, ενώ μαρτυρούνται πολλοί οι αγρονομοί. Τέλος στη Θεσσαλονίκη κατά την ίδια εποχή μαρτυρούνται Εβραίοι μεσίτες, φανοποιοί, ελάχιστοι εργάτες, αχθοφόροι και λεμβονχοί. Σύμφωνα με άλλη, επίσης, μαρτυρία της εποχής⁶¹, το ισραηλτικό στοιχείο της Θεσσαλονίκης, κατά τα μέσα του 1923, «έχει επιστημονας κατ' αναλογίαν, επιδίδεται όμως γενικώς εις το εμπόριον και εις πάσαν προσοδοφόρον επιχείρησιν. Δύνανται τις να είπει ότι εν τη Θεσσαλονίκη κατέχει τα σκήπτρα του εμπορίου, σχεδόν 75% των εμπορικών καταστημάτων ευρίσκεται εις χείρας Εβραίων».

Από την άποψη των επαγγελματικών ασχολιών και οικονομικών επιδόσεων το εβραϊκό στοιχείο της Θεσσαλονίκης κατά τα μέσα του 1923 δεν παρουσιάζει σημαντική απόκλιση από τις επαγγελματικές ασχολίες του και τις οικονομικές επιδόσεις του, οι οποίες μαρτυρούνται κατά τον Μάη 1913, αμέσως σχεδόν μετά την απελευθέρωση της μακεδονικής πρωτεύουσας από τον οθωμανικό ζυγό⁶². Εξάλλου κατά την αυτή μαρτυρία⁶³, η οικονομική κατάσταση του εβραϊκού στοιχείου της Θεσσαλονίκης κατά τα μέσα του 1923 καθοριζόταν και από το γεγονός ότι αυτό κατείχε την πρώτη θέση στη μακεδονική πρωτεύουσα από την άποψη της κατοχής ρευστού χρήματος, γι' αυτό και οι Εβραίοι σ' αυτήν αποτελούσαν την πλειονότητα των πλουσίων της πόλης, ενώ σημειωνόταν αντιστροφή τους στην ύπαιθρο της περιφέρειας της Θεσσαλονίκης.

Τυπογραφία - εφημεριδογραφία. Στον τομέα της τυπογραφίας και της εφημεριδογραφίας, σύμφωνα με τις σχετικές ελληνικές μαρτυρίες τις οποίες ερευνήσαμε κατά το 1917 στη Θεσσαλονίκη εκδίδονταν πολλές εφημερίδες, ελληνικές και ξενόγλωσσες ανάμεσα στις τελευταίες, κατά τη μαρτυρία της εποχής⁶⁴, συγκαταριθμούνται και οι ισραηλτικές εφημερίδες: *El Avenir*, της οποίας διευθυντής μαρτυρείται ο Δανιή Φλώρεντιν⁶⁵ και της οποίας τα γραφεία και τυπογραφία καταστράφηκαν κατά την πυρκαγιά του Αυγούστου 1917 και *Esperanza*, της οποίας διευθυντής μαρτυρείται ο Ονζιέλ και της οποίας, επίσης, τα γραφεία και τυπογραφία καταστράφηκαν κατά την πυρκαγιά. Τέλος, μαρτυρείται στη Θεσσαλονίκη και η έκδοση της εφημερίδας *Indépendant*, η οποία φέρεται ιδιοκτησία των Ισραηλιτών Νεφουση και Ματαράσσο⁶⁶.

Πολιτικές βλέψεις των Εβραίων. Ενδιαφέρον παρουσιάζει το τμήμα της έκθεσης του νομαρχούντος Θεσσαλονίκης Ιω. Λαζάρου⁶⁷, το οποίο αναφέρεται στις πολιτικές βλέψεις των Εβραίων της Θεσσαλονίκης μετά την απελευθέρωση της από τον οθωμανικό ζυγό και κατά τα μέσα του 1923. Χαρακτηριστικά σ' αυτή την έκθεση του ο Ιω. Λαζάρου ομολογεί ότι τις πολιτικές τους βλέψεις οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης τις συναρτούσαν άμεσα με τις επιχειρηματικές τους δραστηριότητες και επιδόσεις. Έτσι προτιμούσαν την κυριαρχία στη Θεσσαλονίκη εθνών, που δεν διακρίνονταν για εμπορικό - οικονομικές δραστηριότητες για να αποφεύγουν οξύτατο, πιθανόν, ανταγωνισμό προς αυτά, τα οποία θα μπορούσαν να τους αμφισβητή-

σουν την πρωτεύουσα και κυριάρχη εμποροοικονομική θέση την οποία αδιαμφισβήτητα κατείχαν στη μακεδονική πρωτεύουσα. Από την προτίμησή τους αυτή καθοριζόταν κατά την έκθεση του Ιω. Λαζάρου, νομαρχούντος στη Θεσσαλονίκη και η συμπεριφορά των Εβραίων της Θεσσαλονίκης προς το ελληνικό στοιχείο της πόλης και τις ελληνικές εκεί αρχές προς τις οποίες η συμπεριφορά τους χαρακτηρίζεται, πάντοτε κατά τον Ιω. Λαζάρου, «νομοτελής και πειθαρχική».

* Για τη σύνταξη αυτού του μικρού Το εβραϊκό σχολείο στην Καλαμαριά.
πονημάτων μελετήθηκαν οι παρακάτω πηγές και τα παρακάτω βοηθήματα:

1. **Αρχείο Υπουργείου Εξωτερικών (Α.Υ.Ε.).**

α. **Αρχείο Θεσσαλονίκης**, έτος 1912 - 1917, στοιχ. κατάτ. Β/55. **Στατιστικές πληροφορίες της ελληνικής Μακεδονίας**, συμπεριλαμβανομένης και της Ηπείρου, προσαρτημένης και βορείου διφύλλο χειρόγραφο έγγραφο με στοιχεία «Υπουργείου επί των Εξωτερικών, Β' πολιτικών τμήμα, αριθ. πρωτ. 5610, εν Αθήναις τη 12 Μαρτίου 1916, Légation Grece Paris» με αυτό συνάπτεται άλλο διφύλλο χειρόγραφο έγγραφο με τα αυτά στοιχεία, αριθ. πρωτ. 654, εν Αθήναις τη 20 Μαρτίου 1916· διφύλλο χειρόγραφο έγγραφο, το οποίο συνάπτεται με το προηγούμενο, αριθ. πρωτ. 5610, εν Αθήναις τη 12 Μαρτίου 1916· διφύλλο χειρόγραφο έγγραφο, αριθ. πρωτ. 6541, εν Αθήναις τη 15 Μαρτίου 1916, Β' Προσβείαν Παρισίων.

β. **Ερυθρός Σταυρός - Πυρκαϊά Θεσσαλονίκης** έτος 1917, στοιχ. κατάτ. α/17. **Έκθεση του Γραφείου Τύπου του Υπουργείου των Εξωτερικών** στη Θεσσαλονίκη Στυλ. Β. Πρωτονοτάριου προς τον Μ. Φραγκίσταν, τμηματάρχην Α' τάξεως Υπουργείου των Εξωτερικών κ.τ.λ., αριθ. 75, εν Θεσσαλονίκη τη 7 Αυγούστου 1917· **Έκθεση του Οικονομικού Εφόρου Θεσσαλονίκης** προς το Υπουργείον των Οικονομικών, διεύθυνσις αμέσων φόρων, αρ. πρωτ. 5633, εν Θεσσαλονίκη τη 22 Αυγούστου 1917.

Αμφότερες οι εκθέσεις αυτές έχουν δημοσιευτεί εις Στύρου Δ. Λουκάτου. Η πυρκαϊά της Θεσσαλονίκης, Αύγουστος 1917. Δύο ανέκδοτες εκθέσεις εις **Επετηρίς «Θεσσαλονίκη»** του Κέντρου Ιστορίας του Δήμου Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1990, σσ. 331 - 346.

γ. **Ερυθρός Σταυρός - Πυρκαϊά Θεσσαλονίκης**, έτος 1917, στοιχ. κατάτ. α/17. **Διφύλλο δακτυλογραφημένο έγγραφο του Γραφείου Τύπου** της Θεσσαλονίκης, αρ. πρωτ. 220, 26 Δεκεμβρίου 1917, εμπιστευτικό του Μ. Φραγκίστα προς τον υπουργό των Εξωτερικών Ν. Πολίτη **Διφύλλο έγγραφο**, αριθ. πρωτ. 290, 11 Μαΐου 1918.

δ. **«Μακεδονία» ειδικός φάκελλος**, έτος 1923, στοιχ. κατάτ. Κ.Τ.Ε. 39. **Έκθεση τετράφυλλη δακτυλογραφημένη** του νομαρχούντος Θεσσαλονίκης Ιω. Λαζάρου προς το

Υπουργείον των Εσωτερικών, Αθήνας, αριθ. πρωτ. 44 Ε.Π. εν Θεσσαλονίκη τη 7.7.23 περιλαμβάνονσα στατιστική του πληθυσμού του νομού Θεσσαλονίκης κατά εθνολογική σύνθεση, επαγγέλματα, οικονομική κατάσταση κ.λπ.

ε. **Στατιστικοί πίνακες**, έτος 1920-1923, στοιχ. κατάτ. Β/45. **Έκθεση εξάφυλλη δακτυλογραφημένη «Ξένες Μειονότητες στη Μακεδονία»**, Παιδεία Σλαβοφώνων, Ρουμανίζόντων, Ισραηλιτών, στατιστικοί πίνακες του Γενικού Διοικητού Θεσσαλονίκης Α. Λάμπρου, αριθ. πρωτ. 542, εμπιστευτικών, αντίγραφον, προς το επί των Εσωτερικών Υπουργείον, Αθήνας, εν Θεσσαλονίκη τη 31 Μαΐου 1923. **Πίναξ** εμφανίων στατιστικής πληροφορίας περί των εν τη περιφέρειά δημοτικών εκπαιδευσέως Θεσσαλονίκης ελληνικών δημοτικών σχολείων ως επιξενόφωνων αλλοδαπών τοιούτων: Δημόσια ελληνικά δημοτικά σχολεία - ξενόφωνα, εν Θεσσαλονίκη τη 10 Μαρτίου 1923, επιθεωρητής των δημοτικών σχολείων Θεσσαλονίκης Μπατσούτας - **Πίναξ** εμφανίων στατιστικής πληροφορίας περί των εν τη περιφέρειά Θεσσαλονίκης σχολείων Μέσης Εκπαίδευσέως, εν Θεσσαλονίκη τη 14 Μαρτίου 1923, ο αναπληρωτής του Γενικού Επιθεωρητού Α. Α. Αργυροπούλος. **Αναφορά** του Γενικού Διοικητού Θεσσαλονίκης Α. Λάμπρου προς το επί των εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδευσέως Υπουργείον, Αθήνας, αντίγραφον - εμπιστευτικόν, αριθ. πρωτ. 16.910, εν Θεσσαλονίκη τη 8 (σ. διάβαζε 18) Μαΐου 1923 με την οποία γνωστοποιεί αντίγραφον των σχολείων Μέσης Εκπαίδευσης του Α.Α. Αργυροπούλου με ανάλυση των στατιστικών στοιχείων κατά σχολεία και είδος τους, διδακτικό και μαθητικό δυναμικό και τις ξένες σχολές. **Έκθεση** λεπτομερής πεντάφυλλη του Γενικού Διοικητού Θεσσαλονίκης Α. Λάμπρου προς το επί των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδευσέως Υπουργείον, Αθήνας, αντίγραφον - εμπιστευτικόν, αριθ. πρωτ. 16.598, εν Θεσσαλονίκη τη 25 Μαΐου 1923 με ανάλυση των στατιστικών πληροφοριών για τα σχολεία της Δημοτικής Εκπαίδευσης περιφέρειας Θεσσαλονίκης, των ελληνικών, ισραηλιτικών, τουρκικών, ξένων και για το διδακτικό και μαθητικό δυναμικό τους. **Στατιστική** εμφανίονσα τον αριθμό των διδασκάλων και μαθητών τας ανάγκας

εις κτίρια και διδακτικό προσωπικό κ.τ.λ. των ελληνικών δημοτικών σχολείων της εκπαιδευτικής περιφέρειας Βεροίας και των ξενοφώνων α. υποδιοίκησης Βεροίας β. υποδιοίκησης Κατερίνης. Διαβιβαστικών αντίγραφων στατιστικής των αναγκών των δημοτικών σχολείων της περιφέρειας Βεροίας του Γενικού Διοικητού Θεσσαλονίκης Α. Λάμπρου προς το επί των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδύσεως Υπουργείον, εις Αθήνας, αριθ. - πρωτ. 22070, εν Θεσσαλονίκη τη 18 Ιουλίου 1923. **Περίληψεις και παρατηρήσεις** εκ των γενικών εκθέσεων των κ.ε. επιθεωρητών της Δημοτικής Εκπαιδύσεως, της ελληνικής Μακεδονίας, 30 Νοεμβρίου 1923, σσ. 9 - 16 εκπαιδευτική περιφέρεια Θεσσαλονίκης, σσ. 16 - 19 εκπαιδευτική περιφέρεια Βεροίας.

Σχετικά με όλα αυτά τα έγγραφα και ιδιαίτερα την ιστορική ανάλυση και παρουσίασή τους βλ. Σπύρος Δημ. Λουκάτος, **Πολιτειογραφία της νομαρχιακής περιφέρειας της Θεσσαλονίκης κατά την αγωγή της δεύτερης δεκαετίας από την απελευθέρωσή της, 1923**, μέρος Α' υποδιοικήσεις Βεροίας - Θεσσαλονίκης - Κατερίνης, έκδοση Ελληνικής Επιτροπής Σπουδών Ν.Α. Ευρώπης, Αθήνα 1987, σσ. 9 - 136 στις σσ. 96 - 136 έγγραφα.

στ' **Δίφτυλλο έγγραφο**, έτος 1920 - 1923, στοιχ. κατάτ. 1942/Β/37 (2), του επιθεωρητή των δημοτικών σχολείων Θεσσαλονίκης, αντίγραφο - δακτυλογραφημένο εν Θεσσαλονίκη 4 Δεκεμβρίου 1923. Αυτό διαβιβάζεται προς τον Γενικό Διοικητή Θεσσαλονίκης Α. Λάμπρου προς το Υπουργείο επί των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδύσεως αριθ. πρωτ. 1469, 10 Δεκεμβρίου 1923.

Εφημερίς της προσωρινής κυβέρνησης του βασιλείου της Ελλάδος (σ.σ. της τριανδρίας Ελευθ. Βενιζέλου, Παύλου Κουντουριώτου, Παν. Δαγκλή) από Σεπτεμβρίου 1996 έως 15 Ιουνίου 1917, τευχ. α' και τευχ. Β'.

Abastado Léon, **L' orient qui meurt** (Salonique ce quelle est) 1918 Αργυρόπουλος Περικλής, **Απομνημονεύματα από 1885 έως 1936**, Αθήνα 1970.

Λουκάτος Σπύρος, Η πυρκαγιά της Θεσσαλονίκης, Αύγουστος 1917, δύο ανέκδοτες εκθέσεις εις **Επετηρίς Θεσσαλονίκη**, του Κέντρου Ιστορίας του Δήμου Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1990, σσ. 331 - 346.

Ναρ Αλμπέρτος, **Οι συναγωγές της Θεσσαλονίκης. Τα τραγούδια μας**, έκδοση Ισραηλιτικής Κοινότητας, Θεσσαλονίκη 1985.

Nehama Joseph, **Histoire des Israélites de Salonique**, Thessalonique 1978.

Πάλλης Αλέξ. Α, **Υπόμνημα** του Γενικού Γραμματέα της Γενικής Διοικήσεως Μακεδονίας και πρώην προϊστάμενου της Διεύθυνσης θυμάτων πυρκαγιάς προς Α. Αθωσίτην, Γενικόν Διοικητήν Θεσσαλονίκης, 1/14 Φεβρουαρίου 1919. Δημοσιεύεται από Χαράλ. Κ. Παπαστάθη: Ένα υπόμνημα για την πυρκαγιά της Θεσσαλονίκης στα 1917 και την περιθάλψη των θυμάτων, στο παρ. σύγγραμμα της Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών **Μακεδονικά**, τομ. 18ος, 1978, Θεσσαλονίκη 1978, σσ. 143 - 171.

του αυτού, **Στατιστική μελέτη περί των φυλετικών**

μεταναστεύσεων Μακεδονίας - Θράκης κατά την περίοδο 1912 - 1924, Αθήνα 1925.

Υποσημειώσεις

1. Χαρακτηριστικά ο Nehama Joseph στην **Histoire des Israélites de Salonique**, Thessalonique 1978 p. 763 μαρτυρεί ότι κατά τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο η «Salonique a un caractère de cosmopolitisme effréné. C' est la foire des nations. Toutes les races venues de tous les climats s'y mêlent. Tous les parlers y claironnent. Juifs, Grecs, Turcs, Soldats Français, Anglais, russes, Italiens, Canadiens, Australiens, Hindous, Negres, Sénégalais, Marocains, Turcos, Algériens, Japonnais, réfugiés de Serbie et de toutes les nations des Balkans s' agitent dans un va - et - vient pittoresque».

2. Τη χρονιά αυτή και ειδικότερα κατά τον Αύγουστο, ξέσπασε, ως γνωστόν, στη Θεσσαλονίκη το ζήνυμα της Εθνικής Άρμυνας με αποτέλεσμα τη δημιουργία του ομοσπονίου προς τη μακεδονική πρωτεύουσα κράτους και την κυβέρνηση της τριανδρίας Ελευθ. Βενιζέλου - Παύλου Κουντουριώτη - Παν. Δαγκλή, ενώ ήδη στη Θεσσαλονίκη είχαν αποβιβαστεί ισχυρά στρατιωτικά σώματα των δυνάμεων της Entente και είχε δημιουργηθεί το μακεδονικό πολεμικό μέτωπο.

3. Τη χρονιά αυτή και συγκεκριμένα στις 5/18 Αύγουστου ξέσπασε στη Θεσσαλονίκη, ως γνωστόν, η πυρκαγιά, η οποία, κοντά σε πλήθος άλλες δυσμενέστερες επιπτώσεις για όλα τα εθνικά στοιχεία της πόλης και κατ' εξοχήν στο εβραϊκό, επέφερε σ' αυτό και την αποσυνθετική του κοινωνικού ιστού της κοινότητάς του δοκιμασία. Για την πυρκαγιά βλ. Λουκάτος Δ. Σπύρος, Η πυρκαγιά της Θεσσαλονίκης, Αύγουστος 1917. Δύο ανέκδοτες εκθέσεις στην **Επετηρίδα Θεσσαλονίκης** του Κέντρου Ιστορίας του Δήμου Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1990 σσ. 331 - 346, βλ. επίσης Abastado Léon, **L' orient qui meurt**, (Salonique ce quelle est), 1918, pp. 3 - 16. Αργυρόπουλος Περικλής **Αλ...**, **Απομνημονεύματα από 1885 έως 1936**, Αθήνα 1970, σσ. 108 - 109 και 247 - 249, Ναρ Αλμπέρτος, **Οι συναγωγές της Θεσσαλονίκης, τα τραγούδια μας**, Θεσσαλονίκη 1985, σσ. 76 - 82, Nehama Joseph, **ο.π.**, σημ. 1, σσ. 764 - 774, 774, 786 - 801, Παπαστάθης Χαράλ. Κ. ένα υπόμνημα για την πυρκαγιά της Θεσσαλονίκης στα 1917 και την περιθάλψη των θυμάτων, στο παρ. σύγγραμμα της Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών **Μακεδονικά**, τομ. 18ος, 1978, Θεσσαλονίκη 1978, σσ. 143 - 171.

4. Οι άλλοι τέσσερες νομοί ήταν: της Κοζάνης, της Φλώρινας, των Σερρών και της Δράμας. Βλ. Νουλιάρδης Μιχ., **Γεωγραφία διοικητική και πληθυσμική εξέλιξη της Ελλάδος 1821 - 1971**, τομ. 2ος, Αθήνα 1975, σελ. 80 κ.ε., Αταρίθμησης των κατοίκων των νέων επαρχιών της Ελλάδος τον έτος 1913, ελληνικά και γαλλικά, Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας Διεύθυνσις Στατιστικής, εν Αθήναις 1915.

5. Οι άλλες 7 υποδιοικήσεις ήταν: της Βεροίας, της Κατερίνης, του Κιλκισίου, του Λαγκαδά, της Χαλκιδικής - Αγ. Όρους, της Έδεσσας και των Γεντισίων. Οι δυο τελευταίες υποδιοικήσεις, Έδεσσα και Γεντισίων μαζί με την υποδιοίκηση Ενωτίας συγκρότησαν αργότερα το νομό Πέλλας με έδρα την πόλη των Γεντισίων. Βλ. **Εφημερίς της Προσωρινής Κυβερνήσεως του βασιλείου της Ελλάδος**, αρ. φύλ. 69, εν Θεσσαλονίκη τη 31 Μαρτίου 1917, τευχ. β, σελ. 177 και τευχ. α', αρ. φύλ. 64, 6 Απριλίου 1917. Βλ. και Λουκάτος Σπύρος Δημ., **Πολιτειογραφία της νομαρχιακής περιφέρειας της Θεσσαλονίκης κατά την αγωγή της δεύτερης δεκαετίας από την απελευθέρωση**

της, 1923, μέρος α. Υποδιοικήσεις: Βέροιας, Θεσσαλονίκης, Κατερίνης, Αθήνα 1987.

6. Βλ. Πάλλης Αλ., Α. Στατιστική μελέτη περί των φυλετικών μεταναστεύσεων Μακεδονίας - Θράκης κατά την περίοδο 1912 - 1914, Αθήνα 1925, σελ. 14 και σελ. 14 σημ. 1 και στοιχ. 8.

7. Βλ. Μόλχο Ρένα, Η εβραϊκή κοινότητα της Θεσσαλονίκης και η ένταξή της στο ελληνικό κράτος, 1912 - 1919 στα Πρακτικά του συμποσίου «Η Θεσσαλονίκη μετά το 1912», Θεσσαλονίκη 1986, σελ. 287.

8. Βλ. ό.π., σημ. 7 Μόλχο Ρένα, σελ. 285, υποσ. 1 κατά τη στατιστική Ραββινών.

9. Βλ. Μόλχο Ρένα, ό.π., σημ. 7, σελ. 285, υποσ. 1 κατά τις πηγές του Σιωνιστικού Αρχείου Ιερουσαλήμ και της Alliance Israélite Universelle, και σελ. 287, υποσ. 8, όπου σημειώνεται ότι σύμφωνα με ομολογία σε επιστολή του J. Nehama στις 28.5.1913 προς τον πρόεδρο της Association Israélite Universelle στο Παρίσι, ναζολοφρούσαν, τότε, φήμες σχετικά με την ύπαρξη απογραφής Ραββινών, σύμφωνα με την οποία στην πόλη της Θεσσαλονίκης κατά τον Μάη 1913 υπήρχαν 85.000 - 92.000 άτομα, με την πιθανότητα όμως στον αριθμό αυτό να περιλαμβάνονται και 15.000 περίπου ντολμέδες, που ήταν εξισλαμισθέντες Ισραηλίτες.

10. Βλ. Στατιστικές πληροφορίες της ελληνικής Μακεδονίας, έτος 1912 - 1917 διαγράμματα, εν Αθήναις τη 12 Μαρτίου 1912, τη 20 Μαρτίου 1916, τη 15 Μαρτίου 1916 στο Δ.Υ.Ε., και στη σχετική βιβλιογραφία, που ακολουθεί στο πόνημα αυτό.

11. Σύμφωνα με τις στατιστικές πληροφορίες της ελληνικής Μακεδονίας ό.π., σημ. 10, τον Μάρτη 1916 ο πληθυσμός της Θεσσαλονίκης ανερχόταν σε 165.704 άτομα από τα οποία 68.704 άτομα καταγράφονται Έλληνες, ποσοστό 41,16% επί του συνόλου του πληθυσμού της· 61.400 Εβραίοι, ποσοστό 37,05%· μουσουλμάνοι 30.000, ποσοστό 18,10%· ξένοι 4.300, ποσοστό 2,59% και Βούλγαροι 1.800, ποσοστό 1,08% επί του συνόλου του πληθυσμού της.

12. Ο Nehama Joseph, ό.π., σημ. 1 μαρτυρεί στη σελ. 800 ότι στις Σέρρες γινόταν τότε μια από τις σπουδαιότερες εμποροπανηγυρείς όλης της Μακεδονίας και ότι εκεί οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης, αλλά και άλλων πόλεων, όπως της Κωνσταντινούπολης, έσπευδαν να πάρουν δραστήριο μέρος σ' αυτήν.

Εξάλλου κατά τις στατιστικές πληροφορίες της Ελληνικής Μακεδονίας, ό.π., σημ. 10, στο νομό Δράμας, την ίδια εποχή, σε πληθυσμό 237.765 κατοίκων Έλληνες ήσαν 96.062, ποσοστό 40%, μουσουλμάνοι 125.532, ποσοστό 57,70% και στο νομό Σερρών σε πληθυσμό 147.240 κατοίκων Έλληνες ήσαν 107.431, ποσοστό 72,90%, και μουσουλμάνοι 20.335, ποσοστό 13,81%.

13. Βλ. Αργυρόπουλος Περ., ό.π., σημ. 3, σελ. 107.

14. Βλ., ό.π., σημ. 13.

15. Βλ. Nehama Joseph, ό.π., σημ. 1, σελ. 762.

16. Τελ., ό.π., σημ. 3 επί πλέον την εφημ. L' echo de France, Journal Français de Salonique, No 102 - 106, 21 août 1917 «L' incendie Salonique 18 août 6 h. soir.

17. Τελ. Α.Υ.Ε., έτος 1917, στοιχ. κατάτ α/17 Ερυθρός Σταυρός, πυρκαγιά Θεσσαλονίκης, Έκθεσις Στυλ. Β. Πρωτονοτάριος προς τον Μ. Φορμαχίστην εν Θεσσαλονίκη τη 7 Αυγούστου 1917. Δημοσιεύονται εις Λονδάτου Στύρον, Δ. Η πυρκαγιά της Θεσσαλονίκης, ό.π., σημ. 3, όπου ο αριθμός των πυροπαθών μαρτυρείται σε 70.000 περίπου. Ο Αργυρόπουλος Περ., ό.π., σημ. 3, σελ. 248 μαρτυρεί τους αστέγους πυροπαθείς σε 73.438 άτομα. Ο Ναφ Αλμπέρτος, ό.π., σημ. 3, σελ. 76 τους

μαρτυρεί σε 75.438. Ο Nehama Joseph, ό.π., σημ. 3, σελ. 766 τους μαρτυρεί, επίσης, σε 75.438 άτομα. Τέλος ο Πάλλης Αλέξ. στο υπόμνημα προς Α. Αδοκίδη, που δημοσιεύεται από Παταστάθη Χαράλαμπο, ό.π., σημ. 3, τους μαρτυρεί «άνω των 70.000». Τέλος ο Abastado Léon, ό.π., σημ. 3, με σημαντική απόκλιση από τις άλλες μαρτυρίες τους καταγράφει σε 90.000 άτομα.

18. Ο Αργυρόπουλος Περ., ό.π., σημ. 3, σελ. 248 με βάση έκθεση 6 Σεπτεμβρίου 1917, που αναφερόταν σε απογραφή πυροπαθών με βάση τα δελτία άρτου, που διανεμήθηκαν για τον Σεπτέμβριο μαρτυρεί τους Εβραίους άστεγους πυροπαθείς σε 52.000 άτομα, τους χριστιανούς σε 10.000 περίπου και τους μουσουλμάνους σε 11.000 άτομα. Ο Abastado Léon, ό.π., σημ. 3, σελ. 6 αναβιβάζει τους Εβραίους άστεγους πυροπαθείς στο 80% του συνόλου των αστέγων πυροπαθών. Ο Ναφ Αλμπέρτος, ό.π., σημ. 3, σελ. 76 τους αναβιβάζει σε 53.737. Ο Nehama Joseph, ό.π., σημ. 3, σελ. 766, επίσης τους αναβιβάζει σε 53.737, τους χριστιανούς σε 10.334 και τους μουσουλμάνους σε 11.637. Ο Πάλλης Αλέξ., ό.π., σημ. 17, σελ. 156 τους μαρτυρεί πάνω από 50.000 Τέλος ο Ναφ Αλμπέρτος σε μια ανέκδοτη έκθεσή του 1942 για τη δομή της ισραηλιτικής κοινότητας της Θεσσαλονίκης στην περίοδο 1912 - 1940 στα Πρακτικά του συμποσίου, Η Θεσσαλονίκη μετά το 1912, Θεσσαλονίκη 1986, σελ. 309 μαρτυρεί τις άστεγες πυροπαθείς εβραϊκές οικογένειες σε 5.500 και η Μόλχο Ρένα, ό.π., σημ. 7 μαρτυρεί σε 40.000 τους Εβραίους, θύματα της πυρκαγιάς.

19. Βλ. Έκθεση Πρωτονοταρίου, ό.π., σημ. 17.

20. Βλ. Αργυρόπουλος Περ., ό.π., σημ. 3, σελ. 108 κ.ά.

21. Βλ. σχετικά Έκθεση Πρωτονοταρίου, ό.π., σημ. 17, Πάλλης Αλέξ. ό.π., σημ. 17, σε 156, Abastado Léon, ό.π., σημ. 3, σελ. 7, Ναφ Αλμπέρτος. Οι συναγωγές στη Θεσσαλονίκη, ό.π., σημ. 3 από τις οποίες επισημαίνουμε ιδιαίτερα τα όσα ιστορούνται για την συναγωγή Ταλμούδ Τορά, η οποία υπήρξε η κεντρική συναγωγή της Θεσσαλονίκης, ιδρύθηκε στα 1520, στο κτίριό της λειτουργήσε ομώνυμη σχολή, πραγματικό Πανεπιστήμιο Εβραϊσμού και η οποία ήταν το σύμβολο της εβραϊκής ενότητας, εφού σ' αυτήν κτιπούσε η καρδιά της ισραηλιτικής κοινότητας και στον περίβολό της, κατά τη μαρτυρία Nehama Joseph, ό.π., σημ. 3, σελ. 651, υπήρχε ο Tamud Tora, ο πιο μεγάλος και ωραίος ναός, που είχαν ποτέ οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης και ο οποίος καταστράφηκε με την πυρκαγιά.

22. Βλ. Abastado Léon, ό.π., σημ. 3, σελ. 7.

23. Βλ. Ναφ Αλμπέρτος, ό.π., σημ. 3, σελ. 78.

24. Βλ. Nehama Joseph, ό.π., σημ. 3, σελ. 766.

25. Βλ. Μόλχο Ρένα, ό.π., σημ. 7, σελ. 297, υποσ. 44, όπου μαρτυρείται ότι πήραν ακόμη, μέρος στο συνέδριο αντιπροσώπων και των εβραϊκών κοινοτήτων της Λευκάδας, του Βόλου, της Λάρισας, της Αθήνας, της Λαμίας, της Χίου, της Άρτας, της Πρέβεζας, της Χαλκίδας και της Κέρκυρας καθώς καταγράφηκε σε επιστολή στις 18.3.1919 της Fédération Sioniste de Salonique προς το London Sionist Bureau.

26. Βλ. Ναφ Αλμπέρτος, ό.π., σημ. 3, ανέκδοτη έκθεση, σελ. 320 - 321.

27. Βλ. Nehama Joseph, ό.π., σημ. 3, σελ. 773.

28. Βλ. Α.Υ.Ε., έτος 1920 - 1923, στοιχ. κατάτ Β/45 στατιστικοί πίνακες. Έκθεση εξαφύλλη δακτυλογραφημένη «Ξένες μειονότητες στη Μακεδονία κ.λπ. Στατιστικοί πίνακες του Γενικού Διοικητή Θεσσαλονίκης Α. Λάμπρου, αρ. πρωτ. 542, εμπιστευτική, προς το Υπουργείο των Εσωτερικών στην Αθήνα, Θεσσαλονίκη 31 Μαΐου 1923.

29. Βλ. Α.Υ.Ε., έτος 1923, στοιχ. κατάτ. Κ.Τ.Ε. 39, ειδικός

πατέλης «Μακεδονία» ἐβθεσι τετραγώνῃ δακτυλογραφη-
 νη τον νομάρχον της Θεσσαλονίκης Ιω. Ααζάρου προς το
 Υπουργείο των Εσωτερικῶν αρ. πρωτ. 44 Ε.Π., Θεσσαλονίκη
 7.7.23.

30. Η διαφορά η οποία υπάρχει ανάμεσα στην έκθεση του Γενικού Διοικητή Α. Λάμπρου, που μαρτυρεί κατά το μέσον του 1923, 70.000 τους Εβραίους της Θεσσαλονίκης επί συνολικού πληθυσμού της πόλης 201.000 άτομα και στην έκθεση του νομαρχούντος Θεσσαλονίκης Ιω. Λαζάρου ο οποίος μαρτυρεί 47.289 Εβραίους επί συνολικού πληθυσμού 266.679 άτομα φρονούμε ότι οφείλεται στον ιδιαίτερο παραληπτική καθεμιάς από τις δύο εκθέσεις. Η έκθεση Λάμπρου απεικυνθόταν προς το Υπουργείο των Εσωτερικών και με τα διαλαμβανόμενα σ' αυτήν φρονούμε ότι είναι η ακριβέστερη, ενώ η έκθεση Λαζάρου απεικυνθόταν μεν και αυτή προς το Υπουργείο των Εσωτερικών, αλλά για χρήση της Κοινωνίας των Εθνών και εύλογη, εκ τούτου, ήταν η μεγιστοποίηση του ελληνικού εθνικού στοιχείου και ελαχιστοποίηση των άλλων εθνικών στοιχείων της Θεσσαλονίκης και, κατ' ακολουθίαν και του ισραηλιτικού. Κατά τα άλλα, σύμφωνα με την έκθεση Λάμπρου, το ελληνικό στοιχείο, τότε, στην πόλη και στην περιφέρεια της Θεσσαλονίκης ανερχόταν σε 96.410 Έλληνες και Ελληνοφώνοι - Βλαχόφωνοι και Αλβανόφωνοι, ενώ κατά την έκθεση του Λαζάρου μόνον στην πόλη της Θεσσαλονίκης οι Έλληνες γενικά και χωρίς διάκριση ανερχόταν σε 107.090 άτομα με καταγραφή και 86.684 προσφύγων, ενώ ο Λάμπρου δεν αναφέρει πρόσφυγες. Έτσι κατά τον Λαζάρου οι Έλληνες μαζί με τους πρόσφυγες στην πόλη της Θεσσαλονίκης ανερχόταν σε 193.774 άτομα, στην δε περιφέρειά της κατέγραψε 36.320 γηγενείς Έλληνες και 55.014 πρόσφυγες. Τρίτο, μετά το ελληνικό και ιβραϊκό στοιχείο, καταγράφεται το μουσουλμανικό, το οποίο κατά μεν τον Λάμπρου αριθμούσε στην πόλη μαζί και στα περίχωρα 26.466 άτομα, ενώ κατά τον Λαζάρου αριθμούσε στην μεν πόλη 18.740 άτομα, στην δε υποδιοίκηση της Θεσσαλονίκης 7.726 άτομα. Εξάλλου ολαφρόφωνους ο μεν Λάμπρου μαρτυρεί συνολικά 4.000 άτομα, ο δε Λαζάρου 2.000 στην πόλη και 500 στην υποδιοίκηση της Θεσσαλονίκης.

31. Βλ. 'Εκθεση νομαρχούντος Θεσσαλονίκης Λαζάρου, **ό.π.** σημ. 29 και 'Εκθεση Γεν. Διοικητή Θεσσαλονίκης Λάμπρου, **ό.π.** σημ. 28.

32. Αυτήν απάρτιζαν οι υποδιοικήσεις Καστοριάς, Φλωρίνης, Καραϊσκάκης (Ενωτίας), Πέλλης, Γενιτσών, Γοιμενίτης, Κιλκίς, Χαλκιδικής, Λαγκαδά, Θεσσαλονίκης, Αιτασιονίτης, Βεροίας, Γορβενών, Ανασελίτης, Κοζάνης και Καϊλαριών.

33. Βλ. ό.π., σημ. 30.

34. Βλ. Ναρ Αλμπέρτος, *ό.π.*, σημ. 3 ανέκδοτη έκθεση σσ. 320-32.

35. Βλ. Nehama Joseph, *ό.π.*, σημ. 3 σελ. 773.

36. Βλ. *Εφημερίς Προσωπικής Κυβερνήσεως του βασιλείου της Ελλάδος*, τεύχ. Β', αρ. φυλ. 6, 19 Οκτωβρίου 1916, σελ. 19. Ανωτάτη Διεύθυνσις Θρησκευμάτων και της Παιδείας, Διορισμός διδασκάλων και νηπιαγωγών της ελληνικής γλώσσας εις τα Ε Θεσσαλονίκη κοινοτικά ισραηλιτικά σχολεία, ο σύμβουλος Γ. Αβέρωφ.

37. Βλ. 'Εκδοχή Πάλλης Αλέξ., **ό.π.** σημ. 17, σελ. 156, Ναφ Αλμπέρτης, **ό.π.**, σημ. 3 σσ. 25, 50 - 54, Nehama Joseph, **ό.π.**, σημ. 3, σελ. 651 και 766 ν.ά.

38. Βλ. αυτές **A.Y.E.**, έτος 1920 - 1923, στοιχ. κατάτ. 1942/Β/27 (2) δίφυλλο έγγραφο του Επιθεωρητή Δημοτικών Σχολείων Θεσσαλονίκης, 4 Δεκεμβρίου 1923.

39. Βλ. Α.Υ.Ε., έτος 1920 - 1923, στοιχ. κατάτ. Β/45 Στατιστικοί πίνακες: πίναξ εμφανίων στατιστικής πληροφορίας περί

των εν τη περιφέρεια δημοτικής εκπαίδευσης Θεσσαλονίκης ελληνικών δημοτικών σχολείων της και ξενοφώνων αλλοδαπών τοιούτων: δημόσια ελληνικά δημοτικά σχολεία - ξενόφωνα, εν Θεσσαλονίκη τη 10 Μαρτίου 1923, επιθεωρητής των δημοτικών σχολείων Θεσσαλονίκης Ματσούκας. Επίσης την έκθεση του Γενικού Διοικητή Θεσσαλονίκης Α. Λάμπρου προς το επί των εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως Υπουργείου αριθ. πρωτ. 16598, εν Θεσσαλονίκη τη 25 Μαρτίου 1923 με ανάληψη των στατιστικών πληροφοριών για τα σχολεία της Δημοτικής Εκπαίδευσης περιφέρειας Θεσσαλονίκης, των ελληνικών, ισραηλιτικών, τουρκικών, ξένων και για το διδακτικό και μαθητικό διηνεκές. Τα στοιχεία των εγγράφων που σημειώνονται, δ.π. σημ. 1, στοχ. ε, έτος 1920 - 1923 δημοσιεύονται Αποστόλου Σπύρος Δημ., δ.π., στη σημ. με αριθ. 5.

40. Αυτά ήταν: 1 νηπαγωγείο χωρίς χειροποίητο: το υπ' αριθ. 6· το φραγκοϊσοραηλινόν· τον Ταλμούδ Τορά· τον Πρεζή και τον Χεστ. **δ.π.** σημ. 39.

41. Αυτά ἦσαν: Αἰλιαν' Μοζαρδουτ' Αμαρ' Αἰλιγοι Ερρε-
ρα· Ιωσήφ Χασιδ' Αβραάμ Χεσσι, Ιουδα Μπιτρον, Εβραδια
Βαρσάνο· Σαμιονήλ Βαρσάνο· και Ἰδα Χεσσι. Βλ., ο.π., στήμ. 39.

42. Αυτά ήταν: Ματαράσος, νηπιουργείο και διτάξιο δημο-
τιζό· Δανιὼ Βαρσάνο νηπιουργείο και διτάξιο δημοτιζό· Αμα-
σίη Αριά, νηπιουργείο και διτάξιο δημοτιζό· Ιακώβ Παλαδι-
ο, Ελιέζερ Μπαρτζιλιά, Μονήσι Ιωάνη Αλιά, Μονήσι Μπ-
βενίστη, που ήταν νηπιουργεία με διτάξια επίσης δημοτιζό·
Ιωάνη Μπερναδοῦτ, Μαῖρη Πινδο, Μονήσι Μπερβιάστη, Λεο-
ντος Γατεῖο, που ήταν νηπιουργείο και τετρατάξια δημοτιζό·
και τον Ιακώβ Αλτοῦζ, που ήταν νηπιουργείο με εξάτάξιο
δημοτιζό σχολείο. Βλ. ο.π., σμ. 39.

43. Με βάση τις στατιστικές πληροφορίες, **δ.π.**, σημ. 39 στην υποδοίωση της Θεσσαλονίκης, εντός από 33 συνολικά ισραηλιτικά νηπιαγωγεία λειτουργούν και 9 ελληνικά, από τα οποία μόλις 1 λειτουργούν στην πόλη και τα υπόλοιπα 8 στην περιφέρεια της υποδοίωσης· εξ άλλων τοιςαίς νηπιαγωγεία μαρτυρούνται κατά την ίδια εποχή μόνον 2 και αυτά λειτουργούν στην πόλη της Θεσσαλονίκης. Πρέπει, άρα, να σημειωθεί ότι η ισραηλιτική νηπιαγωγική εκπαίδευση κατά μέγαλο ποσοστό ήταν ιδιωτική, ενώ η ελληνική ήταν δημόσια.

44. Βλ., **ό.π.**, σημ. με αρθθ. 39.

44. Τα 5 ισοαριθμητικά δημοτικά σχολεία της Alliance η οποία πεντατάξιο αρρένων· 4τάξιο θηλέων και τα δύο στην 7-χρονη πεντατάξιο αρρένων στην έξοχη μονοτάξιο θηλέων στην 15-χρονη· τριτάξιο θηλέων στο Πεδίο του Άρεως· Τα 8 κοινοτικά ήσαν: διτάξιο θηλέων Μπιο Ριβάζ· πεντατάξιο μεικτό αριθμ. 151· τριτάξιο μεικτό αριθμ. 6· πεντατάξιο μεικτό στην Κ.ά.α· μισρή: πεντατάξιο μεικτό Ρεζή και πεντατάξιο αρρένων Νιζτ. Τα 14 ιδιωτικά ήσαν: τριτάξια Μπαρζούζ και Ιουλιέντας Κουρ· διτάξια με νηπιαγωγεία ήσαν Ματαράσο, Δανιδ Βορζαν, Αμσούρ Αμάρ, Ιαζοβί Παυλάδιν, Ελιεζέρ Μπαρτζούζ, Μωσσή Ισαάκ Αλλιλά, Μωσσή Μπενβενιάτε· τετρατάξια μεικτά με νηπιαγωγεία ήσαν Ισαάκ Μπερναδουίτ, Μαίρ Πινδό, Μωσσή Μπενβενιότα και Αλεόντος Γατένι· εξάτάξιο με νηπιαγωγείο ήσαν του Ιαζοβί Αλτζέ. Βλ. **δ.π.** σημ. με αριθ. 39.

46. Συνολικά στην περιφέρεια της Θεσσαλονίκης μαρτυρούνται 90 δημοτικά σχολεία, όλα δημοσια, από τα οποία 32 στην πόλη και 58 στην περιφέρεια και 13 τσιγγάνικα στην πόλη όλα, από τα οποία 12 κοινοτικά και 1 ιδιωτικό. Βλ., ο.π., στήλ. με αριθ. 39.

47. Βλ. Α.Υ.Ε., έτος 1920 - 1923, στοιχ. κατατάξης Β/45 στατιστικοί πίνακες: Πίναξη εμφανών στατιστικών πληροφοριών περί των εν τη περιφέρεια της Θεσσαλονίκης σχολίων Μέσης Εκπαίδευσης, εν Θεσσαλονίκη τη 14 Μαΐου 1923, ο ινκάληκτος

της του Γενικού Επιθεωρητού Α.Α. Αργυρόπουλος· αναφορά του Γενικού Διοικητού Θεσσαλονίκης Α. Λάμπρου προς το επί των Εκκλησιαστικών και Δημοσίων Εκπαιδεύσεως Υπουργείου, αριθμ. πρωτ. 16.910, εν Θεσσαλονίκη τη 8 (18) Μαΐου 1923 με ανάλυση των στατιστικών στοιχείων κατά τον πίνακα Α.Α. Αργυρόπουλου.

48. Σύμφωνα με τα στοιχεία, **δ.π.** σημ. 47, τα ελληνικά σχολεία Μέσης Εκπαίδευσης στην πόλη και στην ύπαιθρο της υποδιοίκησης της Θεσσαλονίκης, κατά τα μέσα του 1923, ανέρχονταν σε 14, τα δε ξενόφωνα σε 8, που όλα ήταν στην πόλη και από αυτά τα 8, τα 3 ήταν γαλλικά των φρεζιθίων, των καλογραίων και της Mission Laïque, 2 ήταν τα ισραηλιτικά, 2 ήταν τα ιταλικά της Scuole Reale, 1 ρουμανικό και 1 αμερικανικό, όλα ιδιωτικά.

49. Βλ. **δ.π.**, σημ. με αριθμ. 39, ιδιαίτερα **Α.Υ.Ε.** αναφορά του Γενικού Διοικητού Θεσσαλονίκης Α. Λάμπρου προς το επί των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίων Εκπαιδεύσεως Υπουργείου, αριθμ. πρωτ. 16.910, εν Θεσσαλονίκη τη 8 (18) Μαΐου 1923, όπου γνωστοποιείται το έγγραφο Α.Α. Αργυρόπουλου με ανάλυση στατιστικών στοιχείων που αφορούν και στο διδακτικό και στο μαθητικό δυναμικό των ξένων σχολείων και των ισραηλιτικών· **Έκθεση** του αυτού **Α. Λάμπρου** προς το αυτό Υπουργείου αρ. πρωτ. 16.598, εν Θεσσαλονίκη τη 25 Μαΐου 1923 με ανάλυση στατιστικών πληροφοριών και για το διδακτικό και για το μαθητικό δυναμικό των σχολείων της Θεσσαλονίκης, ανάμεσα στα οποία και των ισραηλιτικών, και πίναξ εμφανών στατιστικών πληροφοριών κ.λπ., ξενόφωνα εν Θεσσαλονίκη τη 10 Μαΐου 1923 επιθεωρητής Μπατσούτας κ.α.

50. Αυτοί κατανέμονται από άποψη φύλου 1 δάσκαλος και 17 δασκάλες από τις οποίες 4 καταγράφονται στα ισραηλιτικά νηπιαγωγεία και 13 στα δημοτικά. Βλ., **δ.π.** σημ. με αριθμ. 49.

51. Από αυτούς και από άποψη φύλου καταγράφονται 4 δάσκαλοι και 27 δασκάλες, από τις οποίες 10 μαρτυρούνται στα νηπιαγωγεία και 17 στα δημοτικά. Βλ. **δ.π.**, σημ. με αριθμ. 49.

52. Βλ. **δ.π.**, σημ. με αριθμ. 49.

53. Σύμφωνα με τα στοιχεία, **δ.π.**, στη σημ. με αριθμ. 49 το σύνολο των μαθητών και μαθητριών όλων των ξενόφωνων νηπιαγωγείων, που ανερχόταν συνολικά σε 2101 άτομα, τα 1986 ήταν ισραηλιτες και τα 115 τουρκικά. Εξάλλου, κατά τα ίδια στοιχεία στα ελληνικά νηπιαγωγεία στην πόλη της Θεσσαλονίκης και στην ύπαιθρο φοιτούσαν συνολικά 778 άτομα, από τα οποία 367 αγόρια και 411 κορίτσια.

54. Το σύνολο των μαθητών και μαθητριών όλων των ξενόφωνων σχολείων της Θεσσαλονίκης, πόλης και περιφέρειας, σύμφωνα με τους στατιστικούς πίνακες, **δ.π.**, στη σημ. με αριθμ. 49, ανερχόταν, κατά τα μέσα του 1923 σε 3.323 άτομα· από αυτά τα 2.727 ήταν ισραηλιτόπαιδα, τα 1445 τουρκικά, τα 39 φοιτούσαν στο ρουμανικό δημοτικό σχολείο και 112 στο αμερικανικό δημοτικό σχολείο της πόλης. Στα ελληνικά δημοτικά σχολεία, κατά την ίδια εποχή, φοιτούσαν στην πόλη συνολικά 8.742 άτομα, από τα οποία 5018 ήταν μαθητές στην πόλη και 3.724 μαθητές στην ύπαιθρο και 6.709 άτομα, από τα οποία 4.231 ήταν μαθητρίες στην πόλη και 2.478 μαθητρίες στην ύπαιθρο.

55. Κατά την ίδια εποχή και πάντοτε κατά τους στατιστικούς πίνακες, **δ.π.** στη σημ. 49, ο αριθμός των μαθητών στα τουρκικά νηπιαγωγεία της Θεσσαλονίκης ανερχόταν σε 46 και των μαθητριών σε 69. Κατά την ίδια, επίσης, εποχή στα ελληνικά νηπιαγωγεία όλης της υποδιοίκησης της Θεσσαλονίκης φοιτούσαν 778 άτομα από τα οποία 433 μαθητές και

345 μαθητρίες· από τους 433 μαθητές οι 215 φοιτούσαν στα νηπιαγωγεία της πόλης και οι 218 στα νηπιαγωγεία της υπαίθρου· από τις 345 μαθητρίες οι 152 φοιτούσαν στα νηπιαγωγεία της πόλης και οι 193 στα νηπιαγωγεία της υπαίθρου.

56. Σύμφωνα πάντοτε με τους στατιστικούς πίνακες, **δ.π.** σημ. με αριθμ. 49 ο αριθμός των μαθητών στα τουρκικά δημοτικά κατά την ίδια εποχή ανερχόταν σε 885 άτομα· τον αμερικανικών σε 82 άτομα, και τον ρουμανικών σε 21 άτομα. Ο αριθμός των μαθητριών στα τουρκικά δημοτικά ανερχόταν σε 560 άτομα· τον αμερικανικών σε 30 άτομα· και τον ρουμανικών σε 18 άτομα. Εξάλλου στα ελληνικά δημοτικά της Θεσσαλονίκης, πόλης και περιφέρειας, φοιτούσαν κατά την ίδια εποχή 8.742 μαθητές από τους οποίους οι 5.018 φοιτούσαν στα δημοτικά της πόλης και 3.724 στα δημοτικά της υπαίθρου· από τις 6.709 μαθητρίες οι 4.231 φοιτούσαν στα δημοτικά της πόλης και οι 2.478 στα δημοτικά της υπαίθρου.

57. Βλ. **Α.Υ.Ε.**, έτος 1920 - 1923, στοιχ. κατάτ. Β/45, στατιστικοί πίνακες, πίναξ εμφανών στατιστικές πληροφορίες περί των εν τη περιφέρεια της Θεσσαλονίκης σχολείων Μέσης Εκπαιδεύσεως, εν Θεσσαλονίκη τη 14 Μαΐου 1923, ο αναπληρωτής του Γενικού Επιθεωρητού Α. Α. Αργυρόπουλος.

58. Βλ. **δ.π.** σημ. με αριθμ. 49 και 57.

59. Χαρακτηριστικά ο Περ. Α. Αργυρόπουλος στα **Απομνημονεύματά του** **δ.π.**, σημ. με αριθμ. 3, σελ. 108 μαρτυρεί ότι το εμπορικό κέντρον της Θεσσαλονίκης ήτο σχεδόν αποκλειστικώς εις εβραϊκάς χείρας.

60. Βλ. Έκθεση Νομαρχούντος Θεσσαλονίκης Ιω. Λαζάρου, **δ.π.**, σημ. με αριθμ. 29.

61. Βλ. Έκθεση Α. Λάμπρου, Γενικού Διοικητή Θεσσαλονίκης, **δ.π.** στη σημ. με αριθμ. 28.

62. Βλ. Μόλχο Ρένα, **δ.π.**, στη σημ. με αριθμ. 7, σελ. 287, υποσ. 8, σύμφωνα με τη μαρτυρία της οποίας οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης κατά τον Μάη 1913, ανέρχονταν σε 70.000 και ως επαγγελματικές δραστηριότητες του μεγαλύτερου μέρους της μαρτυρούνται αυτές του λιμανιού, των τραπεζιτών, των εμπόρων, των πρακτόρων, των μικροπωλητών, των αχθοφόρων, των μεταφορέων, των ναυτικών, κ.ά. Κατά τη μαρτυρία εξάλλου, του Nehama Joseph, **δ.π.** στη σημ. με αριθμ. 1, σελ. 773 κατά το 1920 στις 70.000 Εβραίους της Θεσσαλονίκης μαρτυρούνται 4.000 καπνεργάτες, 120 καθηγέτες, 18 γιατροί, 30 δικηγόροι, 15 δημοσιογράφοι, ενώ Εβραίοι ανέπτυσαν δραστηριότητες στο εισαγωγικό και εξαγωγικό εμπόριο, στις ασφαλίσεις, στις υπαλληλικές υπηρεσίες, στη διοίκηση, στις επενδύσεις ξένων κεφαλαίων και στην εμπορική και θαλάσσια αντιπροσώπευση.

63. Βλ., **δ.π.** σημ. με αριθμ. 61

64. Βλ. **Α.Υ.Ε.**, δακτυλογραφημένο έγγραφο του Γραφείου Τύπου της Θεσσαλονίκης αριθμ. πρωτ. 220, 26 Δεκεμβρίου 1917, εμπιστευτικό του Μ. Φραγκίστα προς τον υπουργό των Εξωτερικών Ν. Πολίτη. Βλ. και έκθεση Στυλ. Β. Πρωτονοτάριου, **δ.π.**, στη σημ. με αριθμ. 17.

65. Για τον D. Florentin, αρχισυντάκτη της εφημερίδας «El Avenir» Αλ και Μόλχο Ρένα, **δ.π.** στη σημ. με αριθμ. 7, σελ. 286, υποσ. 6 και αλλαχού.

66. Βλ., **δ.π.**, στη σημ. με αριθμ. 64, 10 έγγραφο Μ. Φραγκίστα.

67. Βλ. την έκθεση **δ.π.**, στη σημ. με αριθμ. 29.

(Οι φωτογραφίες είναι από το Αρχείο της Ισραηλιτικής Κοινότητας Θεσσαλονίκης)

Μερικές σκέψεις για τη μελέτη εβραϊκών ζητημάτων

Του κ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ Μ. ΣΑΡΗΓΙΑΝΝΗ, Καθηγητή Ε. Μ. Πολυτεχνείου

ΤΟΝ ΤΕΛΕΥΤΑΙΟ ΚΑΙΡΟ, πυκνώνουν οι μελέτες για εβραϊκά ζητήματα, και ήδη έχουμε στη χώρα μας μόνο την τελευταία πενταετία τρία συνέδρια και ένα αφιέρωμα περιοδικού, καθώς και τουλάχιστον μια δεκάδα εκδόσεων είτε ιστορικών μελετών είτε λειψωμάτων ιστορικού υλικού.

Όμως, βλέποντας αυτό το υλικό, οδηγείται κανείς σε μερικές σκέψεις, για τον τρόπο και την οπτική μέσα από την οποία (εκτός από περίπου μια δεκάδα εξαιρέσεις όπως της Ρ. Μόλχο, της Φρ. Αμπαζοπούλου, του Α. Ναρ, της Μπ. Αξιοπούλου κ.ά.) εξετάζονται τα ζητήματα από το μεγαλύτερο μέρος αυτών των κατά τα άλλα πολύ αξιόλογων δημοσιευμάτων.

Πολλοί ερευνητές, αντιμετωπίζουν τα θέματά τους μέσα από μια «αποστασιοποιημένη» οπτική, ξεχνώντας δηλαδή τις συγκεκριμένες ιδιαιτερότητες της εβραϊκής φυλής, και αυτό ισχύει βέβαια και για κάθε φυλή.

Δεν εννοώ μ' αυτό ότι πρέπει να διαπνέονται από έναν «θετικό ρατσισμό» όταν εξετάζουν θέματα τέτοια - φιλοεβραίοι σε εβραϊκά, φιλέλληνες σε ελληνικά, φιλοιστιγγάνοι σε ιστιγγάνικα ή φιλοαρβανίτες σε αρβανίτικα προβλήματα.

Όμως, η γνώση, η κατανόηση και ίσως η βίωση στοιχείων που συνθέτουν αυτές ακριβώς τις ιδιαιτερότητες, νομίζω ότι είναι απαραίτητες προϋποθέσεις για να γίνει δυνατή η κατ' ουσίαν αντικειμενική και πλήρης έρευνα σε τέτοια θέματα.

Παρακολούθησα τα προαναφερθέντα συνέδρια, και έχω διαβάσει αρκετά από τα άρθρα που δημοσιεύονται από τότε, και μπορώ να παρατηρήσω ότι μου έκανε εντύπωση για παράδειγμα η αντιμετώπιση της ανάλυσης της αρχιτεκτονικής των συναγωγών, όπου εξετάζονταν το θέμα καθαρά «μορφολογικά» χωρίς η έρευνα να υπεισέρχεται στο «γιατί» να υπάρχει μια τέτοια αρχιτεκτονική μορφολογία και ποιες είναι οι ιστορικές και κοσμοθεωρητικές ρίζες της.

Ανέλυε τον τύπο της κάτοψης αναφέροντας τα κτιριολογικά στοιχεία της χωρίς να επεξηγεί την σημασία που έχουν αυτά τα στοιχεία, πέρα από μια τυπική αναφορά λειτουργικότητας: σημασία που πηγάζει από την ιστορία, την ιδεολογία και κοσμοθεωρία αλλά και τις ιδιαιτερότητες της αρχικής γένεσης αυτού του λαού.

Σε άλλες περιπτώσεις, αναλύονταν κάποιες από τις εβραϊκές συνοικίες στον ελλαδικό χώρο, με απαρίθμηση των πολεοδομικών στοιχείων τους, περιγραφή της θέσης τους και του μεγέθους τους, ακόμη και της (περιγραφι-

κής) ιστορίας τους, αλλά χωρίς να ερμηνεύεται το βασικό φαινόμενο τόσο της «συνοπείρωσης» των Εβραίων (όπως φαινομενικά ισχύει το ίδιο και σε άλλες εθνότητες), όσο και της γκετοποίησης, χωρίς να γίνεται ιδιαίτερη αναφορά στα χαρακτηριστικά αυτής της συνοπείρωσης (και στις διαφορές της από των άλλων εθνотητών), ούτε στην ερμηνεία του ghetto και μάλιστα στις πολλές πλευρές του και την εξέλιξη του.

Άλλοι ερευνητές, εξέταζαν τους διωγμούς (σε πολλές και διαφορετικές εποχές και με διάφορα χαρακτηριστικά) χωρίς όμως να υπεισέρχονται ούτε στα ιδεολογικά ούτε στα ιστορικά αίτια τους, ενώ είναι διαφορετικοί οι διωγμοί στον μεσαίωνα, διαφορετικοί στους βενετούς, άλλα τα ρωσικά πογκρόμ, άλλο το Sho'ah.

Τα παραδείγματα είναι πολλά και δεν είναι αντιζειμνο της παρούσας να ασκήσει συγκεκριμένη κριτική σε μια σειρά δημοσιεύσεων ή αναζητήσεων, αλλά να καταδείξει ότι υπάρχει ανάγκη κατανόησης αυτών των ιδιαιτεροτήτων για να είναι η έρευνα αντικειμενικά σωστή.

Ποιες είναι άραγε αυτές οι ιδιαιτερότητες και πώς επιδρούν σ' όλες τις εκφάνσεις του βίου τους, από την πολεοδομία και την αρχιτεκτονική μέχρι τη στάση τους σε κοινωνικές ιστορικές στιγμές; Ας δούμε μερικές απ' αυτές.

1. Η κοσμοθεωρία του Ισραήλ

Μέσα από μια πορεία αιώνων, η κοσμοθεωρία του Ισραήλ ξεπέρασε πολύ σύντομα σχετικά, (οποσδήποτε συντομότερα από τους άλλους λαούς) τόσο τον αρχαιϊκό ζωομορφικό τοτεμισμό όσο και την ασυμφωνική μυθολογία, ενώ δεν άγγιξε καθόλου την ανθρωπομορφική ειδωλολατρεία των αρχαίων Ελλήνων. Αντίθετα, μπορούμε να πούμε ότι ήταν η πρώτη θρησκεία που θεώρησε τον Θεό ως πνεύμα και οικοδόμησε την κοσμοθεωρία του επάνω στην θέση της ύπαρξης μιας υπέρτατης δύναμης που ενυπάρχει στο σύμπαν.

2. Η καταστροφή του Ναού

Η δραματική καταστροφή του Ναού το 70 μ.Χ. από τον Τίτο, διέλυσε και τα τελευταία υπολείμματα μιας τυπικής θρησκευτικής λατρείας, σε συγκεκριμένο τόπο, και δεμένη με υλικά στοιχεία - τον Ναό εν προκειμένω. Από τότε ο λαός του Ισραήλ δέθηκε ακόμη περισσότερο με τον άυλο άξονα του Λόγου, της Παράδοσης, της ίδιας της ιστορίας του, της κοσμοθεωρίας του, που αποτελούσαν τα μόνα αλλά και τα ισχυρότερα συνδετικά στοιχεία του

ανά τους αιώνες, πέρα πλέον από Τόπο και Χρόνο.

3. Η Διασπορά

Συνδεδεμένη με την καταστροφή του Ναού, η Διασπορά ανάγκασε τον λαό σε ακόμη ισχυρότερη συσπείρωση και αλληλεγγύη τόσο στην καθημερινή ζωή και πρακτική, όσο και στην ενίσχυση της συνείδησης ότι μόνο με αυτήν την συσπείρωση θα μπορέσει να επιβιώσει ο Εβραίος ως άτομο ή οικογένεια όπως είναι διασπαρμένοι στα πέρατα της γης ανάμεσα σε συνήθως εχθρικό περιβάλλον.

Θα πρέπει να τονιστεί και εδώ, ότι αυτή η συσπείρωση έγινε με άξονα την κοσμοθεωρία που προαναφέρθηκε, και ακόμη περισσότερο όπως αυτή αποκορυφώθηκε μετά την καταστροφή του Ναού.

4. Η παράδοση

Η επόμενη συνέπεια είναι η προσήλωση στην Παράδοση και σ' αυτήν θα πρέπει να έχουμε υπ' όψιν την από έξι χιλιάδες χρόνια συνεχή παρουσία του Ισραήλ στον χώρο της Ιστορίας. Η Παράδοση ξεκινά από την αρχική νομαδική κατάσταση των Εβραίων στις δύο πρώτες χιλιετίες της ιστορίας τους, και φθάνει μέχρι σήμερα. Η προσήλωση αυτή, υπήρξε και η σανίδα σωτηρίας τους χωρίς την οποία θα είχαν οβήσει από την ιστορία ή θα είχαν αφομοιωθεί μετά τους μεγάλους διωγμούς, μετοικεσίες και διασπορές, όπως τόσοι και τόσοι λαοί της αρχαιότητας.

Η Παράδοση εμφανίζεται σε κάθε εκδήλωση, από την διαφύλαξη των κειμένων των Γραφών, την διαφύλαξη του τυπικού, τον σεβασμό και την προστασία των υπερηλίκων μελών της οικογένειας, την πειθαρχία σε αποφάσεις και ερμηνείες που δόθηκαν εδώ και εκατονταετίες για θέματα της καθημερινής ζωής ή για σοβαρά κοσμοθεωρητικά θέματα.

5. Η οικονομία

Μέσα στα πλαίσια της Διασποράς, αλλά και σε απόλυτο συνδυασμό με τους διωγμούς που επακολούθησαν, ο Ιουδαίος αναγκάστηκε τόσο από το ένστικτο της αυτοσυντήρησης όσο ακόμη και από τους νόμους των χωρών που διαβιούσε, να μην έχει ακίνητη περιουσία και να μην επιδιώκει την επιβίωσή του από αυτήν. Σε έναν φεουδαλικό μεσαίωνα στον οποίο του απαγορευόταν να έχει αγροτική γη, αλλά και που θα του ήταν άχρηστη σε περίοδο διωγμού, στράφηκε στο εμπόριο και το χρέμα, αγαθά που μπορούσε να τα διαχειριστεί διακριτικά, πέρα από τα σύνορα, μπορούσε πιθανότατα να τα συναποκομίσει μαζί του στον επόμενο

ξεριζωμό, και μπορούσε μ' αυτά να ελέγχει τους ισχυρούς, ακόμη και τις κυβερνήσεις των χωρών όπου ζούσε.

6. Οι διωγμοί

Στον Μεσαίωνα, κάθε πολιτικό, οικονομικό ή κοινωνικό κίνημα, προοδευτικό ή αντιδραστικό, επενδύονταν με θρησκευτικό μανδύα. Έτσι «θρησκευτικοί» πόλεμοι ξεσπούσαν στην Ανατολή και τη Δύση, Ορθόδοξοι, Αρμενιοί, Νεστοριανοί, Μονοφυσίτες και άλλοι στην Ανατολική Αυτοκρατορία, Καθολικοί, Διαμαρτυρόμενοι, Ουγενόττοι και άλλοι στη Δύση, Σιίτες και Σουνίτες στο Ισλάμ.

Στους τυφώνες αυτούς, οι «αλλόθρησκοι» και οι «αλλόφυλοι» είχαν μια μόνιμη θέση στους διωγμούς. Πέρα από τους εν γένει «περιθωριακούς» Αθιγγάνους που συχνά κατέληγαν στην πυρά ως μάγοι και κυρίως μάγισσες, οι Ιουδαίοι ήταν ο επίσης μόνιμος στόχος μέσω του ιδεολογήματος ότι «σταύρωσαν τον Χριστό» (μερίδιο έπαιρναν και οι γύφτοι επειδή έφτιαζαν τα καρφιά).

Δεν είναι της παρούσης να αναλυθούν τα βραχυπρόθεσμα οικονομικά ωφέλη από τις ενκαιριακές λεηλασίες περιουσιών των ισχυρά οικονομικά Ιουδαίων, φαίνεται όμως ότι το γεγονός αυτό μαζί με την επιδιωκόμενη αναγκαστική ιδεολογική και κατά συνέπεια και πρακτική συσπείρωση των πιστών γύρω από τους φεουδάρχες του, ήταν οι κύριοι μη φανεροί άξονες των διωγμών.

7. Η Συσπείρωση

Τα παραπάνω γεγονότα όμως, ανάγκαζαν τους διωκόμενους (όπως και τους κάθε διωκόμενους) σε ισχυρότερες συσπειρώσεις και ιδιαίτερα χαλιβδωμένη φυλετική - θρησκευτική αλληλεγγύη.

Αυτή, οικοδομείται επάνω στους άξονες που προαναφέρθηκαν: της ιδεολογίας και της κοσμοθεωρίας, της στήριξης στην παράδοση, και της οικοδόμησης αυτής της συσπείρωσης σε όλα τα επίπεδα, της ανστηρής πατριαρχικής κλειστής και ισχυρά συνεκτικής οικογένειας, της πειθαρχίας και αποδοχής της διοικητικής και πνευματικής κυριαρχίας της Κοινότητας και τέλος της αποδοχής της διακριτικής ενότητας του λαού του Ισραήλ, με συνέπεια οι σχέσεις, πνευματικές, οικονομικές και διοικητικές να «ρέουν» και να συνδέουν αθόρυβα και σχεδόν άπιαστα αλλά ισχυρότατα (παράλληλα με τη ροή του χρόνου) τους Ιουδαίους από την Σαμαρκανή μέχρι τη Βαρκελώνη και από την Αλεξάνδρεια μέχρι την Αγία Πετρούπολη.

Επιταγές, συναλλαγματικές και ρευστό χρήμα για εμπορικές συναλλαγές αλλά και για

ενίσχυση ολόκληρων αναξιοπαθόντων κοινοτήτων ή μεμονωμένων μελών τους, εμπορικά φορτία, από την μια και από την άλλη ραβινικές γνωμοδοτήσεις και αποφάσεις, που αφορούσαν κάθε πτυχή του ιδιωτικού, δημόσιου και θρησκευτικού βίου, διέτρεχαν όλο τον χώρο του τότε γνωστού κόσμου, σφρηλατώντας μια ενότητα πέρα από σύνορα, «εθνικότητα» και γλώσσα ακόμη.

8. Τα Ghetto

Η συγκρατοποίηση εθνοτήτων είναι παλαιό φαινόμενο και χαρακτηρίζει ακόμη και την εποχή μας. Αρμένιοι, Έλληνες, Βλάχοι, Αρβανίτες, Τούρκοι και άλλοι είχαν στη μεσαιωνική πόλη τον δικό τους χώρο, και όχι μόνο στην Ανατολή.

Στην οθωμανική πόλη, υπήρχε εβραϊκή συνοικία που όμως ξεχώριζε από τις άλλες. Η συνοχή της, η ζωή μέσα σ' αυτήν της έδιναν μια ξεχωριστή σημασία μέσα στην πόλη, ανεξάρτητα αν ήταν στο κέντρο, στην περιφέρεια ή μέσα στο κάστρο, δεν είναι τυχαίο ότι γνωρίζουμε σχεδόν για κάθε πόλη την εβραϊκή της συνοικία ενώ αν και υπήρχαν δεν έχουμε ιδιαίτερα στοιχεία για την ελληνική, την τουρκική, την αρβανίτικη, την βλάχικη ή άλλες.

Στις βενετοκρατούμενες περιοχές, Επτανήσα και Κρήτη, εφαρμόζεται ο θεσμός του Ghetto (βενετσιάνικη λέξη) όπου οι ιουδαίοι απομονώνονται διά νόμου και πολλές φορές περιτειχίζονται. Μπορεί αυτός ο θεσμός να τονίζεται από τους ιστορικούς ότι προήλθε έπειτα από αίτημα των ίδιων των Ιουδαίων, και δεν το αμφισβητεί κανείς, αλλά για να φθάσουν στο σημείο αυτό, θα πρέπει να ένιωθαν ιδιαίτερη ανασφάλεια στην βενετοκρατούμενη πόλη, πρόβλημα που δεν υπήρχε στην οθωμανική.

Έτσι θα πρέπει να ερμηνευθεί διαφορετικά η «εβραϊκή συνοικία» της οθωμανικής πόλης από το ghetto της βενετοκρατούμενης. Διαφορετικοί, οι λόγοι της μιας από την άλλη χωρική συγκέντρωση, διαφορετικές οι συνθήκες συμβίωσης με τους άλλους συμπολίτες τους, διαφορετική η νοοτροπία που αναπτυσσόταν.

9. Ανατολή και Δύση

Και θβάνουμε έτσι σε ένα ακόμη σημείο, στην πολυσυζητημένη στάση της Ανατολής και της Δύσης απέναντι στους εβραίους.

Η Δύση υπήρξε γενικώς βάρβαρη όχι μόνο προς τους εβραίους, αλλά και τους χριστιανούς. Ιερά Εξέταση, διωγμοί με βάση όχι μόνο την θρησκευτική καθαρότητα αλλά και την φυλετική (Διάταγμα για την libienza de sagre - καθαρότητα αίματος - το 1531, τετρακόσια

χρόνια πριν τους ναζί), αυτό da fe, σιζελικοί εσπερινοί και νύχτες του Αγίου Βαρθολομαίου, Σταυροφορίες, και πολλά άλλα γνωστά.

Από την άλλη, η Ανατολή κάλυψε με την Pax Othomana πλήθος λαών και θρησκειών σ' όλο τον Μεσαίωνα και ιδιαίτερα με τους Ιουδαίους υπήρξε γενικώς (πλην μερικών εξαιρέσεων) μια ειρηνική συμβίωση και προστασία τους.

Δεν θα πρέπει να παραγνωρίζεται βέβαια η φιλοσοφική συνάφεια που υπήρχε από την ακμή της αραβικής λαμπρής εποχής, που μπορεί να χαρακτηριστεί σαν άνθηση ενός ελληνο-αραβο-ιουδαϊκού πολιτισμού, που κάλυψε μια ευρύτερη περιοχή και που στηρίζτηκε στην πραγματική αναγέννηση της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφίας, και ανάπτυξης επιστημών όπως η ιατρική, και η φαρμακολογία, τα μαθηματικά, η αστρονομία, σε εντελώς διαφορετική φιλοσοφική κατεύθυνση από την καρτεσιανή λογική και τον σχολαστικισμό της Δύσης.

10. Η Ενσωμάτωση

Εδώ θα πρέπει να σημειωθεί το πολυσυζητημένο πρόβλημα της «ενσωμάτωσης» που έντονα τέθηκε στην Θεσσαλονίκη τον 1920.

Έχω την αίσθηση (και φάνηκε και από ορισμένες εισηγήσεις στα συνέδρια που αναφέρθηκαν) ότι το τέλος των διωγμών με την ίδρυση του κράτους του Ισραήλ, από την μια και η αλλαγή των κοινωνικοοικονομικών συνθηκών στο πέρασμα από μια μεταφεινδαλική/προκαπιταλιστική κοινωνία σε μια έντονα καπιταλιστική, οδηγεί σε χαλάρωση τόσο της Σινοπειρώσης, όσο και της στέρξης στην Παράδοση.

Αυτό θα συνεπάγεται τέτοιες αλλαγές νοοτροπίας που ίσως σε μερικές δεκαετίες η συζήτηση για ενσωμάτωση ή μη μπορεί και να μην έχει πλέον νόημα, εκτός αν οι ιδιαιτερότητες που αναφέρθηκαν λειτουργήσουν κάποτε συνσθετικά και αναστρέψουν σε νέα πλαίσια την κατάσταση.

Η διαλεκτική σύνθεση των παραπάνω σημείων, νομίζω ότι είναι απαραίτητοι άξονες στην μελέτη εβραϊκών θεμάτων. Σε αντίθετη περίπτωση, θα έχουμε μια στεγνή καταγραφή γεγονότων ή υλικών στοιχείων, χωρίς ερμηνεία και χωρίς προοπτική, θα έχουμε απλά μια αντιμετώπιση με βάση την δυτική καρτεσιανή λογική, από την οποία αρχικά έχουμε καταδυναστευθεί από την εποχή του Αγίου Θωμά του Αζουινάτου και την φαλκίδευση του Αριστοτέλη μέσα από τον νεοπλατωνισμό της καθολικής εκκλησίας. Φιλοσοφίας που δυστυχώς έχει περάσει στην παιδεία μας και στην επιστήμη μας ιδιαίτερα καταστροφικά και έντονα.

ΜΕΡΙΚΕΣ ΣΚΕΨΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗ ΜΕΛΕΤΗ ΕΒΡΑΪΚΩΝ ΖΗΤΗΜΑΤΩΝ

Emmanuel Levinas

ΜΕΡΙΚΕΣ ΕΒΔΟΜΑΔΕΣ πριν από τον θάνατό του, στις 25 Δεκεμβρίου 1995, ο Emmanuel Levinas ετοίμαζε τα τρία τελευταία Ταλμουδικά Μαθήματα με τον τίτλο:

«Νέα Ταλμουδικά Αναγνώσματα» (εκδόσεις Minuit)

Πρόκειται για τον πέμπτο και τελευταίο τόμο των Ταλμουδικών Αναγνώσμάτων που παραδόθηκε στο κοινό από τον φιλόσοφο πριν από τον θάνατό του. Έχουμε να κάνουμε με ένα βιβλίο μικρών διαστάσεων αλλά περιεκτικό, γεγονός που επιβεβαιώνει ότι ο Εμμ. Λεβινάς ήταν λάτρης του λιτού λόγου, γνώριζε δε πώς να κινείται, με θαυμαστή δεξιότητα, ανάμεσα στον προφορικό και τον γραπτό λόγο.

Ο Εμμ. Λεβινάς δεν θεωρούσε τον εαυτό του ανθεντία του Ταλμουδ αλλά περιοριζόταν στο να λέει ότι ήταν ένας απλός «ερμηνευτής». Εντονότερα από ποτέ, σ' αυτό του το έργο, βάζει επί σκηνής την συνάντηση της Ελλάδος και της Ιερουσαλήμ που συμβολίζεται με το σχόλιο

του εκπληκτικού διαλόγου μεταξύ του Μακεδόνα Μεγάλου Αλεξάνδρου (μαθητή του Αριστοτέλη) και των σοφών του Νεγκέβ δηλαδή των ραβίνων. Η «συνάντηση» αυτή αποτελεί την ίδια την φιλοσοφική υπόσταση της σκέψεως του Εμμ. Λεβινάς.

Τα ταλμουδικά μαθήματα, τα οποία με μεγάλη φροντίδα ξαναγράφτηκαν από τον φιλόσοφο, έχουν την πηγή τους στα Συνέδρια των Εβραίων Διανοομένων της γαλλικής γλώσσας.

Το 1974 η φήμη του Εμμ. Λεβινάς μόλις ξεπερνούσε τα σύνορα της εβραϊκής κοινότητας και ορισμένες φιλοσοφικές σφαίρες. Στην παράθεση όμως των τελευταίων χειμένων του (1988-89) αναφέρει πως κάποτε «η Καββάλα, δεν θεωρείτο όπως στο Παρίσι, θέμα που μπορούσε ο καθένας να προσεγγίσει». Ενάντιον αυτής της αριστοκρατίας της «αληθινής γνώσης» ο Λεβινάς δεν έπαψε ποτέ να μάχεται. Ο Λεβινάς θέλησε να βγάλει το Ταλμουδ από τον κλειστό χώρο των εβραϊκών οίκων μελέτης και να το φέρει στον δημόσιο χώρο της σκέψης.

Άπειρο και ηθική στη φιλοσοφία του Emmanuel Levinas

Του κ. ΝΙΚΟΥ ΜΑΚΡΗ

Ο ΠΡΟΣΦΑΤΟΣ ΘΑΝΑΤΟΣ (25-12-95) του εβραϊκής καταγωγής γνωστού φιλοσόφου Emmanuel Levinas (1905-1995) δημιούργησε συγκίνηση στη σύγχρονη φιλοσοφική συνείδηση. Το κείμενο που ακολουθεί αποτελεί προσπάθεια αναστροφής με τις βασικότερες φιλοσοφικές κατηγορίες του Levinas και ταυτόχρονα, απότιμης τιμής και σεβασμού προς τον καθηγητή μου στη Σοφβόννη (1974-1976).

Ο Emmanuel Levinas γεννήθηκε στη Λιθουανία το 1905. Εβραϊκής καταγωγής, είχε την ευκαιρία να αναστραφεί με τη Βίβλο αλλά και με την ταλμουδική γραμματεία. Επιπλέον, μελετούσε μεγάλους Ρώσους λογοτέχνες και κυρίως τους Ντοστογιέφσκι και Τολστόι. Μετά την εξέγερση των μπολσεβίκων, παιδί ακόμη, ο Levinas τράπηκε στη σπονή της φιλοσοφίας στην Ευρώπη. Ήδη το 1930 κυκλοφόρησε η πρώτη διδακτορική του διατριβή η οποία φέρει τον τίτλο «Η θεωρία της ενόρασης στη φαινομενολογία του Χούσερλ».

Πρόκειται για το πρώτο ξεκίνημα ενός εκκολαπτόμενου φιλοσόφου ο οποίος αργότερα πήρε τις αποστάσεις του απ' τον πρώτο του δάσκαλο, τον Husserl, υπέρ του Descartes, όπως θα δούμε στη συνέχεια.

Η πραγματική όμως εμφάνιση του Levinas στο φιλοσοφικό χώρο χαιρέτιστηκε το 1961, όταν κυκλοφόρησε η μεγάλη του διατριβή (Doctorat d'Etat) που φέρει τον επιβλητικό τίτλο «Ολότητα και Άπειρο». Ενδιάμεσα όμως ο Levinas είχε δημοσιεύσει σύντομα κυρίως βιβλία στα οποία σκιαγραφούνταν οι προβληματισμοί του και διαφαίνονταν οι θέσεις του. Αναφέρουμε τα κυριότερα: «Απ' την ύπαρξη στον υπάρχοντα» (1947), «Ο χρόνος και ο άλλος» (1948), «Ανακαλύπτοντας την ύπαρξη με τους Husserl και Heidegger» (1949).

Αξιοσημείωτα είναι επίσης και τα μεταγενέστερα της μεγάλης διατριβής του έργα του φιλοσόφου στα οποία μάλιστα παρατηρείται και εξέλιξη των κύριων θέσεων του. Αναφέρουμε ορισμένα: «Δύσκολη ελευθερία. Δοκίμια για τον

Ιουδαϊσμό» (1963), «Τέσσερις ταλμουδικές αναγνώσεις» (1968), «Ανθρωπισμός του άλλου ανθρώπου» (1973), «Πέραν της ουσίας» (1974), «Απ' το ιερό στο άγιο: Πέντε νέες ταλμουδικές αναγνώσεις» (1977), «Ηθική και Άπειρο» (1982), «Περί του Θεού που έρχεται στην ιδέα» (1982), «Υπερβατικότητα και Νοητότητα» (1987), «Ο Θεός, ο θάνατος και ο χρόνος» (1993). Το τελευταίο έργο του φιλοσόφου αποτελεί αναμορφωμένη έκδοση των παραδόσεων του στη Σοφβόννη κατά το τελευταίο έτος (1976) της διδασκαλίας του. Και άλλα βιβλία του φιλοσόφου αποτελούν διαλέξεις, παραδόσεις ή και μαθήματα στο σεμινάριο του αείμνηστου Jean Wahl, στο εβραϊκό κολέγιο, στη συναγωγή, κ.ο.κ.

Σε τι συνίσταται όμως η σκέψη του Levinas η οποία εντυπωσίασε και μεγάλους στοχαστές που βρίσκονται στην αντιπερίαν όχθη ως ριζικά αντιμεταφυσικοί; Ας προσεγγίσουμε.

ΤΟ ΑΠΕΙΡΟ. Ο Levinas ξεκίνησε με τη σπουδή της φαινομενολογίας του Husserl, αλλά αργότερα, στο έργο του «Ολότητα και Άπειρο» ομολογεί την υπεροχή του καρτεσιανισμού έναντι της φαινομενολογίας. Σε τι συνίσταται όμως αυτή η υπεροχή; Ο φιλόσοφος είναι σαφής. Ο Descartes ομολογεί ευθαρσώς πως ο άνθρωπος συλλαμβάνει έμφυτα την ιδέα του απείρου, κάτι το οποίο απουσιάζει απ' την ειδητική υπερβατολογική αναγωγή του Husserl. Ιδού μια πρώτη καταγραφή: «Η ιδέα του απείρου είναι το πνεύμα πριν προσφερθεί στη διάκριση εκείνου το οποίο ανακαλύπτει μόνο του και εκείνου το οποίο δέχεται απ' τη δοξασία...»¹. Τι σημαίνει όμως αυτό; Για να κατανοήσουμε την ιδέα του απείρου, οφείλουμε να τη διαχωρίσουμε απ' το άπειρο καθεαυτό. Η ιδέα του απείρου είναι διαφορετική απ' το άπειρο το οποίο παραμένει ασύλληπτο, απολύτως ασύλληπτο. Βέβαια, παρόμοια διαπίστωση υπάρχει και στον Πλάτωνα και στον Descartes² και σε όλους τους μεγάλους φιλοσόφους. Περιτείνει να αναφέρουμε ονόματα. Ο Levinas όμως καλλιεργεί και αναπτύσσει αυτή την αλήθεια με τρόπο ρηξικέλευθο. Η φιλοσοφία του βασίζεται σε μια δεδομένη ανταρχή, αλλά στη συνέχεια, αναπτύσσεται δημιουργικά.

Κατά πρώτο λόγο η σχέση με το άπειρο είναι πληρωματική εμπειρική κατάσταση. Πρόκειται για εμπειρία η οποία αντικρούει τον εμπειρισμό, αφού η πρωτοπληροφορία είναι άμεση και διαρκώς αφηρητική. Το άληπτο και το απερινόητο του απείρου ανακλύεται στο ίδιο το υποκείμενο και στις σχέσεις του με την εξωτερικότητα. Το υποκείμενο σέπτεται εξ ορισμού πριν δηλαδή προκύψει κάθε εμπειρική γνώση. Αυτό προϋποθέτει τη μεταφυσική επιθυμία η οποία δεν είναι παρά επιθυμία του απολύτως άλλου, γρήση η οποία θυμίζει τον Όππο και το πολύχροτο έργο του «Το Ιερό». Το Άσφατο, διαπιστώνει ο Levinas, επιθυμείται απολύτως όχι ως συγκεκριμένο αντικείμενο επιθυμίας και απόκτησης. Ορίζει το ον ως Επιθυμούμενο, ως απόλυτο, ως κατάργηση, ως θάνατος του πεπερασμένου. Αυτό συμβαίνει επειδή το άπειρο διαχέεται χωρίς να περιέχεται στο πεπερασμένο. Είναι η εξωτερικότητα, η κατεξοχήν εξωτερικότητα και αυτό ακριβώς «διασώζει» (;) απ' την πανθεϊστική μείξη. Για τον Levinas η Εξωτερικότητα είναι ταυτόσημη με την Ετερότητα, με την απόλυτη ετερότητα του απείρου. Ο φιλόσοφος προσπαθεί να υπερβεί και τον ιδεαλισμό και τον ρεαλισμό και τον πανθεϊσμό, επικαλούμενος την εξωτερικότητα με την οποία θα προσεγγίσει την ετερότητα. Ήδη προσεγγίζει, έστω και ακριβώς, τη θεοσοφία υπό τη σφή επιδράση της Βίβλου, της ταλμουδικής γραμματείας και των αιώτερων επεκτάσεων της οι οποίες οδηγούν στην εβραϊκή Καθάρια. Ωστόσο, επιστρέφει στον καθαρό φιλοσοφικό χώρο, αφού επιμένει στον οξεί διαχωρισμό της ταυτότητας απ' την ετερότητα. Πώς όμως; Ο φιλόσοφος διαπιστώνει πως είμαστε το Ταυτό και το Έτερο συγχέεται και όχι ταυτολογικά ή αθροιστικά³. Το Ταυτό, το συγκεκριμένο υποκείμενο, το εγώ, είναι συνέπεια του Ετέρου, του απολύτου, του απείρου απ' το οποίο και καταρρέει. Γι' αυτό ακριβώς το είναι του υποκείμενου νυσταδα στο λόγο, στην εξαγωγή, στην ομιλία, κατάσταση που μαρτυρεί το πρωτείο του απολύτου έναντι του σχετιζόν (Πλάτων, Καρτέσιος). Το εγώ επομένως εξαργύζεται δυνάμει του απολύτου και εξέρχεται εαυτού. Το ενεργείν είναι ουσιαστικά θεωρείν, το ηθικό συνιστά την επιφάνεια του οντολογικού, όπως θα έλεγε ο Fichte.

Βρισκόμαστε σε κρίσιμη καμπή της σκέψης του Levinas. Το εγώ ως σκεπτόμενο τρέφεται απ' την Εξωτερικότητα, απ' την Ετερότητα, γνωρίζει πριν γνωρίζει εμπειρικά, διακινείται απ' την μεταφυσική επιθυμία η οποία όμως δεν οδηγεί στην έκσταση που συνιστά κενό υπερβαλισμό των Εγώ, του Ταύτου προς κατάκτηση του Ετέρου, όπως συμβαίνει στην πανθεϊστική μυστική και στον Heidegger. Το Ταυτό και το Έτερο δεν ταυτίζονται (πανθεϊσμός), ούτε μειώνονται αλλά διαφωτίζονται υπό το απόλυτο της Ετερότητας, του απείρου. Ήδη, ενώ η έκσταση, αποδοκιμάζεται ως παραινιστική έκρηξη η οποία τείνει να θεοποιήσει το Ταυτό, το Εγώ, εις βάρος του Ετέρου, του Απείρου, εξαιρείται η εσωτερικότητα ως διάλογος με την εξωτερικότητα, ως λόγος, ως πρωσωπο, ως πράξη. Το πρώττειν είναι βαθύτατα μεταφυσικό, καθόσον αποκαλύπτει τις ελπίδες του απείρου στο πεπερασμένο. Είναι αποκαλύψη της γρήφας Αποκαλύψης. Γι' αυτό ακριβώς η προσέγγιση του άλλου-πλησιον (σε, εμείς) διαμέσου του κοινωνικού πεδίου είναι βαθύτατα θερηκεντική γεγονός. Το πεδίο του θερηκεντικού υποδοσεί και εμπνέει το φιλοσοφικό λόγο ο οποίος αξιοποιεί έτσι να προσεγγίζει την αλήθεια ως Αγαθότητα, ως Καλότητα, ως Δικαιοσύνη, ως Αγάπη.

Ήδη το υποκείμενο, ο άνθρωπος, ορίζεται ως ον, ως ενεργούσα προσωποικότητα η οποία «δεσμεύεται», αφού είναι δημιουργημένη απ' τον άπειρο Θεό υπαρχή. Βέβαια, υπαρχή χάρμα μεταξύ ανθρώπου και Θεού, μα αυτό το χάρμα που είναι οριστικό και απόλυτο, μαρτυρείται θετικά ως τρέψη, ως εμπνέω, ως επιθυμία την οποία το απόλυτο ενσταλάζει στο πεπερασμένο. Θα κατανοήσουμε καλύτερα την όντως δύσκολη θέση του φιλοσόφου, αν προσεγγίσουμε με τη μεγαλύτερη δυνατή συντομία δύο βασικές κατηγορίες: Το αισθητό και το λογικό-ηθικό.

ΑΠΕΙΡΟ ΚΑΙ ΑΙΣΘΗΤΟ. Το αισθητό συνδέεται με την αίσθηση αλλά και με την αισθαντικότητα ως κατελκλήση η οποία δημιουργεί τα αισθήματα, με κοινωτικό την απόλαυση. Ο Levinas είναι καρτεσιανός σ' αυτό το σημείο και έτσι, πλατωνικός⁴. Η αίσθηση είναι κατά βάση αλογική λειτουργία και τα δεδομένα της δεν είναι παρή συναρμημένες παραστάσεις που πριν καταστούν παραστάσεις-έννοιες, καθίστανται πράξεις απόλαυσης, χρησιμότητας, λήψης του απολύτου.

Το αισθητό συνδέεται με την αίσθηση αλλά και με την αισθαντικότητα ως κατελκλήση η οποία δημιουργεί τα αισθήματα, με κοινωτικό την απόλαυση. Ο Levinas είναι καρτεσιανός σ' αυτό το σημείο και έτσι, πλατωνικός⁴. Η αίσθηση είναι κατά βάση αλογική λειτουργία και τα δεδομένα της δεν είναι παρή συναρμημένες παραστάσεις που πριν καταστούν παραστάσεις-έννοιες, καθίστανται πράξεις απόλαυσης, χρησιμότητας, λήψης του απολύτου.

τον. «Η γνώση του αισθητού είναι ήδη ευχαρίστηση». Πρόκειται ουσ. ιστικά για ζωοδη κατάσταση απ' την οποία πειράζεται ο άνθρωπος απ' τη στιγμή που συνειδητοποιεί το απόλυτο, την απόλυτη εισβολή του απείρου. Έτσι αποκαθίσταται το αισθητό, η αίσθηση ως λειτουργία η οποία προοιωνίζεται απ' το λόγο με το γνωστό καρτεσιανό *hoc, me* την ενδόμυχη προσοχή η οποία αποτρέπει την παγανιστική τροπή, τις οντως καταστροφικές συνέπειες. Καταστροφικές, γιατί οικοδομούν τη θρησκεία της αισθησιακότητας, με κορύφωση την παγανιστική μυθολογία, την κατά βάθος έξαρση του αισθαντικού εγώ στο οποίο ο λόγος υποτάσσεται και μάλιστα εκστασιακά. Οι σχετικές αναλύσεις του Levinas είναι όντως εμβριθείς και οδηγούν στην έννοια του χωρισμού του εγώ και του ανθρώπινου γενικότερα απ' τη ζωτική αρχή. Δημιουργούν όμως και προβλήματα συνεχώς, συνέπειας και συνάφειας της σκέψης του καθόσον το Άπειρο, ο Απείρος Θεός της φιλοσοφίας του Levinas έχει κάποια σχέση με το αισθητό. Δυστυχώς κατάλοιπα η προσπάθεια αποφυγής του πανθεϊσμού.

Οπωσδήποτε δημιουργείται προσπάθεια ανακατάληψης του αισθητού, της αίσθησης διαμέσου της νόησης, υπό τη βασική επιταγή της παύσεως και της μνήμης. Βασική επίσης δύναμη αυτής της ανακαταληπτικής προσπάθειας είναι ότι ο φιλόσοφος καλεί εσωτερικότητα που συνείρει μνήμη, παύση και κρίση ως λόγος, ως ανήσυχος και σχετών *εργώδης* λόγος.

Ο ΛΟΓΟΣ ΚΑΙ ΤΟ ΗΘΙΚΟ. Δεν πρόκειται για το λόγο του ορθολογισμού αλλά για τον αναδυόμενο απ' την πρωτοπληροφορία του απολύτου λόγος ο οποίος καθίσταται λογισμός διαμέσου της γλώσσας, του πλησίον, του προσώπου κυρίως, του ανθρώπινου προσώπου. Το πρόσωπο είναι ο πλησίον αλλά και η ετερότητα η οποία δεν είναι δυνατό να ταυτισθεί με την ταυτότητα μου. Ιδού κάτι το σαγηνευτικό: «Η έκφραση την οποία το πρόσωπο εισάγει στον κόσμο δεν προβαίνει την αδυναμία των δυνατοτήτων μου αλλά τη δύναμή μου να μπορώ»⁵. Βέβαια, υπάρχει πάντα ο πειρασμός υποταγής ή εξαάνισης του πλησίον, των άλλων, υπάρχει η δυνατότητα του κακού και της εγωιστικής πρόσληψης, αφού η ελευθερία μου μπορεί να εκτραπεί. Είναι δύσκολη η άσκηση της και συνίσταται ακριβώς στον αυτοκαθορισμό μου δυνάμει της ετερότητας του προσώπου του πλησίον. «Η επιφάνεια του προσώπου είναι ηθική» (Totalité et Infini, σελ. 174). Πώς όμως το πρόσωπο συνδέεται άμεσα με την ηθική; Το πρόσωπο είναι ετερότητα και δεν ζει, δεν ταυτίζεται, για να κυριολεκτούμε, ποτέ με το *συ* του πλησίον. Ωστόσο, κάθε πρόσωπο συλλαμβάνει έμπρυτα την ιδέα του απείρου, κατέχεται, θα λέγαμε, απ' την απόλυτη επίσηψη του απολύτου και γι' αυτό ακριβώς αυτοπροσδιορίζεται, εκφράζεται, λογίζεται. Συναντά επομένως τον πλησίον ως πρόσωπο, ως έτερο πρόσωπο που είναι ταυτόχρονα αποκαλύψη. Αν η υπερβατικότητα είναι «πρωτογενές δώρο», το «πρώτο ηθικό νεύμα», ο άλλος-πλησίον είναι ο τρόπος φανέρωσης της στα πλαίσια της μοναδικότητάς του. Το εγώ βρίσκεται σε αναμειβήτητα εργνότητα με το *συ* του πλησίον, είναι «όμηρος», «αποκειμενικότητα η οποία υποφέρει όλους τους άλλους, αλλά μοναδική, χωρίς δυνατότητα αντικατάστασης...»⁷. Είναι όντως δύσκολη η σύλληψη της ταυτότητας και της ετερότητας στις διαπροσω-

πικές σχέσεις, της εργνότητας αλλά και της ιδιαιτερότητας των προσώπων. Προϋποθέτει την κοινή σύλληψη της ιδέας του απείρου, μια κοινή μοίρα η οποία όμως δεν ταυτίζει ποτέ τα πρόσωπα. Επιβεβαιώνει βέβαια την ελευθερία, την ηθική της ελευθερίας, αφού το πεπερασμένο προσεγγίζει προσωπικά το άπειρο, αλλά προχωρεί περισσότερο, καθόσον, αποχρυσώνοντας την ουσιοκρατία, καθιστά την ηθική κύριο κομμάτι της μεταφυσικής. Υπάρχει συγγένεια μεταξύ των όντων αλλά και «ριζική ετερογένεια» και αυτό ακριβώς φωτίζει το εξεταζόμενο πρόβλημα. Το εγώ, το *συ*, μένουν άθικτα ως εμπνεόμενα απ' το άπειρο, απ' τον άπειρο Δημιουργό, αλλά διαφοροποιούνται ως πεπερασμένες οντότητες. Διαφοροποιούνται δημιουργικά αφού η εσωτερικότητά τους συναντάται με την εξωτερικότητα η οποία είναι «θανιάσιον» και όχι άγνοηση. Προκύπτει, αναδύεται η ηθική επιταγή, το πρώτο του Νόμου, του Θελήματος (σαφής ιουδαϊκή επίδραση) έναντι της ελευθερίας, η ρηξικέλευστη συνάντηση του πλησίον ως αμοιβαία εξωτερικότητα που οικοδομείται ως διαθεσιμότητα, ως προσφορά, ως υπευθυνότητα, ως καλσύνη. Ο λόγος προσλαμβάνει έτσι συγκεκριμένη μορφή χωρίς ουσιοκρατικές τυποποιήσεις. Πρόκειται για τον ηθικό λόγο ο οποίος είναι μεταφυσικός, ο οποίος κινείται με ηθικές κατηγορίες, με βιβλικές κατηγορίες, για να κυριολεκτούμε. Ήδη όμως οφείλουμε να εξετάσουμε τη σχέση ήθους και χρόνου.

ΗΘΟΣ ΚΑΙ ΧΡΟΝΟΣ. Εν χρόνω εκφράζονται οι ηθικές κατηγορίες, έστω και αν είναι έκφραση του απείρου. Η χρονικότητα του χρόνου εκφράζεται ως «διαχρονία η οποία περιγράφει ακριβώς τη σχέση με ό,τι παραμένει απολύτως εκτός»⁸. Ο χρόνος είναι υπερβατικός ως βιωμένη κατάσταση και δεν καλεί ούτε στην έκταση όπου το Ταυτό απορροφάται απ' το Έτερο, ούτε στη γνώση, όπου το Έτερο ανήκει στο Ταυτό. Είναι ακόρεστη επιθυμία η εργνότητα του Απείρου (Ibid). Πώς όμως; Η έγχρονη δοκιμασία είναι σκληρή, ο αναδυόμενος, ο συνειδητοποιούμενος λόγος ως έκφραση-γλώσσα συναντά τον πλησίον και εδώ ακριβώς η επιθυμία, η θέληση «σχηματοποιείται» :προςά στον πειρασμό του εγωιστικού χωρισμού, της άγνοησης. Ο υπάρχων συναντά την ύπαρξη του (υπόστασις) ως μόνος που, ωστόσο, δεν οδηγείται στον εγωισμό. Οδηγείται, αντίθετα, στην έγχρονη συνειδητοποίηση της σχέσης του με το άπειρο. Βέβαια οποιαδήποτε συνειδητοποίηση σχετίζεται με το χρόνο. Είναι έγχρονη. «Ο χρόνος δεν είναι ο περιορισμός του όντος αλλά η σχέση του με το άπειρο»⁹. Το άπειρο, η απόλυτη Ετερότητα δε χωρείται στο Ταυτό αλλά το δίνει, το φωτίζει, το ανησιζει δημιουργικά. Ένα μεταγενέστερο χωρίο του φιλοσόφου είναι χαρακτηριστικό: Ο χρόνος είναι κατά κάποιο τρόπο η έκρηξη του πλέον του απείρου στο ολιγότερο, ο τρόπος του είναι του Απείρου. Γι' αυτό το τελευταίο συλλαμβάνεται ως ιδέα. Ήδη το Άπειρο «υπομένει», ο χρόνος είναι τρόπος υπομονής του... Γι' αυτό ο χρόνος διδάσκει την υπομονή, την εγκαρτέρηση, το πάθος του τραυματισμένου απείρου, την εξορία αλλά και την αναστροφή, την εξανάσταση. Υπάρχει στο βάθος των συμβαινόντων το άπειρο του χρόνου που είναι και άπειρο της προσωπικής συνείδησης στην πεπερασμένη της κατάσταση. Εισπνέοντας το άπειρο υπάρχουμε ως όντα χωρίς όρια, είμαστε όντες χωρίς πεπερασμένη ουσία. Η εν χρόνω σύλληψη του αληθινού υπερβαίνει τη στατικότητα

της παρόμοιης ουσίας, είναι υπερούσια. Αυτή η χρονικότητα η οποία εμπνέεται απ' την αιωνιότητα φωτίζεται και πάλι απ' το πρόσωπο, απ' την υποδοχή του πλησίον. Η υποδοχή των άλλων οντοτήτων, των υπαρχουσών οντοτήτων, καθιστά δυνατή τη συνείδηση και το χρόνο. Ήδη ο Levinas προχωρεί περισσότερο όταν υποστηρίζει πως η ανάσταση συνιστά το βασικό γεγονός του χρόνου. Η εξάνσταση, θα λέγαμε, όχι ως κυκλική επανάληψη του ταυτού (παργανισμός) αλλά ως συνυπάρχουν συνέχειας και ασυνέχειας. Το συνέχον υφίσταται και στις ασυνέχειες, ο «θάνατος και η ανάσταση συνιστούν το χρόνο» (Totalité et Infini, σελ. 261), αν θάνατος είναι η διάλειψη του πεπερασμένου ως παραγόμενη απ' το όνειρο. Είναι ο χρόνος ασυνεχής, όπως υποστηρίζει ο φιλόσοφος, υπό την προϋπόθεση της απόλυτης συνέχειας, κάτι το οποίο όμως δεν στηρίζει οντολογικά. Ο εμπνεόμενος απ' τον Ιουδαϊσμό φιλόσοφος οδηγείται στο μεσσιανικό χρόνο ο οποίος τελειώνει το χρόνο και μάλιστα ενάντια στο θάνατο και στο κακό.

Οι ωραιότερες σελίδες του φιλοσόφου βρίσκονται στο τελευταίο μέρος του έργου του «Totalité et Infini» (κυρίως στο κεφάλαιο «Φαινομενολογία του έρωτα», σελ. 233-244 κ.εξ.), όπου ο Levinas διατρέχει όντως ως μεταφυσικός του άρρενος και του θήλεος. Θα απαιτούνταν πολλές σελίδες για να αποδοθούν οι σχετικές απόψεις του στοχαστή μας. Γι' αυτό αρκώς σ' αυτή την παράγραφο προβαίνουμε σε ελάχιστες ενδεικτικές επισημάνσεις. Τρυφερότητα του θήλεος, στοργικό χέρι που υπερβαίνει το αισθητό, παρθενικότητα που δε βιάζεται ποτέ, άθικτη γυναικότητα πέρα απ' τον έρωτα, ιδού το πνεύμα του Αιώνιου Θήλεος. Αζύμωτος ωκεανός αγνείας η παρθένος φωτίζει με την αγνή γυναικότητά της το «ουσιαστικά κεκρυμμένο το οποίο ρίπτεται στο φως χωρίς να γίνεται κοινοποίηση»¹⁰. Σίγουρα στον έρωτα ο άρρεν είναι για τον πλησίον, για την αγαπημένη και η αγαπημένη είναι για τον πλησίον της, το άνοιγμα είναι αμοιβαίο. Δεν παραδίδονται όμως ούτε ταυτίζονται. Σίγουρα το πρόσωπο σημαίνει κάτι το σημαντικό. Είναι προσωπικό σημαίνει χωρίς συγκεκριμένα σημεία αναφοράς, γιατί κρατάει για πάντα το μυστικό της οντότητάς του. Αυτή η παρουσία στην οποία η «εισιδέετα και η αγνότητα του προσώπου» βρίσκονται στα όρια του νοσηρού, συνιστά το αρχέγονο γεγονός της γυναικείας ωραιότητας την οποία η τέχνη δε συλλαμβάνει ουσιαστικά, αφού επιμένει στα φαινομένα, αφού δεν εισβάλλει στα έργα της επιφάνειας. Γι' αυτό αρκώς ο έρωτας είναι αμφιβόλος και καθίσταται αναγκαίος, προσπαθώντας πάντα, ωστόσο, να βρίσκεται στα όρια της προσωπικής ετερότητας - υπερβατότητας. Δεν αποκαλύπτει το ύστατο μυστικό το οποίο όμως η καθημερινή εμπειρία του αναλώσιμου έρωτα βεβηλώνει. Το πρόσωπο, η μορφή, η σωματικότητα, ως επιφάνεια, αποτελεί όντως την αρχή της εξωτερικότητας. Είναι μορφοποίηση της υπερβατικότητας. Ως έκφραση της στον έγχρονο βίο δεν παραδίδεται ποτέ ολοκληρωτικά στον πλησίον, ούτε κατά την ερωτική έκσταση. Συνέχεται στην ταυτότητά του, στο μύχιο κόσμο του. Η ανάληψη, η ερωτική ανάληψη που αρχίζει με το βλέμμα και με το χέρι είναι ουσιαστικά αποτυχημένη επιθυμία, αναζήτηση χωρίς επιτυχία γιατί η Πλησίον, η Κόρη, η Παρθένος χάνεται στον ωκεανό της παρθενικής ταυτότητάς του, δεν αναλώνεται: «Το κεκρυμμένο

δεν φανερώνεται, η νύχτα δε σκορπίζεται» (σελ. 237). Ο έρωτας όμως αιωνίζει τη γυναικότητα, φωτίζει την υκνότητα, οδηγεί κυρίως στην αδελφότητα. Σίγουρα το ηθικό υπέρκειται του ερωτικού, φωτίζοντας αφεντικά το πρόσωπο.

Ας προσεγγίσουμε όμως έναν άλλο σημαντικό πόλο της φιλοσοφίας του Levinas.

ΟΛΟΤΗΤΑ. Την αντίθεσή του στην ιδέα της ολότητας ο Levinas την οφείλει στον Franz Rosenzweig, κάτι το οποίο ομολογεί ευθαρσώς. Η αντίθεση του Levinas προς την ολότητα είναι: ριζική και συνιστά την αφετηρία αντίθεσης του προς κύριες θέσεις της ευρωπαϊκής παράδοσης, παρό το ότι τρέφεται απ' αυτήν. Είναι εντός και εκτός ταυτόχρονα.

Ο φιλόσοφος θεωρεί πως η ολότητα, ο οντολογισμός θα λέγαμε, παρασύρει και οδηγεί ή στη θεοποίηση του Ταυτού ή στην υποταγή του Ταυτού απ' το Έτερο. Ας προσδιορίσουμε όμως πιο συγκεκριμένα. Το Ταυτό, η ταυτότητα του εγώ έχει δύο «καταργήσεις». Τη ματεριαλιστική, οπότε όλα ταυτίζονται στο απρόσωπο υλικό και την πανθεϊστική, όπου τα πάντα είναι ένα υπό την απρόσωπη επιστασία της ολότητας-θεού. Η ετερότητα (θείο), προσδιορίζει ουσιαστικά το εγώ, την ταυτότητά μας. Η πραγματικότητα είναι μία-όλη. Ολότητα. Αναπόφευκτα η έκφραση είναι οντολογική και μάλιστα μονο-κή. Βέβαια, ο ιδεαλισμός αποφεύγει οριακά τουλάχιστον αυτή την «παγίδα». Ο Levinas βρίσκεται εγγύς του ιδεαλισμού, το είδαμε, αλλά ιουδαϊκά. Βέβαια, το γνωρίζουμε πως η ολότητα ως πέρα θεση δημιουργεί τα ολίζοντα και ολοκληρωτικά συστήματα (πρβλ. την εγγεληνη διαλεκτική και τις παραλλαγές της) τα οποία τείνουν να καταργήσουν και την προσωπική αυτονομία και τον πλουραλισμό. Ετσι η πραγματικότητα είναι μία και όλη, οπότε η απροσωπία οδηγεί στην ουσιαστική κατάργηση του εγώ, της ελευθερίας, του πλουραλισμού. Παρόμοιες απόψεις μπορούν εύκολα να διατυπωθούν και ασφαλώς ο Levinas δεν είναι ο πρώτος ο οποίος τις διατύπωσε. Δε μας επιτρέπει ο χώρος να αναλογισθούμε με τα γενά και με τις δυσκολίες οι οποίες δημιουργούνται με τη ριζική απόρριψη της ολότητας και της οντολογίας. Κατά βάση ο Levinas αντιτίθεται στην καθολικότητα, επιταλτικότητα, ωστόσο, το άπειρο το οποίο είναι, ως μην το ξεχνάμε, ολότητα, καθολικότητα, τελειότητα, ατμήτο, αδιασπαστό άχρονο, συνεχές κ.ο.κ. Υπάρχει στα απόλυτα κατηγορηματικά του άπειρου μια θετική αρνητικότητα αλλά τίποτα δεν είναι δυνατό να οικοδομηθεί χωρίς αυτή την αρνητικότητα την οποία ο φιλόσοφος δεν επεσημάνε στους μυστικούς αλλά και στους φιλοσόφους. Απορρίπτοντας έτσι την ολότητα οικονομεί το στοχασμό του αντιοικονοματικά, διατεινόμενος πως το απόλυτως Άλλο είναι ο Πλησίον. Μη μεταφέροντας όμως με αποφύγει τη σχέση του Ταυτού προς το Έτερο προσλαμβάνει ιδεαλιστικά το Εγώ ως κοινωνό της ιδέας του άπειρου και με μοναδικότητα ταυτόχρονα. Το μοναδικό είναι υπερβατικό ως προς το άλλο, το οποίο είναι ο Πλησίον. Το εγώ έτσι εγγράφεται την ετερότητα του άλλου και εδώ αρκώς η έννοια, η εμπειρη γνώση, προηγείται της εμπειρίας. Προκύπτει πως το πεδίο πλήρωσης και επιφάνειας του αληθούς δεν είναι νοσηραρχικό-οντολογικό, αλλά ηθικό, αφού η γνωσιολογία είναι δεικτική. Σ' αυτό αρκώς το σημείο η ιουδαϊκή βιβλική αφετηρία είναι οδηγός. Εδώ αρκώς οφείλουμε να ποιήσουμε πόσο βαθιά ο φιλόσοφος-μελετητής της Βιβλίου και της ταλμουδικής γραμ-

ματείας κατανόησε τη ριζοσπαστική αρχή της «εκ μηδενός» (ex nihilo) δημιουργίας του κόσμου. Η παγανιστική πίστη στην αιωνιότητα του κόσμου οδηγεί στο υπέρτατο είναι ουσία, στην κοινωνία των όντων με την άπειρη ουσία του, στην οντολογική σχέση θείου όντος και όντων. Αυτή η θέση παρέσυρε και τη θεολογία, υποστηρίζει ο φιλόσοφος ο οποίος όμως παραγνωρίζει ουσιώδη χωρία της Γενέσεως. Ωστόσο, καβαλλιστικός και θεοσοφικός μέχρι ένα σημείο και με τον τρόπο του, θεωρεί πως η εκ του μηδενός δημιουργία φωτίζει την ετερότητα των όντων, αφού έχουν κοινή προέλευση, όχι όμως και κοινή και αιώνια καταγωγή στο βάθος της αιωνιότητας. Αντικρούεται έτσι η κοινή οντολογική συσταση και βεβαιώνεται η εγγύτητα των όντων αλλά και η ριζική ετερότητά τους ως «αμοιβαία εξωτερικότητα με αφετηρία το μηδέν»¹¹. Το ον είναι η εξωτερικότητα, επαναλαμβάνει ο Levinas, η εξωτερικότητα έξω και απ' το χώρο, θα προσθεθεί σε μεταγενέστερο κείμενό του¹², η απόλυτη ετερότητα η οποία, ωστόσο, από άβυσσος απόλυτης αρνητικότητας εκφράζεται με τον άνθρωπο στον κόσμο ως αγαθότητα, ως αργιότητα¹³, όχι ως ιερότητα της απρόσωπης παγανιστικής αοχής. Εξείθεν το νεύμα του ηθικού ως αυθεντική μαρτυρία της αλήθειας η οποία δεν είναι παρά ενότητα στο χωρισμό, τωτότητα στην ετερότητα, άπειρο στο χρόνο.

ΚΡΙΤΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ. Ο φιλόσοφος δεν απέκρινε τις επιδράσεις, τις πηγές του. Τις αναφέραμε ήδη. Επιπλέον διυλεγόταν καρποφόρα με τους J. Wahl, G. Marcel, M. Buber¹⁴ και άλλους συγχρόνους του στοχαστές. Γνώριζε επίσης κατά βάθος το έργο μεγάλων ποιητών, δραματοποιών, μυθιστοριογράφων όπως και τα ευρύτερα πνευματικά ρεύματα του ευρωπαϊκού χώρου¹⁵.

Πρόκειται οντως για βαθύ γνώστη των ατραπών του πνεύματος¹⁵, για σημαντικό φιλόσοφο ο οποίος, εντομώντας στον κόσμο της ευρωπαϊκής φιλοσοφίας, δεχόμενος επιμέρους θέσεις της, τόλμησε να αμφισβητήσει τη γενικότερη δημιουργία της, στηριζόμενος αναδημιουργικά σε κύριες θέσεις της ιουδαϊκής παράδοσης αλλά ως φιλόσοφος, «λαϊκά» κατά κάποιο τρόπο.

Ίσταται όμως φιλοσοφικά το μήνυμα του Levinas; Είναι οντως ρηξικέλευθες οι θέσεις του; Ο σημαντικός φιλόσοφος καταξιώνεται αφετηριακά τουλάχιστον απ' τον τρόπο με τον οποίο αναγνώσκει και κατανοεί τη φιλοσοφία. Ο Levinas εισέβαλε στον κόσμο της και έτσι οικοδόμησε τη θέση του. Δε θα επανέλθουμε στις κύριες απόψεις του τις οποίες ήδη εκθέσαμε και αξιολογήσαμε εν μέρει. Φρονούμε πως ο Levinas μάς είπε σημαντικά πράγματα με σφρίγγος και αξιοπρόσεκτη οξύτητα, διαύγεια και οξύνοια. Ωστόσο, το άπειρό του, η απόλυτη ετερότητά του, η εξωτερικότητά του είναι κατά κάποιο τρόπο μετέωρες καταστάσεις, αθιμελίωτες φιλοσοφικά, αφού απουσιάζει αναφορά στο χώρο, στη χωρικότητα της αμεσότητας, στη σχέση οντολογικού και ηθικού, στη σχέση νοείν και αισθάνεσθαι. Το άπειρο παρουσιάζεται ως είδος από μηχανής Θεού, ως «όχημα» με το οποίο διοχετεύονται στη φιλοσοφική συνείδηση βιβλικές κατηγορίες και μάλιστα κατά αποκλειστικό τρόπο. Τελικά, είναι αμφίβολο αν ο Levinas υπερβαίνει την ολότητα και την οντολογία, αφού το ηθικό πορίζει οικουμενικές κατηγορίες οι οποίες διενώνουν τα όντα. Δεν υπάσχει απόλυτη ετερότητα αλλά αντιληπτική

διαφορετικότητα. Το εγώ δεν είναι δυνατό να στηρίξει την ταυτότητα δυνάμει της ιδέας του απείρου και να εγγυάται την πλήρη ετερότητα του πλησίον, με βάση την ίδια προϋπόθεση. Οι ένδοθεν «αντινομίες» της γηραιάς μεταφυσικής δεν αίρονται με προσφυγή σε θρησκευτική υπηκοότητα, οσοδήποτε δημιουργική. Είναι εξάλλου τόσο δύσκολο να εναρμονίσουμε τον προσωπικό Θεό της Βίβλου με την ιδέα του απείρου η οποία στο απόλυτό της δε συλλαμβάνεται προσωπικά. Εμπνέει το συγκεκριμένο πρόσωπο. Ο πανθέϊζων ιδεολογός δεν υπερβαίνεται τόσο εύκολα. Κι όμως, Το έργο του Levinas είναι μείζονος σημασίας. Είναι έργο προσωπικής πνοής και ρομκάλα μαρτυρία της φιλοσοφικής συνείδησης η οποία, εις πείσμα των «προφητών» του θανάτου της μεταφυσικής, θα συνεχίζει τη γοητευτική της πορεία.

Σημειώσεις

1. «Totalité et Infini» (Martinus Nijhoff/La Haye, 1974), σελ. XIII.
2. Για την πλατωνική άποψη παραθέτω στις εκτενείς αναλύσεις του έργου μου «Οι Έλληνες φιλόσοφοι της αρχαιότητας» και «η φιλοσοφία» (Σμυτίλιας, 1995), τ. Α', σελ. 363-478. Οι θέσεις του Descartes αναπτύσσονται στα δύο βασικά του έργα: «Discours de la méthode» και «Méditations philosophiques».
3. «Totalité...», σελ. 9.
4. «Totalité...», σελ. 103, 109.
5. «Totalité...», σελ. 172.
6. Πβλ. το έργο του φιλοσόφου Difficile liberté. Essais sur le judaïsme (Albin Michel, 1963).
7. «Dieu, la Mort et le Temps» (Figures/Grasset, 1993), σελ. 160.
8. «Le temps et L' autre» (Quadrige/P.U.F., 1979), σελ. 13.
9. «Dieu, la Mort et le Temps», σελ. 28.
10. «Totalité...», σελ. 234.
11. «Totalité...», σελ. 269.
12. «Dieu, la Mort et le Temps», σελ. 192.
13. «Du sacré au Saint. Cinq nouvelles lectures talmudiques» (Minuit, 1977), σελ. 89 κ.εξ.
14. Πβλ. τα σύντομα βιβλία του - συλλογές άρθρων - «Noms Propres» (Fata Morgana, 1975) και «Hors Sujet» (Fata Morgana, 1987).
15. Το έργο του Levinas σχολιάστηκε και μελετήθηκε εκτενώς. Ενδεικτικά αναφέρουμε το μεγάλο δοκίμιο του Jacques Derrida «Violence et Métaphysique» (in L' écriture et la différence - Seuil, 1967 - σελ. 117-228) και τις εκτενείς αναφορές του Jean-Luc Marion: «L' Idole et la distance» (Figures/Grasset, 1977).

[Από την Νέα Εστία, 15.2.1996]

ΧΡΟΝΙΚΑ

ΟΡΓΑΝΟ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΙΚΟΥ
ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ
ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Υπεύθυνος σύμφωνα με το Νόμο:

Ο Πρόεδρος του Κ.Ι.Σ. ΝΙΣΗΜ ΜΑΪΣ
Σουρμελή 2 • 104 39 ΑΘΗΝΑ

Διανέμεται δωρεάν

50 χρόνια από το Ολοκαύτωμα και την ανασυγκρότηση του Ελληνικού Εβραϊσμού

Απόψεις από την Τελετή στο Μέγαρο της Παλαιάς Βουλής. Στην πρώτη σειρά (από αριστερά) διακρίνονται: Ο εκπρόσωπος του Αρχιεπισκόπου Αθηνών Επίσκοπος Μαραθώνος κ. Μελίτων, η εκπρόσωπος του Γενικού Διευθυντή της UNESCO κ. Clara James, ο Πρόεδρος της Ν.Δ. κ. Μιλτ. Έβερτ, ο Πρόεδρος της Βουλής κ. Απ. Κακλαμάνης, ο υπουργός Εξωτερικών κ. Θ. Παγκαλιός, ο πρόεδρος κ. Richard Schifter μέλος του Συμβουλίου Εθνικής Ασφαλείας των ΗΠΑ, ο υπουργός Παιδείας κ. Γεωρ. Παπανδρέου, ο υπουργός Εθνικής Άμυνας κ. Γεωρ. Αρσένης, η κα Ιωάννα Τσάτσου, οι πρώην Πρωθυπουργοί κ.κ. Κ. Μητσοτάκης και Ιω. Γρίβας, ο πρόεδρος του Ισραήλ κ. D. Sasson και ο πρόεδρος των ΗΠΑ κ. Tomas Niles.

ΤΟ ΚΕΝΤΡΙΚΟ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ Ελλάδος, σε συνεργασία με το υπουργείο Εξωτερικών και υπό την αιγίδα της UNESCO, οργάνωσε σειρά εκδηλώσεων στη μνήμη του Ολοκαυτώματος και για να εορτάσει τα 50 χρόνια από την αναδιοργάνωση του Ελληνικού Εβραϊσμού.

Τη Δευτέρα 27 Μαΐου 1996, στις 7 μ.μ., σε τελετή που έγινε στο Μέγαρο της Παλαιάς Βουλής ο υπουργός των Εξωτερικών κ. Θ. Παγκαλιός απηύθυνε χαιρετισμό τονίζοντας μεταξύ άλλων: «Το Ολοκαύτωμα υπήρξε ένα από τα μεγαλύτερα συλλογικά εγκλήματα που σημάδευσαν την ιστορία του κόσμου». Στην τελετή αυτή που έγινε παρουσία της πολιτικής, εκκλησιαστικής και επιστημονικής ηγεσίας της χώρας, παρέστησαν, μεταξύ άλλων, η Κυρία Ιωάννα Τσάτσου, ο Πρόεδρος της Βουλής κ. Απ. Κακλαμάνης, ο Πρόεδρος της Νέας Δημοκρατίας κ. Μιλτ. Έβερτ, οι αντιπρόεδροι της Βουλής κ.κ. Πανσ. Ζακολίκος, Παν. Σγουρίδης και Παν. Κρητικός, ο αντιπρόεδρος του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου κ. Γ. Αναστασόπουλος, ο υπουργός Παιδείας κ. Γ. Παπανδρέου ο οποίος ήταν και ο κύριος ομιλητής της εκδήλωσης, οι πρώην πρωθυπουργοί κ.κ. Κ. Μητσοτάκης, Γ. Ράλλης και Ιω. Γρίβας, ο υπουργός Εθνικής Άμυνας κ. Γεωρ. Αρσένης, ο υπουργός Πολιτισμού κ. Σ. Μπένος, ο υπουργός Δημόσιας Τάξης κ. Κ. Γείτονας, ο ανατληρωτής υπουργός Εξωτερικών κ. Γ. Ρωμιάος, ο

υφυπουργός Παιδείας κ. Γ. Πασχαλίδης, ο πρόεδρος της Ακαδημίας Αθηνών κ. Γ. Πεσμαζόγλου, ο δήμαρχος Αθηναίων κ. Δ. Αβραμόπουλος, ο πρόεδρος του Συνασπισμού κ. Ν. Κωνσταντοπούλος, ο εκπρόσωπος της Πολιτικής Ανοχής κ. Στ. Στεφανόπουλος, ο πρόεδρος του Συμβουλίου Επικρατείας κ. Β. Μποτομπούλος, ο πρόεδρος του Αρχείου Πάγον κ. Β. Κόζκινος, ο πρόεδρος του Ελεγκτικού Συνεδρίου κ. Απ. Μποτάς, ο εκπρόσωπος του Αρχιεπισκόπου Αθηνών Επίσκοπος Μαραθώνος κ.κ. Μελίτων, ο Έξαρχος του Παναγίου Τάφου κ.κ. Ειρηναίος, ο Ραββίνος Αθηνών κ. Ιωάν. Αράφ, ο Αρχηγός της Ελληνικής Αστυνομίας κ. Αθ. Βασιλόπουλος, ο εκπρόσωπος των Ενόπλων Δυνάμεων υποπτέραρχος κ. Παν. Παπανικολάου, οι πρωταθλητές του Παντείου Πανεπιστημίου κ. Αμ. Μεταξοπούλος, του Οικονομικού Πανεπιστημίου Αθηνών κ. Ανδρ. Κιντής, του Πανεπιστημίου Πειραιώς κ. Θ. Γκαμαλιέτας, οι ακαδημαϊκοί Μητροπολίτης Περγάμου κ. Ιωάννης, κ.κ. Κ. Δεσποτόπουλος, Γ. Μιχαηλίδης-Νομάρης, Π. Σακελλαρίδης, Γρ. Σκαλκιάς, οι καθηγητές κ.κ. Σ. Αγουρίδης, Ν. Αλιβιζάτος, Ι. Κονιδάκης, Α. Μαγκλιβέρας, Γ. Μποζώνης, Ηλ. Οικονόμου, Στ. Ροζάνης, οι βουλευτές κ.κ. Νικ. Γκελεστάτης, Μ. Γιαννάκου-Κουτσίκου, Δ. Δημοσθενόπουλος, Ιω. Κεφαλογιάννης, Επ. Ζαφειρόπουλος, Θ. Κασσίμης, Σωτ. Κούβελας, Αντ. Λιβάνης, Β. Μαργίνας, Γ.Α. Μαργάκης,

Στ. Μάνος, Αγγ. Μπράτακος, η κα Φάνη Πάλλη-Πετραλιά, Δημ. Σιούφας και η κα Ψαρούδα-Μπενάκη, ο τέως γ.γ. του ΚΚΕ κ. Γρηγ. Φαράκος, οι τέως βουλευτές κ.κ. Γεω. Αποστολάτος, Γρ. Γιάνναρος, Β. Τσουδερού, ο ευρωβουλευτής κ. Μιχ. Παπαγιαννάκης, ο πρόεδρος της Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης κ. Ευ. Κουλουμπής, ο νομάρχης Αττικής κ. Δ. Ευσταθιάδης, ο πρόεδρος της Ενώσεως Ελληνικών Τραπεζών κ. Θ. Καφατζάς, οι πρέσβεις του Ισραήλ D. Sasson, των ΗΠΑ T. Niles, της Γερμανίας Fr. Reiche, του Καναδά D. Fraser και πολλοί δημοσιογράφοι.

Στην τελετή παρέστησαν επίσης οι πρόεδροι και εκπρόσωποι των Εβραϊκών Οργανισμών της Ελλάδος μεταξύ των οποίων οι πρόεδροι των Κοινοτήτων: Αθηνών κ. Βεν. Αλμπάλας, Θεσσαλονίκης κ. Αν. Σεφίτζα, ο αντιπρόεδρος της Ι.Κ. Λαρίσης κ. Αλ. Ρούσσος, Βόλου κ. Ραφ. Φρεζής, Κερκύρας κ. Ραφ. Σω. της, Χαλκίδας κ. Μ. Μάισης και ο εκπρόσωπος της Ι.Κ. Ιωαννίνων κ. Αβδ. Σβώλης. Επίσης, εκ μέρους των Οργανώσεων ο κ. Εδ. Αλλαλούφ πρόεδρος του ΟΠΑΙΕ, η κα Μπέρρυ Ναχμία πρόεδρος της Ένωσης Ομήρων Ισραηλιτών Ελλάδος, ο κ. Α. Γαβριηλίδης πρόεδρος του Μπενέ Μπερίτ, η κα Φ. Κανέτη πρόεδρος της Μπενώτ Μπερίτ, ο κ. Μ. Μπατής πρόεδρος της ΕΣΕ, ο πρόεδρος του Εβραϊκού Μουσείου Ελλάδος κ. Σ. Μπενουμπή, η κα Υβέτ Λεόν αντιπρόεδρος της WIZO, η κα Εβελυν Λεβή διευθύντρια του Εβραϊκού Πρακτορείου στην Αθήνα και του ΕΠΚΕ, ο κ. Μιναέμι Εσχεναζή διευθυντής της Joint για την Ελλάδα, η πρόεδρος του Συλλόγου Θυμάτων Ολοκαυτώματος κα Έττυ Περέζ, ο εκπρόσωπος της ΕΝΕ κ. Μ. Σαπόρτα, η πρόεδρος του Συνδέσμου Φιλίας «Ελλάς-Ισραήλ» κα Ευ. Πυλαρινού-Γιπεργιά, ο πρόεδρος της Μακαμπί Αθηνών κ. Σ. Μπεναρντούτ, ο πρόεδρος του Σωματείου Ελλήνων Εβραίων Τραυματιών Αλβανικού Πολέμου κ. Η. Χατζόπουλος, η πρόεδρος της Μπατ Ελ κα Νέλλη Καπόν και άλλοι.

Στην ομιλία του ο υπουργός Εξωτερικών αναφέρθηκε στη μεγάλη και πολύτιμη για την Ελλάδα συμβολή του εβραϊκού στοιχείου και ειδικότερα στην αγαθοποιό του παρουσία στη Θεσσαλονίκη στα χρόνια προ του Ολοκαυτώματος.

Η εκπρόσωπος της UNESCO κα Clara James μετέφερε μήνυμα του γενικού διευθυντή της κ. Federico Mayor ο οποίος τόνισε τη σημασία της πολιτιστικής κληρονομιάς για τη συνεργασία μεταξύ των λαών.

Ο πρόεδρος του Κεντρικού Ισραηλιτικού Συμβουλίου Ελλάδος κ. Ν. Μαΐς, στο χαιρετισμό του εξέφρασε την ευγνωμοσύνη του Ελληνικού Εβραϊσμού προς την Ελληνική Πολιτεία, η οποία σε στιγμές δύσκολες όπως ήταν η περίοδος αμέσως μετά τον Πόλεμο και την Κατοχή μερίμνησε για την αποκατάσταση της εντελώς καταστραμμένης εβραϊκής κοινότητας.

Την ανάγκη καταπολέμησης κάθε έννοιας φασισμού, μισαλλοδοξίας και αντισημιτισμού μέσα από την παιδεία εξέφρασε ο υπουργός Παιδείας κ. Γ. Παπανδρέου στην ομιλία του. Ο κ. Παπανδρέου αναφέρθηκε επίσης

στην ιστορία της επί 2.300 χρόνων εβραϊκής παρουσίας στην Ελλάδα.

Τέλος στο μήνυμά του ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας κ. Κωνστ. Στεφανόπουλος ανέφερε μεταξύ των άλλων ότι «είναι νωπή ακόμα η ανάμνηση του ξεκληρίσματος αυτού σ' εκείνους που εξήσαν την τραγική εκείνη στιγμή της πορείας του ανθρώπινου γένους στη γη. Δυστυχώς εμφανίζονται και πάλι άφρονες που αποπειρόνται την αναβίωση πολιτικών ιδεών και δράσεων βασισμένων στη διάκριση ανάμεσα σε φυλές και θρησκείες. Χρέος όλων μας είναι να αναλώσουμε κάθε προσπάθεια για την ευαισθητοποίηση των νέων γενεών απέναντι στα χρούσματα του ρατσισμού, της ξενοφοβίας και της δράσεως ακραίων ομάδων στο σύγχρονο κόσμο. Το πρόσφατο δραματικό παρελθόν του Ολοκαυτώματος πρέπει να διδάξει ότι οιοσδήποτε διαχωρισμός και διάκριση των ανθρώπων με βάση τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους είναι εντελώς απαράδεκτος. Σήμερα κλίνουμε το γόνυ στη μνήμη αυτών που οδηγήθηκαν στην τραγική σφαγή».

Η τελετή έκλεισε με την απονομή αναμνηστικών μεταλλίων για την προσφορά τους στην ανασυγκρότηση των οργάνων του Ελληνικού Εβραϊσμού στην Ελληνική Πολιτεία και σε Εβραϊκούς Οργανισμούς του Εξωτερικού.

Την τελετή ακολούθησε γεύμα στον Αστέρα της Βουλγαμίνης. Κατά τη διάρκεια του γεύματος μίλησαν ο γεν. γραμματέας του Κεντρικού Ισραηλιτικού Συμβουλίου Ελλάδος κ. Μωύσης Κωνσταντίνης και οι εκπρόσωποι του Παγκοσμίου Εβραϊκού Συνεδρίου, της Αμερικανικής Εβραϊκής Επιτροπής, του Ευρωπαϊκού Εβραϊκού Συνεδρίου, οι οποίοι, μαζί με την αμερικανική φιланθρωπική οργάνωση JOINT, ήταν εκείνοι που τιμήθηκαν από το Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο Ελλάδος. Οι ομιλητές αναφέρθηκαν στη δράση και στις πρωτοβουλίες του Κ.Ι.Σ. και ευχαρίστησαν για την τιμή που τους έγινε.

Με την ευκαιρία της Τελετής αυτής ήρθαν από το εξωτερικό πολλές προσωπικότητες, πρόεδροι εβραϊκών οργανώσεων, μεταξύ των οποίων ο πρέσβης κ. Richard Schifter, Σύμβουλος του Προέδρου των ΗΠΑ και μέλος του Συμβουλίου Εθνικής Ασφαλείας, ο κ. Kalman Sultanik, αντιπρόεδρος του Παγκοσμίου Εβραϊκού Συνεδρίου, ο πρόεδρος της Αμερικανικής Εβραϊκής Επιτροπής κ. Robert Rifkind, ο κ. Eldered Tabachnik, πρόεδρος του Ευρωπαϊκού Εβραϊκού Συμβουλίου, η κυρία Diane Ohlbaum, Σύμβουλος του Γερουσιαστή Σαρμπάνη σε θέματα εξωτερικής πολιτικής, ο τέως πρόεδρος της Ισραηλινής Βουλής κ. Shlomo Hillel και άλλοι επίσημοι.

Την Τρίτη 28 Μαΐου, το Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο Ελλάδος οργάνωσε επίσκεψη στη Θεσσαλονίκη κατά την οποία οι ξένοι προσκεκλημένοι είχαν συναντήσεις με τις τοπικές αρχές (μεταξύ άλλων με τον υπουργό Μακεδονίας-Θράκης κ. Φ. Πετσάλνικο) κι επισκέφτηκαν μνημεία του Ελληνισμού και του Εβραϊσμού της πόλης.

Απόψεις για τον διάλογο Εβραϊσμού - Ορθοδοξίας

Από την πρόσφατη επίσκεψη του Sir S. Sternberg στην Ελλάδα, όπου συνεντεύχθηκε με το Κεντρικό Ισραηλινό Συμβούλιο Ελλάδος, το οποίο παρέχει γέφυρα σε προσωπικότητες του Χριστιανισμού και του Ιουδαϊσμού. Η φωτογραφία είναι από το γέφυρα.

ΣΕ ΕΠΙΣΗΜΗ ΤΕΛΕΤΗ που έγινε στο Ελληνικό Κέντρο του Λονδίνου, ο πρόεδρος της Ελλάδος στη Μεγάλη Βρετανία κ. Ηλίας Γούναρης επέδωσε εκ μέρους του Προέδρου της Ελληνικής Δημοκρατίας το παράσημο του Τάγματος της Τιμής στον Sir Sigmund Sternberg, πρόεδρο του Διεθνούς Συμβουλίου Χριστιανών και Εβραίων και ιδρυτή του Κέντρου Στέρνμπεργκ για τον Ιουδαϊσμό με έδρα το Λονδίνο. Ο κ. Στέρνμπεργκ, εξέχουσα προσωπικότητα της Εβραϊκής Κοινότητας του Λονδίνου, έλαβε την τιμητική διάκριση της Ελληνικής Πολιτείας σε αναγνώριση της πολυετούς προσφοράς του στην αλληλοκατανόηση και το διάλογο μεταξύ των διαφόρων θρησκειών σ' όλο τον κόσμο.

Από τις προσφωνήσεις κι αντιφωνήσεις που ακολούθησαν μεταφέρουμε αποσπάσματα τα οποία αναφέρονται στον διάλογο μεταξύ Εβραϊσμού και Ορθοδοξίας:

Επαινώντας το έργο που επιτελεί ο Σερ Στέρνμπεργκ, ο Έλληνας πρόεδρος κ. Γούναρης τόνισε χαρακτηριστικά: «ο τιμώμενος συνεχίζει να εργάζεται ακούραστα για την προώθηση της κατανόησης μεταξύ των δύο αρχαίων παραδόσεών μας, κατανόηση που δεν μπορεί παρά να συμβάλει στην ανύψωση της ανθρωπίνης θέσης και στην παγκόσμια ειρήνη. Η Ελλάδα υποστηρίζει πλήρως τον διάλογο μεταξύ Ιουδαϊσμού και της Ελληνικής Χριστιανορθόδοξης Εκκλησίας, ένας συνεχιζόμενος διάλογος που σημειώνει θαυμαστές προόδους τα τελευταία χρόνια. Η πρόσφατη Ακαδημαϊκή Συνάντηση που έγινε στην Αθήνα το 1993 αποτέλεσε ένα ιδιαίτερης σημασίας γεγονός, όχι μόνο σε ό,τι αφορά τις ιστορικές μας σχέσεις, αλλά επειδή άνοιξε νέες και σύγχρονες προοπτικές συνεργασίας μεταξύ των δύο βιβλικών θρησκειών μας».

Ο Αρχιεπίσκοπος Μεγάλης Βρετανίας κ.κ. Γρηγόριος

στην ομιλία του αναγνώρισε το έργο του τιμώμενου «υπέρ της καλλιέργειας της φιλίας μεταξύ Ελλήνων Χριστιανών και Εβραίων στην Ελλάδα όπου πρωτολειμικά υπήρχαν πολυάριθμες και ανθούσες Εβραϊκές Κοινότητες», και συνέχισε «... σκοπός της προσφωνήσης μου δεν είναι να απαριθμώ τα επιτεύγματα του Σερ Στέρνμπεργκ που έχουν άλλωστε αναγνωριστεί από πολλούς ανθρώπους, οργανώσεις και κράτη. Επιθυμώ, όμως, να επισημάνω ότι ο τιμώμενος έχει πετύχει πράγματα που θεωρούνταν ασύλληπτα μέχρι πενήντα - η ακόμη μέχρι τριάντα - χρόνια πριν. Με την υιοθέτηση και το πνεύμα ανοχής που τον χαρακτηρίζουν, με την κατανόηση και την ικανότητα της εκτίμησης και της γενναιοψυχίας των πνευματικών ή δογματικών διαφορών που υπάγονται μεταξύ θρησκειών και εθνών, ο κ. Στέρνμπεργκ κατόρθωσε να διακηρύξει το μήνυμά της ανάγκης της επίλυσης των διαφορών υπό το πνεύμα της αποδοχής - τον άλλον με αδελφική αγάπη και αξιοπρέπεια...».

Ο πρόεδρος του Ευρωπαϊκού Εβραϊκού Συνεδρίου κ. Ε. Ταμπάκνικ επεσήμανε μεταξύ άλλων: «... Το κλειδί για την επιζήτηση της παγκόσμιας ειρήνης είναι η κατανόηση. Πρέπει να χτίσουμε γέφυρες ανάμεσα στις θρησκείες μας. Πρέπει να εξαλείψουμε την καχυποψία και την έλλειψη εμπιστοσύνης που πηγάζουν από την άγνοια. Και πάνω απ' όλα πρέπει να υπερχεκράσουμε τους μύθους και τα στερεότυπα που καλλιεργούνται από την αμάθεια. Πρέπει ακόμη να καταλάβουμε ότι διάλογος δεν σημαίνει εκμηδενισμό ή αλλοτρίωση των θρησκευτικών μας πιστεύω. Διατηρώντας πάντα την θρησκευτική μας ταυτότητα μπορούμε να μάθουμε για τους άλλους, να προσεγγίσουμε τη θρησκεία τους σε πνεύμα ανοχής, αρμονίας και αλληλοσεβασμού».

Ελληνικές Εκδόσεις

*** Εταιρεία Μελέτης
Ελληνικού Εβραϊσμού:
Οι Εβραίοι στον ελληνικό
χώρο: Ζητήματα
ιστορίας στη μακρά
διάρκεια.** Αθήνα:
Γαβριηλίδης, 1995

Στις 23 και 24 Νοεμβρίου 1991 έγινε στη Θεσσαλονίκη το «Α' Συμπόσιο Ιστορίας» της «Εταιρείας Μελέτης Ελληνικού Εβραϊσμού». Το Νοέμβριο του 1995 κυκλοφόρησαν τα Πρακτικά του Συμποσίου από τις εκδόσεις Γαβριηλίδης.

Το θέμα ήταν ευρύ, τόσο όσο και το αντιζείμενο ενδιαφέροντος της Εταιρείας: η εβραϊκή παρουσία στον ελληνικό χώρο, στο σύνολό της και σ' όλο το χρονικό εύρος της. Στόχος ήταν να εντοπιστούν ορισμένα ενδιαφέροντα της επιστημονικής κοινότητας, ελληνικής και ξένης, γύρω από το θέμα, ώστε να αρχίσει να συγχροτείται το ιστοριογραφικό αυτό πεδίο έρευνας και να αναδεικνύεται η προβληματική του.

Τα Πρακτικά του Συμποσίου περιλαμβάνονται σε πέντε ενότητες:

«Οικονομική ζωή»: Επαγγέλματα και συντεχνίες: Μερόπη Αναστασιάδου, Εβραίοι βιοτέχνες της Σαλονίκης στα μέσα του 19ου αιώνα: καταγραφές των οθωμανικών βακουφικών καταστίχων. Αίγλη Μπρούσκου, Εβραϊές τροφί στο χριστιανικό βοεφοκομείο «Άγιος Στυλιανός» στις αρχές του 20ού αιώνα.

«Θεσμοί και κοινότητες»: Άννα Λαμπροπούλου, Η εβραϊκή παρουσία στην Πελο-

πόννησο κατά τη βυζαντινή περίοδο. Γιώργος Χανιώτης, Η εβραϊκή κοινότητα Κερκύρας (1860-1939): Εντός και εκτός της Οθωμανικής. Αφέντρα Μουτζάλη, Η εβραϊκή κοινότητα Πατρών κατά τους βυζαντινούς και μεταβυζαντινούς χρόνους. Bracha Rivlin, Mutual-aid societies in Greek-Jewish communities. Ρένα Μόλχο, «Le cercle de Salonique» 1873-1958: Λέσχη Θεσσαλονικέων: συμβολή στη μελέτη της αστικής τάξης της Θεσσαλονίκης.

«Πολιτική και ιδεολογίες»: Paul Dumont, La correspondance de Joseph Nehama avec l' Alliance Israélite Universelle. Σπύρος Μαρχέτος, Η «Φεντερασιόν» και η εδραίωση του ελληνικού σοσιαλισμού.

«Η γενοκτονία των Εβραίων»: Μπάριμπαρ Σπένγκλερ-Αξιοπούλου, Μεθοδολογικές σκέψεις για μια ιστορική προσέγγιση του Ολοκαυτώματος: η περίπτωση της Θεσσαλονίκης. Hagen Fleischer, Greek Jewry and Nazi Germany: The Holocaust and its antecedents.

«Πολιτισμικές αναφορές»: Jacqueline Benatar, Le judeoespagnol à travers les Respona de Manuel de Medina et Isaac Adarbi à Salonique (fin 16e s.). Carlos Mendez Σεφαραδίτικα λαϊκά τραγούδια. Αλεξάνδρα Καραδήμου-Γερολύμπου - Βασίλης Κολώνας, Η ανοικοδόμηση της Θεσσαλονίκης μετά το 1917. Οντέτ Βαρών-Βασάρ, Πορτραίτα Εβραίων στον Σολάλ του Albert Cohen. Φραγκίσκη Αμπατζοπούλου, Η εικόνα του Εβραίου στην ελληνική πεζογραφία: στερεοτυπικές τεχνικές και λογοτεχνία αποδιοπόμησης.

Οι ανακοινώσεις δημοσιεύονται στη γλώσσα που έγιναν στο Συμπόσιο, ώστε ο τόμος να είναι εν μέρει προσβάσιμος και σε μη ελληνόφωνο κοινό. Οι ξενόγλωσσες ανακοινώσεις

συνοδεύονται από ελληνικές περιλήψεις.

*** Φραγκίσκης Αμπατζοπούλου: Η λογοτεχνία ως μαρτυρία - Έλληνες πεζογράφοι για τη γενοκτονία των Εβραίων.** (Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής, 1995)

Στη συλλογή αυτή ανθολογούνται έργα Ελλήνων λογοτεχνών με θέμα τη γενοκτονία των Εβραίων στη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, όταν με το Ολοκαύτωμα υπήρξε οριακή σύγκρουση μεταξύ του πολιτισμού και της βίας.

*** Σάββα Αγουρίδη: Ιστορία της Θρησκείας του Ισραήλ.** (Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 1995)

Η Ιστορία της Θρησκείας του Ισραήλ είναι τμήμα της ιστορίας του πολιτισμού μας. Ποιον έχει η ευρωπαϊκή πνευματικότητα πατριάρχη, τον Πλάτωνα ή τον Αβραάμ; Καθώς έχει και τους δύο μαζί, ο πρώτος μάς έδωσε με την έννοια της φύσης, με τα όντα και τα φαινόμενα - ο δεύτερος μάς μύησε στο νόημα της ιστορίας, στο ποια είναι η ουσία της και ποια η επιφάνειά της.

Το βιβλίο αφηγείται πώς άρχισε, πώς προχώρησε και πώς κατέληξε αυτή η πνευματική περιπέτεια του Αβραάμ με την ιστορία διαμέσου της θρησκείας του Μωυσή, των Χρονικογράφων, των Προφητών, των Βασιλιάδων, των Σοφών, και των Ψαλμωδών του Ισραήλ. Πρόκειται για ένα πλούτο εμπειριών, γνώσης, δικαιοσύνης και ευθύτητας,

δοσμένο μέσα από σαγηνευτική ποικιλία χρωμάτων από τον Καθηγητή κ. Σ. Αγουρίδη.

Ο συγγραφέας, γνωστός από πληθώρα εργασιών πάνω σε θέματα της φιλοσοφίας των θρησκειών, αφιερώνει το βιβλίο «Στα θύματα του Ολοκαυτώματος - 50 χρόνια μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου».

*** Στέφανο Ροζάνη (επιμέλεια): Ο σύγχρονος Ιουδαϊσμός.** (Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 1995)

Ο γνώσεις μας για τον Ιουδαϊσμό, τον αρχαιότερο και πιο απόλυτο μονοθεϊσμό, είναι ελλιπείς. Αυτό το κενό επιδιώκει να καλύψει ένα επιτελείο ειδικών (Σάββας Αγουρίδης, Μάριος Μπέγζος, Στέφανος Ροζάνης, Φώτης Τερζάκης, Χρήστος Ιακώβου), άρθρα των οποίων περιλαμβάνονται σ' αυτό το συλλογικό τόμο που επιμελείται ο Στέφανος Ροζάνης. Το αποτέλεσμα των ελλειπών γνώσεων είναι καιρίως παρεξηγήσεις, όπως να ταυτίζεται ο σύγχρονος ιουδαϊσμός με το σιωνισμό.

«Μιλώντας για ιουδαϊσμό αυτοπεριοριζόμαστε στη θρησκεία των Εβραίων απανταχού της γης και διαμέσου των αιώνων», εξηγεί στον πρόλόγο του ο Μάριος Μπέγζος. «Επιμένουμε στη φιλοσοφική εμφάνεια του ιουδαϊσμού, συμπεριλαμβανόμε το μυστικισμό και αναφερόμαστε στη γλώσσα καθώς και στον πολιτισμό».

Στο βιβλίο «Ο σύγχρονος Ιουδαϊσμός», η φιλοσοφία, ο πολιτισμός, η ιστορία και η γλώσσα διαπλέκονται στον καμβά της θρησκείας του ιουδαϊσμού μαζί με τη μυστικιστική παράδοση της Καθάρια μέχρι σήμερα ακόμα.

Ξενόγλωσσες Εκδόσεις

*** Elie Wiesel: All rivers run to the sea** (Εκδότης Alfred A. Knopf)

Στο βιβλίο του αυτό ο Βίσελ (Βραβείο Νόμπελ Λογοτεχνίας) γράφει: «Η μνήμη είναι ένα πάθος όχι λιγότερο δυνατό ή διεισδυτικό από την αγάπη» και ρωτάει «τι σημαίνει να θυμόμαστε;». Σημαίνει να ζούμε σε περισσότερους από ένα κόσμο, να εμποδίζουμε την λήθη του παρελθόντος και να καλούμε το μέλλον να το φωτίσει...

Για μια φορά ακόμα διαβάζουμε στις γραμμές του βιβλίου για το πώς ο Βίσελ αποχωρίστηκε την μητέρα του και τις αδελφές του, για το πώς παρακολούθησε την ασθένεια του πατέρα του και τον θάνατό του λίγο πριν την απελευθέρωση από το Μπούχενβαλντ. Ο Βίσελ σ' αυτό το βιβλίο δίνει μία εικόνα της ζωής της οικογένειάς του στο μικρό ρουμανικό χωριό Sighet, στα Καρπάθια λίγο πριν από την άφιξη των Ναζί.

Δίνει μία λεπτομερή περιγραφή για τις σχέσεις του με τον πατέρα του, με τον οποίο σπάνια συνομιλούσε πριν βρεθεί μαζί του στο στρατόπεδο του Άουσβιτς και για το πώς κατέληξαν να εξαρτώνται ο ένας από τον άλλον τόσο συναισθηματικά όσο και πρακτικά.

Ο Βίσελ συνειδητοποιεί γράφοντας αυτό το βιβλίο ότι έχει υποχρέωση να μαρτυρήσει τι έγινε στα στρατόπεδα και να μιλήσει για το τι πέρασαν οι επιζήσαντες.

*** Gabrielle Sed-Rajna/Ziva Amishe-Maisels/Dominique Jarasse/Rudolph Klein και Ronny Reich: L' Art Juif** (Έκδοση Citadelle et Mazenod)

Αυτό το βιβλίο δεν είναι Ασίγωνα το πρώτο του είδους παρόλο που εξαιρετικό πλούτο των εικόνων και την ποιότητα των χειμένων του.

Η έκφραση «εβραϊκή τέχνη» - δεν έχει την ίδια απήχηση όπως όταν λέμε «βυζαντινή τέχνη» ή «κινέζικη τέχνη». Το να γίνει σήμερα αποδεκτή η ύπαρξη μιας εβραϊκής τέχνης με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που έχει διασχίσει χιλιετηρίδες ιστορίας έρχεται σε αντίθεση με ότι πιστεύεται μέχρι σήμερα δηλ. ότι ο εβραϊκός πολιτισμός δεν έχει την δυνατότητα παραγωγής μιας αυθεντικής τέχνης.

Οι Εβραίοι λόγω της διασποράς τους σε διάφορα σημεία του κόσμου και επειδή στις χώρες όπου κατοικούσαν τους απαγόρευαν μερικές φορές να εξασκούν «ευγενή» επαγγέλματα, τις περισσότερες διακοσμήσεις στις συναγωγές τις έκαναν χριστιανοί τεχνίτες. Το ίδιο συνέβη και με την ανοικοδόμηση

του πρώτου Ναού του Σολομώντος όταν ο ίδιος κάλεσε κτίστες Φοίνιζες.

Είναι εύκολο να διακρίνει κανείς πίσω από την άρνηση της ύπαρξης μιας εβραϊκής τέχνης, τα ίχνη μιας αντισημιτικής παράδοσης, αυτής που παρομοιάζει τον Εβραίο με «παράσιτο» που τρέφεται σε βάρος της χώρας όπου κατοικεί. Οι προκαταλήψεις αυτές που θέλουν τον Εβραίο ανίκανο να κάνει ένα πρωτότυπο έργο χάνουν συνεχώς έδαφος μετά από τις αρχαιολογικές ανακαλύψεις του τελευταίου αιώνα και την ανάπτυξη της Μουσειολογίας.

Η Gabrielle Sed-Rajna αναφέρεται σε αυτές τις ανακαλύψεις που έγιναν στην ευρύτερη περιοχή της Μέσης Ανατολής και πιο συγκεκριμένα στο ίδιο το Ισραήλ. Εάν οι μαρτυρίες της εποχής του Πρώτου Ναού παραμένουν στην λογοτεχνική σφαίρα, η παρουσία της εβραϊκής τέχνης είναι πραγματικής: το Ιερό Σχηνωμα και η Κιβωτός της Διαθήκης.

Περίεργος η εβραϊκή τέχνη γνωρίζει μνημειακή μεγαλοπρέπεια στην αρχή της ιστορίας της και κατόπιν κατά την εποχή του Ηρώδη. Αργότερα η απομόνωση στα γκέτο και τα διάφορα εμπόδια που σταματούν την εξέλιξη της (το 545 ο αυτοκράτορας Ιουστινιανός απαγορεύει την ίδρυση συναγωγών) μεταμορφώνουν αυτή την τέχνη και την καθιστούν εσωτερική και ενδόμυχη και την περιορίζουν κατά την διάρκεια του Μεσαίωνα στην καλλιγραφία και την επίχρωση.

Η συγγραφέας διαβλέπει μια εικονοπλαστική χρήση, σύγχρονη με την αραβική κατακτηση, που καταφέρει να στερέψει μια πηγή αμφιθυγής εμπνεύσεως.

Ένα μέρος του βιβλίου είναι αφιερωμένο στις τοιχογραφίες της συναγωγής Doua-Europos που ανακαλύπτεται για δεύτερη φορά το 1920 (σε Συριακό έδαφος) και που φέρνει στο φως την πρώτη προσπάθεια αναπαράστασης βιβλικών σκηνών.

Εξάλλου, κατά τις ανασκαφές στην Γαλιλαία, την ίδια περίπου εποχή η ανεύρεση των συναγωγών Beth Alpha και Beth Shean, οι οποίες είναι επιστροφικές με περιήγηση μοσαϊκά, αποδεικνύουν ότι οι Εβραίοι δεν δίστασαν ακόμα και σε πλήρη ραβινική περίοδο να αντιπαρέλθουν την αρχή της μη-εικονοποίησης.

Παρ' όλα αυτά, η εμφάνιση του πρώτου μοντέρνου Εβραίου καλλιτέχνη γίνεται στην Γερμανία τον 19ο αιώνα: προκύπτει για τον ζωγράφο Moritz Oppenheim.

Ο Εβραϊσμός απαιτείται να προσφέρεται για την αναπαράσταση των ταλαιπωριών και βασανιστηρίων των Εβραίων.

Τα μεγάλα ανατολικά κέντρα που ώθησαν στην πολιτιστική αυτονομία τους ισραηλίτες καλλιτέχνες χάνονται μέσα στην Shoah και οι περισσότεροι από αυτούς εκφράζονται πλέον σε διεθνείς καλλιτεχνικές γλώσσες. Μετά από αυτό το γεγονός η συνέχιση μιας εβραϊκής τέχνης γίνεται αμφίβολη.

H Agnes Desarthe γεννήθηκε στο Παρίσι το 1966 από εβραϊκή οικογένεια.

Για να μπορέσεις να πληρώσεις και να κατανοήσεις αυτό το βιβλίο πρέπει κατ' αρχήν να αναζητήσεις την εσωτερική σιωπή: μέσα από τις σελίδες του, οι λέξεις είναι σαν να ακούν πίσω από τις πόρτες έναν ψίθυρο, τον πιο κρυφό λόγο των ανθρώπων. Λένε πως η ζωή είναι όμορφη και αποχρονιστική, ότι ο πόνος είναι το μεγαλύτερο αίνιγμα αλλά όμως ότι αρκεί μια απλή ματιά για να καταγράψει τα τείχη που χωρίζουν τις ανθρώπινες υπάρξεις που είναι χαμένες μέσα στον λαβύρινθο της μοναξιάς όπου ο καθένας μας βρέθηκε από την γέννησή του. Και σε πείσμα ορισμένων αστειοτήτων που υπάρχουν σαν διαχωριστικά στο έργο αυτό, μας έρχεται στο νου ο ορισμός της ομορφιάς που είχε δώσει ένας φιλόσοφος, ο Francis Bacon: «Η ομορφιά είναι μία νοσταλγική θλίψη, διαμορφωτική από τον πόνο, που μοιάζει στην λύπη, όπως μοιάζει η ομίχλη στην βροχή».

Λάβαμε επίσης:

* Στλ. Σ. Μπαϊρακτάρη: **Οι μεταφράσεις της Αγίας Γραφής στην απλοελληνική κατά τους χρόνους της Τουρκοκρατίας** (Αθήνα, 1995).

* Στλ. Γ. Κορναζέλη: **Η Μουσική στην αρχαία Χαλκιδική, Αριστοτέλης και Μουσική** (Θεσσαλονίκη, 1996).

* Κώστα Π. Φώτου: **Νεανικά κείμενα της Ξενιτιάς** (Nurnberg, 1988). Ηπειρωτόπουλα στη Δυτική Γερμανία γράφουν για τη ζωή τους.

● Τι «λησμονεί» ο κ. Έντουαρντ Σάιντ:

✓ Ο κ. Κώστας Χατζη-αντωνίου γράφει τα παρακάτω:

«**Ο** διεθνής αντισημιτισμός ανεύρε νέου, «επιστήμονα» προπαγανδιστή. Το όνομα αυτού Έντουαρντ Σάιντ, παλαιστίνιος προτεστάντης που ζει στις ΗΠΑ. Και διδάσκει ως καθηγητής... Ανθρωπιστικών Σπουδών στο Πανεπιστήμιο Columbia. Βεβαίως ήταν γνωστός και παλαιότερα, αλλά στην Ελλάδα το όνομά του έλαβε ευρεία δημοσιότητα μετά την επίσκεψη και την ομιλία του στην «Αμερικανική Ένωση» της οδού Μασσαλίας, τις αλλεπάλληλες συνεντεύξεις και την έκδοση ογκώδους βιβλίου υπό τον χαρακτηριστικό τίτλο «Οριενταλισμός» (εκδόσεις «Νεφέλη»). Το τελευταίο, το οποίο ασμένως υποδέχθηκαν οι πολυριθμοί εν Ελλάδι Ανατολιστές, αναμιασά τις γνωστές από τον 19ο αι. θεωρίες λατρείας της «αγνής Ανατολής» και καταργεί τον με τον οποίο προσεγγίζει πάντοτε η «δυτική» επιστήμη την Ανατολή. Παραδόξως, Έλληνες πατριώτες δεν ενοχλούνται από τον ανθελληνικό πυρήνα αυτής της θεωρίας που ακόμη και στην σύγκρουση Ελλήνων-Περσών (που έκρινε την ελευθερία του πνεύματος), διαβλέπει «ρατσισμό», στον Αισχύλο διότι τοποθετεί τη σκηνή της τραγω-

δίας του «Πέρσαι» στα Περσικά Ανάκτορα. Θυμούνται, παρεπιπτόντως, ότι όμοιες φιλοπευσικές ιδέες είχε αναπτύξει ο ρατσισμός του περασμένου αιώνα, όταν οι ντε Γκομπινώ και Τσάμπερλαιν θεωρούσαν «δυστήχημα» τη νίκη των Ελλήνων κατά των... αρίων Περσών.

Στο μέγα πρόβλημα της Μέσης Ανατολής ο κ. Σάιντ δεν διατάζει να στηρίξει την αντιπολίτευση της «Χαμιάς» και να κηρύξει «προδοτή» τον λαό του τον Γιασέρ Αραφάτ. Βεβαίως, ευφυσάτα, καταδικάζει τις πράξεις τρομοκρατίας. Όμως αν η «Χαμιάς» έχει δίκαιο και ο Γιασέρ Αραφάτ είναι πρόδοτης γιατί να μην δικαιώνονται και οι τρομοκράτες; Η Παλαιστίνη για τον κ. Σάιντ είναι η συνείδηση του αραβικού έθνους, ένα πρόβλημα Αράβων-Δύσης, της οποίας το Ισραήλ είναι απλώς εντολοδόχος. Λησμονεί όμως ότι οι Αράβες στην Παλαιστίνη έφθασαν ως κατακτητές τον 7ο αι. και επιβλήθηκαν σφάζοντας και καίγοντας. Μήπως δεν γνωρίζει ότι εκεί, χίλια χρόνια προ Χριστού ζούσε, αγωνιζόταν, εργαζόταν ένας άλλος λαός, ο λαός του Ισραήλ και των Πατριαρχών; Η Ιουδαία, η Γαλιλαία, η Σαμάρεια δεν σημαίνουν τίποτε για τον κύριο καθηγητή.

«Αποικία» ισχυρίζεται, είναι το Ισραήλ. Οι γενοκτονίες, οι διώξεις, τα ολοκαυτώματα, σύμφωνα με τη λογική αυτή, δικαιώνονται. Κατακτούμε μία περιοχή, την ερημώνουμε και μετά παριστάνουμε

τους ιδιοκτήτες. «Ατυχώς» όμως ο λαός του Ισραήλ με δάκρυ και αίμα κράτησε τη μνήμη του. Η ευχή «του χρόνου στην Ιερουσαλήμ», ο πόνος για την Αγία Σιών αποδείχθηκε πιο δυνατός από τη βία Ρωμαίων, Αράβων, Τούρκων, Αγγλων. Αν το Ισραήλ νίκησε, το πλήρωσε με εξατομίδια μαρτύρων και όχι επειδή αυτό ήθελε ο «δυτικός ιμπεριαλισμός».

Καταπλήσσει η ιστορική ευθυμία του κ. Σάιντ. Ουδέποτε, λείει, εκτός από 150 χρόνια τον 1ο αιώνα, η Ιερουσαλήμ ήταν εβραϊκή! Το τι σημαίνει Ιερουσαλήμ για το λαό του Ισραήλ το γνωρίζει και ο μαθητής δημοτικού σχολείου. Ο καθηγητής «ανθρωπιστικών σπουδών» σφαλώς το γνωρίζει. Αλλά στην «Ανατολή» φαίνεται ότι γνωρίζουμε ό,τι μας συμφέρει. Θα μπορούσε κανείς να μην τελειώνει επισήμια ντας αντιφάσεις και ψεύδη στον κ. Σάιντ που ζει ασφαλώς στις ΗΠΑ αν και θεωρεί ως πιο δημοκρατική χώρα της Μ. Ανατολής το... Ιράν (Όχι, δεν κάνει χιούμορ...)

Αυτό που πρέπει να προσεχθεί είναι η «προοδευτική», δήθεν αντιιμπεριαλιστική μάσκα αλλά και η ένταξη αυτών των ιδεών σε ένα ρεύμα μόδας για την «αγνή» και «καλή» Ανατολή αλλά και σε φληναφήματα ακαδημαϊκών δασκάλων που αποδίδουν στην Αφρική και στην Ασία τον ελληνικό κλασικό πολιτισμό. Αντισημιτισμός, αντιδυτικισμός και ανθελληνισμός, χέρι-χέρι...».

ΤΟ ΟΛΟΚΑΥΤΩΜΑ ΩΣ ΑΠΟΚΑΛΥΨΙΣ

Συνέχεια από τη σελ. 2

ΑΥΤΗ ΕΙΝΑΙ η δεύτερη αλήθεια του Ολοκαυτώματος. Τίποτα δεν εγγυάται πως δεν θα ξανασυνβεί οπουδήποτε, αν υπάρξουν ξανά οι κατάλληλες συνθήκες.

ΓΙ' ΑΥΤΟ ΧΡΕΙΑΖΕΤΑΙ μόνιμη και διαρκής εγρήγορση. Το Ολοκαύτωμα δεν ήταν μία μεμονωμένη υπόθεση μεταξύ Εβραίων και Γερμανών. Όταν το αντιμετωπίζουμε ως ιστορικό παράδειγμα θα πρέπει να νιώθουμε όλοι υποψήφιοι Εβραίοι και υποψήφιοι Γερμανοί. Θύματα και θύτες. Αθώοι και ένοχοι.

Η ΤΡΙΤΗ ΑΠΟΚΑΛΥΨΗ είναι ότι το Ολοκαύτωμα αποτελεί την άλλη, την σκοτεινή πλευρά του σύγχρονου τεχνικού πολιτισμού. Δεν θα μπορούσε να έχει γίνει από πρωτόγονους. Δεν είναι θέμα αριθμών. Ίσως ο Τιμούρ ή Ταμερλάνος να εξολόθρευε πιο βάρβαρα και ο Στάλιν σίγουρα αφάνισε περισσότερους. Όμως εδώ έχουμε μία διαφορετική λογική της επιλογής (την ρατσιστική) και κυρίως μία μεγάλη διαφορά στη μέθοδο.

ΤΑ ΚΡΕΜΑΤΟΡΙΑ ΤΟΥ AUSCHWITZ είναι η άλλη όψη της επιστημονικής, τεχνολογικής και βιομηχανικής προόδου. Εκεί για πρώτη φορά εφαρμόστηκε η μαζική, οργανωτική άψογη, επιστημονικά μελετημένη και βιομηχανικά μεθοδευμένη δολοφονία ανθρώπων. Η εργασία αυτή προϋποθέτει υψηλό πολιτιστικό επίπεδο. Προϋποθέτει εμπειρία στη βιομηχανική μαζική παραγωγή - διότι οι ίδιες αρχές χρησιμοποιήθηκαν στην μαζική εξόντωση. Προϋποθέτει επιστημονική και τεχνολογική επάρκεια: πρέπει να υπάρχει η I.G. Farben για να παράγει τα κατάλληλα χημικά αέρια σε πρόσφορη μορφή.

ΑΡΑ ΟΣΟ ΠΙΟ ΠΡΟΟΔΕΥΜΕΝΟΣ είναι ένας λαός, τόσο πιο απάνθρωπος μπορεί να γίνει. Ο εικοστός αιώνας μας έχει δώσει εκπληκτικά παραδείγματα γι' αυτή την αλήθεια - με κορυφαίο βέβαια το Ολοκαύτωμα.

ΤΟ ΟΛΟΚΑΥΤΩΜΑ δείχνει πως ηθικά η ανθρωπότητα δεν έχει προοδεύσει καθόλου - ίσως μάλιστα να έχει οπισθοδρομήσει σε σχέση με τους πρωτόγονους. Εκείνοι, σαν τα ζώα, σκότωναν για να φάνε, για να επιβιώσουν, για να αμυνθούν. Σκότωναν καμιά φορά κι από καθαρή επιθετικότητα - αλλά πάντα με πάθος, εν βρασμού ψυχής, που λένε και οι ποινολόγοι.

ΨΥΧΡΑ, ΜΕΘΟΔΙΚΑ, γραφειοκρατικά, όπως οι δήμιοι του Ολοκαυτώματος, δεν σκότωσε ποτέ κι ο πιο ζτηνώδης άνθρωπος.

ΕΙΝΑΙ Η ΤΕΤΑΡΤΗ ΑΛΗΘΕΙΑ: Το Ολοκαύτωμα είναι η αποθέωση της γραφειοκρατικής αλλοτρίωσης. Οι θύτες, δεν έβλεπαν τα θύματα σαν ανθρώπους αλλά σαν μονάδες, - σκέτους αριθμούς. Υπηρετούσαν τον θάνατο ως λογιστές. Λίγοι ήταν οι δήμιοι και οι εκτελεστές. Οι άλλοι, που αποφασίζαν μέσα στα γραφεία τους, μπορεί να μην ήταν σε θέση να σκοτώσουν με τα χέρια τους ούτε ένα σκυλί. Αλλά να διακινούν φορτία θανάτου, να καταστρώνουν καταλόγους, να υπογράφουν εντολές - ακόμα και να πατάνε ζουμιά - αυτό γίνεται πολύ πιο εύκολα. Η απανθρωπιά ως γραφειοκρατία.

ΠΕΜΠΤΗ ΚΑΙ ΤΕΛΕΥΤΑΙΑ ΑΛΗΘΕΙΑ: το Ολοκαύτωμα διδάσκει ότι το παράλογο είναι δυνατό - το απίθανο είναι πιθανό. Γι' αυτό και είναι τελικά αδύνατο να συλλάβουμε το Ολοκαύτωμα. Συλλαμβάνω κάτι που μπορώ να το αναλύσω με γνωστές σε μένα κατηγορίες, με μέτρα που υπάρχουν στο νου μου. Όμως το γεγονός αυτό ξεφεύγει από κάθε μέτρο, από κάθε λογική. Ξεφεύγει ακόμα κι από τους λογισμούς της πιθανότητας. Γι' αυτό και η αλήθεια αυτή θα μπορούσε να εκφραστεί με μια άλλη τρομακτική φράση: αν αυτό συνέβη τότε τα πάντα είναι δυνατά.

Η ΑΝΘΡΩΠΟΤΗΤΑ οφείλει πολλά στον εβραϊκό λαό για το μαρτύριό του - κι όσα κι αν κάνει δεν θα μπορέσει να ξεπληρώσει την οφείλη της. Αυτό βέβαια δεν δίνει στους Εβραίους περισσότερα δικαιώματα. Δίνει όμως σε εμάς, τους άλλους, περισσότερες υποχρεώσεις.

ΙΣΩΣ ΟΜΩΣ το κυριότερο που σας χροσταμε είναι πως μας δείξατε το χρώμα του απόλυτου μαυρού - γι' αυτό να το γνωρίζουμε και να το πολεμάμε.

ΤΑ ΔΙΔΑΓΜΑΤΑ που προκύπτουν από το Ολοκαύτωμα δεν είναι ευχάριστα ούτε για μας. Αποτελούν όμως το καλύτερο μνημόσυνο γι' αυτούς που χάθηκαν μέσα στις πιο φριχτές και απάνθρωπες συνθήκες στην ιστορία. Γιατί πέρα από να τους θρηνούμε, να τους κλαίμε, να αγανακτούμε για την φοβερή μοίρα τους, να νιώθουμε μίσος για τους δήμιους - πέρα απ' όλα αυτά, το πιο σημαντικό είναι να καταλάβουμε τι και πως έγινε.

ΜΟΝΟΝ Η ΚΑΤΑΝΟΗΣΗ δίνει την ελπίδα ότι δεν θα υπάρξει επανάληψη. Ότι αυτοί που αφανίστηκαν θα ενεργήσουν τις επόμενες γενιές χρησιμεύοντας σαν φοβερή υπενθύμιση. Τότε η άδικη και παράλογη θυσία τους θα αποκτήσει - εκ των υστέρων - ένα νόημα για την υπόλοιπη ανθρωπότητα.

[Ομιλία στην Ημέρα Μνήμης του 1994

Ceremony of commemoration of the Holocaust and of the 50th anniversary of the reconstruction of the Greek Jewry

The Central Board of Jewish Communities in Greece, in co-operation with the Ministry of Foreign Affairs and under the auspices of UNESCO, organized a series of events to commemorate the Holocaust and to celebrate the 50th Anniversary of the reconstruction of the Greek Jewry.

For the occasion many Jewish personalities from the U.S.A., Europe and Israel visited Greece from May 26th until May 29, in expression of their solidarity to the Jewish Community of Greece. Among them, Ambassador Richard Schifter, Assistant to the U.S. President Bill Clinton and member of the National Security Council, the Vice President of the World Jewish Congress (W.J.C.) Mr. Kalman Sultanik, the President of the American Jewish Committee (A.J.C.) Mr. Robert Rifkind, the President of the European Jewish Congress (E.J.C.) Mr. Eldred Tabachnik QC, the E.J.C. Vice President Dr. Michael Kohn, the E.J.C. General Secretary Mr. Serge Cwaigenbaum, the World Chairman of Keren Hayesod and former President of the Knesset Mr. Shlomo Hillel, accompanied by the Keren Hayesod representatives Messrs Jack Levy and Shlomo Toledano, the WIZO President Mrs Michal Modai, the President of the International Council of Jewish Women Mrs June Jacobs, the Senior Assistant for Foreign Policy to Senator Sarbanes Mrs Diane Ohlbaum, Rabbi Leon Feldman from the WJC International Jewish Committee for Inter-religious Consultations, Rabbi Andrew Baker director of the European Affairs Department of the AJC, Mr. D. Akgonul-Arditi Vice President of the Federation of Jewish Communities of Switzerland, Mr Moise Rahmani editor of «Los Muestros» and President of the Belgium B' nai B' rith, Mr David Levy-Bentolila Vice President of the B' nai B' rith -Continental Europe, Mr. Manlio Dell' Ariccia representative of the A.J.D.C., prof. Itamar Kott of the Magen David Adom, Mr Aron Solomon Bali of the «Shalom» Organization of Jewish Communities in Bulgaria, Mr Joel Sprayregen of the A.D.L., the writer and professor at the University of Sussex Mr Mark Mazower and Mr Andrew Manatos from the United Hellenic American Congress.

On Monday morning, May 27, the delegation of the Jewish guests, accompanied by the President of the Central Board of Jewish Communities in Greece Mr. N. Mais, had meetings with the Prime Minister Mr. Kostas Simitis, the Minister of Foreign Affairs Mr. Th. Pangalos and the leader of the Opposition Mr. Miltiades Evert. During these meetings the delegation discussed issues of Greek Jewish concern, as well as of Israel.

In the evening of the same day the official ceremony for the 50th Anniversary of the establishment of the Central Board of Jewish Communities in Greece took place at the Old Parliament House. The ceremony began with a message from the President of the Hellenic Republic Mr. K. Stefanopoulos. The opening address was made by the Minister of Foreign Affairs, Mr. Th. Pangalos. The representative of the Unesco Mrs Clara James delivered a message on behalf of the General Director Federico Mayor. Mr. Mais also addressed the ceremony. The main speaker was the Minister of Education and Religion Mr. George Papandreou. The ceremony ended with the medals which were awarded to the benefactors of the Greek Jewry after the War, to the representatives of those Organisations which significantly contributed to the revival of the Jewish community life in Greece. The recipients of the awards were: the representative of the President of the Republic, the representative of the State of Israel ambassador David Sasson, the WJC Vice President Mr. Sultanik, the AJC President Mr Rifkind, the EJC President Mr Tabachnik and the JOINT representative Mr Dell' Ariccia. The ceremony was followed by a reception hosted by our Board. The ceremony and the dinner, were attended by 400 people, among whom must be mentioned, the presence of Mrs Ioanna Tsatsou (widow of the late President of the Republic K. Tsatsos), the President of the Greek Parliament and three of the Vice Presidents, the leader of the Opposition, the Ministers of Education, National Defence, Public Order, Culture, the deputy Minister of Foreign Affairs, the deputy Minister of Education, the ex Prime Ministers Messrs K. Mitsotakis, G. Rallis, I. Grivas, the Presidents of the Greek political parties, the President of the Academy of Athens accompanied by many members of the Academy, Rectors and University professors, the Mayor of Athens, the Prefect, the President of the Supreme Court, the President of the State Council, the representative of the Archbishop of Athens, the Exarch of the Holy Sepulchre, the Metropolitans of Pergamos and of Pisidia, many Members of the Greek Parliament, the ambassadors of Israel D. Sasson, of the U.S.A. T. Niles, of Germany Fr. Reiche, of Canada D. Fraser, the Greek ambassador at Unesco Mr V. Vassilikos, the Chief of Police and the representatives of the eight Jewish Communities and Organisations of Greece.

On Tuesday May 28th, the Jewish delegation fled to Thessaloniki and visited archaeological sites, the Synagogue and attended a luncheon hosted by the local Jewish Community, which was also attended by the Minister of Macedonia-Thrace, representatives of the Mayor, and other dignitaries.

ENGLISH SUMMARY

OF THE CONTENTS OF ISSUE No 143

May · June 1996

✓ In the main article entitled «**The Holocaust as an Apocalypse**» Mr. Nikos Dimou writes among other things the following: «Everyone would agree that the Holocaust was an apocalyptic event, a cosmogonic catastrophe of the kind described in the «Revelation» of St. John. Yet, I consider that the Holocaust was a revelation with the everyday meaning of the word. It revealed to us, and it still reveals, certain truths. It is not sufficient to grieve for the Holocaust. It is not enough to mourn and to commemorate its victims. Above all we must study the Holocaust as an historical event».

✓ Amilkas Alivizatos, of blessed memory, was a wise professor of the University of Athens and member of the Academy of Athens. In an article published in 1960 he had emphasised the need for **the Christian Orthodox Church to eliminate and correct in the various hymns, the liturgical expressions which offend the honour of the Jewish people.** These expressions exist mainly in the hymns of the Good Week, and professor Alivizatos considered them to be contrary to the spirit of Christianity.

✓ The history of **the Jewish Community of Thessaloniki** during the critical period of 1913-1923, is examined by the historian Mr. Sp. Loukatos. This was the time that the area was liberated from the Ottoman Rule and became part of the Greek State. Facts and particulars provided by the greek authorities and by various authors are used to substantiate this study.

✓ Professor Mr. G. Sariyiannis explores in his article the way that the **peculiarities of the Greek Jews** influence all the expressions of their life, from town planning and architecture, to their stand in critical historical times.

✓ On the occasion of the recent demise of **Emmanuel Levinas**, the well known author Mr. N. Makris analyses Levinas' s philosophical views. As he comments: «We believe that Levinas has told us significant things, with strength and remarkable acrimony, clarity and insight».

✓ **The inter-religious dialogue between the Greek Orthodox Church and Judaism** was strengthened by the recent decoration by Greece of Sir S. Sternberg of the Intenational Council of Christians and Jews, founder of the Sternberg's Centre for Judaism in London. In this issue we publish parts of the speeches delivered by the Greek Ambassador in Great Britain, Mr. Elias Gounaris, the Archbishop of Great Britain Mgr. Gregorios and the President of the European Jewish Congress, Mr. Eldred Tabachnik.

✓ Last item in this issue is the presentation of **publications** of Jewish interest, as well as a letter by Mr. K. Hadjiantoniou about **Mr. Edward Said**, professor of Humanistic Studies at the University of Columbia, who during a speech delivered in Greece expressed anti-western, anti-Greek and anti-semitic views.

